

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 76

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальностями 081. Право, 293. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 3 від 22 вересня 2025 року.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф. **Т. О. Губанова**

Голова редакційної ради – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, доц.; **Х. Н. Бехруз**, д-р юрид. наук, проф.; **К. В. Громовенко**, д-р юрид. наук, проф.; **Л. В. Діденко**, д-р юрид. наук, доц.; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **Н. М. Крестовська**, д-р юрид. наук, проф.; **Д. Г. Манько**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. В. Петруненко**, д-р юрид. наук, проф.; **В. П. Пилюпенко**, д-р юрид. наук; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **А. М. Тимчишин**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. О. Тицька**, канд. юрид. наук, доц.; **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

У разі передрукування матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1551 від 09.05.2024 року

Ідентифікатор медіа: R30-04395

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Міжнародний гуманітарний університет
(вул. Фонтанська Дорога, 33, м. Одеса, e-mail: mgu_rektorat@ukr.net, Тел.: +38 (048) 719-88-38).

Мови видання: українська, англійська.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна.
Телефон: +38 (098) 985-01-58, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

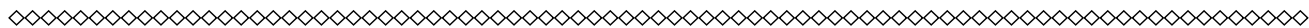
© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія «Юриспруденція», 2025

© Міжнародний гуманітарний університет, 2025

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

*Ванджурак Р. В.,**доктор філософії з права, докторант
Національної академії внутрішніх справ, адвокат*

ВОЛЬОВА СКЛАДОВА РОЗСУДУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. У статті здійснено філософсько-правовий аналіз волі, як психологічної складової розсуду суб'єктів правозастосування й окреслено вольовий компонент дискреційної діяльності. Актуальність цього дослідження полягає в тому, що, розсуд, як одна із невід'ємних форм реалізації правових норм через дискреційні повноваження є чи не найбільш спірне поняття в сучасному процесуальному праві й досі провокує постійні дискусії в колах науковців та практиків. У той час воля, як психологічна складова розсуду, практично не фігурує в юридичних розвідках, а тому цьому дослідженню притаманна не тільки актуальність але й новизна. У пропонованій статті автор здійснив спробу заповнити згадану прогалину наукового доробку й поставив за мету дослідити вольову складову розсуду суб'єктів правозастосування при здійсненні дискреційних повноважень. На основі методу психологічного аналізу, комплексного використання структурно-функціонального аналізу, індуктивного узагальнення, порівняльного та критичного аналізу вдалося прийти до висновку, що розсуд суб'єктів правозастосування являє собою інтелектуально-вольовий вибір в межах законних альтернатив вирішення справи, на основі чого резюмовано, що ступінь значущості впливу фактора волі на прийняття процесуальних рішень є пропорційним широті діапазону таких меж. До того ж встановлено, що вольовий компонент дискреційної діяльності під час формулювання та ухвалення процесуальних рішень полягає, з одного боку, у чинниках волевиявлення суб'єктів правозастосування при здійсненні дискреційних повноважень, в той же час, з іншого боку – у врахуванні вольової мотивації дій фігурантів цієї справи, з огляду на яку мають вноситися відповідні корективи процесуального рішення у напрямку забезпечення його обґрунтованості та справедливості. В цьому доволі незначному за обсягом дослідженні, автору вдалося вивчити напрацювання за темою, дослідити новітні роботи в цій галузі й навіть вступити в полеміку з відомими науковцями сьогодення, і, врешті-решт, екстраполювати здобуті висновки на сучасні правові реалії. Дослідження має також і практичну значущість, бо дає змогу, як тим хто застосовує дискреційні повноваження, так і тим на кого вони направлені, краще усвідомити це поняття, зрозуміти його суть та психологічні властивості, а порушені в ньому питання здатні спровокувати ідеї для майбутніх досліджень такої форми правозастосовної діяльності як розсуд. Стаття може бути цікавою, як для практикуючих суб'єктів правозастосування, так і для дослідників розсудових процедур.

Ключові слова: воля, розсуд, дискреційні повноваження, суб'єкти правозастосування.

Постановка проблеми. Розсуд суб'єктів правозастосування, в основі якого безумовно лежать психологічні механізми здійснення вибору та прийняття рішень, хоч і залежить від когнітивних (інтелектуальних) здібностей та емоційних

факторів його мотивації, втім, не обмежується лише ними. Результат будь-якого вибору зазвичай контрастує як з умовами його раціональності, так і з почуттєвими схильностями особи, що його здійснює. До того ж, сам зміст поняття «здійснення» передбачає не лише розумове осягнення смислової доцільності певного задуму та його позитивне сприйняття на рівні емоцій, але й виявлення належної суб'єктивної волі для його реалізації, без якої він залишається не втіленим наміром або бажанням.

Інакше кажучи, без волі на здійснення тої чи іншої дії (прийняття рішення) глибокі знання чи емоційний стан навряд будуть достатніми для її реалізації. В той же час, доводиться констатувати, що воля, як предмет наукового пізнання, доволі не часто фігурує в наукових розвідках юридичного спрямування (здебільшого воля є предметом досліджень психологів і філософів). Якщо говорити про філософсько-правове дослідження волі, як психологічної складової розсуду суб'єктів правозастосування, то таких досліджень взагалі не віднайдено в осяжному науковому просторі.

Вочевидь, це становить значну прогалину в науковому доробку процесуального права, позаяк фактично залишається не дослідженим фактор, що має вплив на формування розсуду. Бажаючи заповнити вказану прогалину в наукових розвідках за темою, метою даного дослідження є дослідити вольову складову розсуду суб'єктів правозастосування при здійсненні дискреційних повноважень.

Стан вивчення. Як відзначається в сучасній психологічній літературі, проблема волі, маючи багатовікову історію вивчення у філософії та психології, зараз охоплює широкий спектр питань, пов'язаних зі свободою вибору та відповідальністю людини за свої вчинки, втіленням задуму та підпорядкуванням своїх бажань моральному закону, владою над своїми почуттями та сміливістю хотіти, самоуправлінням своєю поведінкою та ефективністю регуляторних дій [1, с. 77]. При цьому виділяються наступні три основні аспекти вольової мотивації у діях суб'єкта: 1) воля як бажання та визнання за собою права мати це бажання (свобода волі, свобода вибору); 2) воля як реалізація бажання (контроль над дією); 3) воля як оволодіння своїми бажаннями, утримання від спокуси (самоконтроль) [1, с. 80].

Зокрема, в рамках досліджень проблеми вольових аспектів прийняття рішень, пропонується вирізняти «мотивацію селекції» і «мотивацію реалізації», оскільки вибір (селекція) однієї з потенційних альтернатив дії ще не означає її неодмінної реалізації. Тож у процесі такого контролю фігурують два види мотивації: мотивація вибору та мотивація виконання. Якщо перша є чинником суб'єктивних переваг під час здійснення вибору, то друга забезпечує його прив'язку до мети та засобів її досягнення, в результаті чого він (вибір) набуває форми кон-

кретного наміру, на реалізацію якого спрямовується енергія вольового контролю [2].

Через багатомірність волі як психологічного явища, сфера її вивчення відзначається доволі широким спектром концептуальних підходів і, відповідно, розмаїттям інтерпретацій її сутнісного змісту. Як зазначає Н.М. Ковтун, – «різновекторність у тлумаченні феномена волі стала причиною того, що в історії світової філософської думки дослідження проблематики волі має складну і неоднозначну долю». Починаючи з періоду античності, поняття «воля» було одним з основних термінів, за допомогою яких пояснювалася цілеспрямована здатність людини виявляти власну активність у різних сферах буттєвості, самостійно визначати свою поведінку, здійснювати щоденний вибір у процесі взаємодії з природним і соціальним середовищем [3, с. 11].

Загалом же, резюмуючи ключові характеристики феномену волі, його можна визначити як психічну функцію, що полягає в здатності суб'єкта до свідомого управління як своїми діями, так і власною психікою в процесі прийняття рішень та досягнення поставлених цілей. При цьому воля може виступати як у ролі своєрідного «каталізатора», що спонукає до раціонально обґрунтованих та емоційно-підтримуваних дій, так і у якості стримувального фактору по відношенню до дій, які мотивуються на рівні емоцій, але не відповідають раціональним умовам їх своєчасності та доречності. Врешті-решт, воля здатна виявляти себе і як засіб керування самими емоціями та когнітивними ресурсами людини у ситуаціях, що характеризуються невизначеністю та альтернативністю їх вирішення.

Формування вольової регуляції пов'язано з включенням людини (в контексті заданої проблематики – суб'єкта правозастосування) в певний процес прийняття відповідальних рішень, ситуацій, що ставлять його перед необхідністю подолання у своїй діяльності суб'єктивних і об'єктивних труднощів, які обумовлюють розвиток потреби в самозміні й оволодінні способами мобілізації власних можливостей для досягнення намічених цілей. Вольова регуляція діяльності та поведінки людини, таким чином, являє собою особливу, вищу форму прояву загальної психічної регуляції. При цьому воля розглядається як свідомо активність особистості, що дозволяє їй управляти своєю поведінкою за допомогою системи відповідних дій і якостей особистості [4, с. 94].

Тож для дослідження цього аспекту розсуду було використано метод психологічного аналізу, що став базою синтетичного поєднання та комплексного використання наступних методів: структурно-функціонального аналізу (при дослідженні структури, видів та функцій вольових дій в процесі розсуду), індуктивного узагальнення (при виявленні ключових тенденцій та напрямків сучасних досліджень вольової регуляції), порівняльного та критичного аналізу (при оцінці основних концепцій феномену волі та його місця в системі чинників впливу на прийняття процесуальних рішень).

Виклад основного матеріалу. Сутнісний зміст волі людини виявляється там, де її дії не є жорстко визначеними, а тому потребують відповідного свідомого волевиявлення при виборі їхнього цільового спрямування. У випадку ж відсутності такого вибору поняття волі втрачає будь-який сенс, адже для реалізації волі потребується певний діапазон свободи (тобто альтернативності потенційних дій). Саме через цю обставину поняття «воля» та «свобода» є тісно пов'язаними за своїм

змістом (а у певних відношеннях вони виявляються навіть синонімічними).

В той час, як слушно зауважує колишній Голова Верховного суду Ізраїлю А.Барак, розсуд передбачає свободу вибору з кількох законних альтернатив. Тому, коли є лише один законний варіант, розсуду немає. У такій ситуації судді потрібно використати цей варіант, і він не має жодної свободи вибору. Ні про який розсуд також не може бути мови, коли вибір має здійснюватися між законним і незаконним актами. Суддя має обрати законний акт, і він не має права вибирати акт незаконний. Розсуд же, з іншого боку, передбачає відсутність обов'язку обирати одну певну можливість з кількох. Розсуд передбачає наявність кількох варіантів, з яких суддя має право вибрати один, до якого він найбільше воліє [5, с. 14–15].

Ведучи мову про вольовий компонент дискреційної діяльності під час формулювання та ухвалення процесуальних рішень, слід мати на увазі, що цей аспект розсуду полягає, з одного боку, у чинниках волевиявлення суб'єктів правозастосування при здійсненні дискреційних повноважень, а з іншого – у врахуванні вольової мотивації дій фігурантів конкретної справи, з огляду на яку мають вноситися відповідні корективи постановлених рішень задля забезпечення його обґрунтованості та справедливості.

Так, аналізуючи сутність розсуду в кримінальному процесі, О.О.Торбас стверджує, що можна сформулювати визначення, відповідно до якого розсуд визначається як повноваження, яке полягає в прийнятті за допомогою інтелектуально-вольового механізму одного обов'язкового для виконання юридично значущого законного рішення з декількох запропонованих кримінальним процесуальним законодавством альтернатив відповідно до обставин конкретного кримінального провадження з урахуванням засад кримінального провадження, професійного досвіду суб'єкта правозастосування, судової та слідчої практики, моральних й етичних характеристик вказаного суб'єкта задля найкращого забезпечення приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні [6, 2020, с. 67].

Тому й не дивно, що суб'єктивна сторона злочину, яка характеризується виною, мотивом і метою його вчинення, передбачає з'ясування вольових аспектів протиправного діяння (суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, поряд з об'єктом, суб'єктом та об'єктивною стороною, є обов'язковим та самостійним елементом будь-якого складу кримінального правопорушення). В науці кримінального права під суб'єктивною стороною кримінального правопорушення розуміється його внутрішня сторона, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, яке вона вчиняє, і до його наслідків [7, с. 166].

Вже навіть зміст самої вини, як головної ознаки суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення (що відповідно до ст. 23 Кримінального кодексу України [8] визначається як психічне ставлення особи до вчиненої дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності), складають такі її компоненти, як інтелектуальний (до якого відноситься усвідомлення та передбачення) [9, с. 65] та вольовий (умисел та вмотивованість). Відповідно, комбінаційні різновиди інтелектуальних та вольових елементів вини зумовлюють різні її модифікації.

Відтак, якщо розсуд являє собою інтелектуально-вольовий вибір в межах законних альтернатив вирішення справи, то сту-

піль значущості впливу фактору волі на прийняття процесуальних рішень є пропорційним широті діапазону таких меж, бо ж – із збільшенням кількості прийнятних з точки зору чинного законодавства варіантів цих рішень зростає міра свободи волевиявлення в процесі їх ухвалення.

Відзначена обставина викликає доволі неоднозначну реакцію як у наукових колах, так і серед юристів-практиків, оскільки з нею пов'язані суттєві ризики надмірної суб'єктивізації розсуду та його переростання на процесуальне свавілля [10, с. 369]. З одного боку, нормативне визначення міри свободи вибору під час реалізації дискреційних повноважень є тим елементом, який є гарантією незалежного та демократичного правосуддя шляхом надання йому певної процесуальної свободи. З іншого ж боку, встановлюючи такі обмеження, законодавець тим самим попереджає процесуальне свавілля. Враховуючи те, що розсуд суб'єктів правозастосування – це повноваження, що надаються особі з дискреційними повноваженнями на вибір поведінки під час прийняття процесуального рішення щодо конкретної справи, то міра такого розсуду виступатиме як обмеження такого повноваження. Зрештою, побудова диспозиції і санкції у кримінальному праві тісно пов'язані з межами розсуду суб'єкта правозастосування, адже саме вони встановлюють ту міру свободи, в якій ці суб'єкти (в даному випадку судді) уповноважені обирати варіанти здійснення правосуддя. Визначеність самої диспозиції повинна впливати і на санкцію: чим вужча за визначеністю норма, встановлена в диспозиції, тим менший обсяг свободи розсуду повинен надаватися суду в санкції статті [11, с. 139].

На думку В.В.Вапнярчука, природа меж дискреції суду має подвійний характер. По-перше, вони об'єктивовані приписами нормативно-правових актів та правовими положеннями судової практики. По-друге, – вони обумовлюються суб'єктивними особистісними особливостями судді, який застосовує розсуд, оскільки на прийняття суддею будь-якого висновку щодо обставин справи завжди впливає його світогляд, рівень підготовки, життєвий та професійний досвід тощо. Допоки суддями є люди, резюмує науковець, – межі судового розсуду будуть носити як правовий, так і позаправовий характер (психологічний, соціально-економічний, політичний, морально-ціннісний) [12, с. 2].

Таким чином, при реалізації дискреційних повноважень у зазначених межах можна констатувати наступну діалектичну взаємозалежність вольового компоненту розсуду з інтелектуальним та емоційним. З одного боку, узгоджені з критеріями раціональної прийнятності та емоційно підтримувані варіанти судових рішень не можуть бути ухваленими без відповідного волевиявлення суб'єктів таких повноважень, тоді як з іншого, – сама спрямованість дискреційно-вольових імпульсів у бік тієї чи іншої альтернативи визначається знаннями, досвідом та почуттями тих, хто ці рішення приймає.

Прикладом цьому можуть слугувати справи про позбавлення батьківських прав, предмет розгляду яких напряму пов'язаний із втручанням у право на повагу до сімейного життя, гарантоване ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13], де суд має дослідити пропорційність та обґрунтованість такого втручання. Водночас, саме втручання в приватне сімейне життя здебільшого зумовлене наявністю позитивних обов'язків, які держава повинна виконати в інтересах дитини. Відповідно, закон не дає однозначного алгоритму

вирішення цього питання, залишаючи певний «простір свободи» для судової дискреції. При цьому, попри емоційне співчуття до відповідача та законність його претензій на збереження його батьківських прав, суд може прийняти вольове рішення про позбавлення таких прав, з огляду на врахування інтересів дитини та усталену судову практику у вирішенні подібних справ. Тобто, вирішення справи про позбавлення батьківських прав – це не питання виниклого між батьками спору, а питання інтересів дитини. Тут важливе значення мають соціальні послуги держави, робота служби у справах дітей тощо [14].

Розглядаючи вольовий компонент розсуду у філософсько-правовій площині, слід зазначити, що в сучасній науці намітилися дві опозиційні парадигми його інтерпретації, які можна умовно назвати «волюнтаристською» та «детерміністською».

В основі першої лежать ідеї, систематично викладені А. Шопенгауером у праці «Світ як воля та уявлення» (1818), де феномен волі тлумачиться як вищий принцип та рушійна сила буття, і, відповідно, саме воля, а не розум людини є головною та визначальною складовою її психіки [15, с. 724]. Така позиція аргументується спрямованістю розуму на марні спроби осягнення «позалюдської» (об'єктивної) сутності речей, тоді як наші уявлення про них залежать виключно від нашої суб'єктивної волі.

В контексті феномена розсуду, ця позиція ґрунтується на його розумінні як своєрідної взаємодії законодавчої норми та волі суб'єкта правозастосування у ході прийняття процесуальних рішень. Перша є матеріалізованою у чинних нормах закону, а друга виявляється у тлумаченнях їхнього змісту та особливостях їх застосування суб'єктами правозастосування. Саме через такі суб'єктивно-вольові особливості одні й ті самі норми можуть по-різному інтерпретуватися та застосовуватися навіть у аналогічних випадках.

До того ж, як стверджував Г.Кельзен у полеміці з прибічниками натуралістичної теоретико-правової концепції, право має виключно «примусово-вольову природу» [16]. На його думку, навіть такі, здавалося б, цілком «природні» правові запити, як право на життя чи право на власність є «чистою фікцією», якщо державна влада не встановлює своєю волею відповідних санкцій за вбивство чи незаконне привласнення майна. Тож, з цієї точки зору, будь-яке правове рішення має виключно вольовий характер.

Разом з тим, суто волюнтаристські підходи до тлумачення змісту дискреційних повноважень наражаються на цілком обґрунтовану критику через їхню неспроможність забезпечити чітке розмежування розсуду та свавілля. Зокрема, відсутність чітких критеріїв для відмежування від добросовісної, приміром суддівської помилки, свавільних судових рішень або рішень, ухвалених унаслідок недбалості, зумовлює труднощі у притягненні суддів до відповідальності. З одного боку, це сприяє уникненню суддями відповідальності, тоді як з іншого – змушує багатьох суддів працювати під тиском перспективи можливого притягнення їх до відповідальності в майбутньому. Фактично, це відкриває шлях до можливості притягнення судді до відповідальності за будь-яке рішення, що може стати наслідком у найближчому майбутньому для повного знищення такого поняття, як «суддівський розсуд» [17, с. 118].

На протигу цьому описаному волюнтаристському підходу, адепти опозиційної – детерміністської парадигми, виходять з аксіом про те, що жодне явище не є безпричинним. При цьому будь-яка подія чи ситуація розглядається як «об'єктивно

передвизначена», оскільки поняття «випадковості» тут набуває суто суб'єктивістської інтерпретації. Випадковість – це те, причина чого нам не відома.

Хоч такі ідеї мають досить давню історію (у європейській інтелектуальній традиції вони беруть свій початок у філософських вченнях давньогрецьких мислителів мілетської школи, Демокріта, Емпедокла, Анаксагора та інших) [18], наразі їх активно використовують при вивченні біосоціальних та нейропсихологічних механізмів мотивації людської поведінки (у тому числі й протиправної).

Так, нещодавно була опублікована книга професора Стенфордського університету Роберта Сапольскі «Передвизначено: наука про життя без свободи волі» (2023), де аргументується теза про те, що свобода волі – це «зручний, але шкідливий міф», поширений у сучасному суспільстві, заснованому на лібертаристських цінностях, з метою культивування почуття персональної відповідальності у його громадян за будь-які їхні дії [19]. Його «шкода», на думку автора, полягає, здебільшого, у спонуканні до осуду та ненависті по відношенню до «інших», тобто тих, хто є різко відмінним від нас і не «вписується» у наші суто егоїстичні уявлення про належний образ людини. Як пише Р.Сапольскі, – «я не вірив у свободу волі з підліткового віку, і для мене моральним імперативом було дивитися на людей без осуду...» [19, с. 9], оскільки, на думку вченого, безглуздо звинувачувати когось у тому, що не залежить від його волі, будучи детермінованим численними нейробіологічними механізмами та життєвими обставинами.

Для аргументації своєї позиції Р.Сапольскі наводить наступний ілюстративний приклад. Він пропонує уявити церемонію вручення дипломів випускникам престижного університету, перед якими відкриваються усі двері до успішного та щасливого майбутнього. Але ж, чи можемо ми уявити, що за власною «свободою волі» таке саме майбутнє здатен забезпечити собі сміттяр, що прибирає територію після проходження цієї церемонії? Для відповіді на це запитання «навмання виберіть будь-кого з випускників. Залучіть трохи уявної магії, щоб цей сміттяр почав життя з генами випускника. Так само й для отримання ним лона, в якому було проведено дев'ять місяців, і довічних епігенетичних наслідків цього. Подумайте також про дитинство випускника, наповнене, скажімо, уроками фортепіано та сімейними іграми, замість, до прикладу, погроз лягти спати голодним, залишитися бездомним або бути депортованим через відсутність документів. Давайте також припустимо, що окрім того, що збирач сміття отримав усе минуле випускника, а випускник отримав би минуле збирача сміття. Обміняйте місцями всі фактори, над якими вони не мали контролю, і ви зміните свою думку щодо того, хто буде у випускній мантиї, а хто тягатиме смітєві баки. Ось що я маю на увазі під детермінізмом» [19, с. 16–17].

Свою детерміністську позицію Р.Сапольскі резюмує наступним чином: «Ви не можете визначити всі сенсорні стимули у вашому оточенні, ваш рівень гормонів сьогодні вранці, чи трапилося з вами щось травматичне в минулому, соціально-економічний статус ваших батьків, ваше внутрішньоутробне середовище, ваші гени, чи були ваші предки фермерами чи скотарями. Ми є нічим іншим, як сукупною біологічною та екологічною вдачею, над якою ми не мали контролю» [19, с. 4]. У цьому контексті твердження «нічого більше» полягає не лише в тому, що людині бракує свободи волі (а, отже, моральної та

юридичної відповідальності). Воно передбачає, що люди взагалі не є агентами (у сенсі активності), коли йдеться про прийняття справжніх рішень і використання надійних практичних міркувань. Швидше, речі просто трапляються з ними. З цієї точки зору, ми – не що інше, як купа клітин (нейронів), які безвідносно до нашої волі взаємодіють між собою. Тож ми активно не змінюємо свою моральну поведінку, хоча насправді вона змінюється, але не в результаті активного вольового вибору з нашого боку. Як каже Р. Сапольскі, – «ми не капітани своїх кораблів і, схоже, навіть не юнги» [19, с. 299].

З огляду на таку детермінованість людської поведінки, в рамках розглядуваної концепції відстоюється ідея відмови від поняття «відповідальність», на кшталт того, як виявивши свого часу причини таких хвороб, як епілепсія та шизофренія, ми припинили моральну та юридичну відповідальність людей із цими захворюваннями. Або ж, зрозумівши причинні механізми гомосексуальності, не лише скасували покарання за одностатеві стосунки, але й стали більш морально толерантними до них у повсякденному житті. Тож ця концепція базується на тому загальному її принципі, згідно з яким, мірою того, як ми зрозуміємо нейробіологічні та соціально-психологічні основи поведінки, ми, відповідно, зменшимо або усунемо моральну відповідальність за неї. Роблячи це, на думку прихильників цієї концепції, ми стаємо гуманнішими й уникаємо темних потягів до помсти та задоволення від спостереження за стражданнями інших. Зважаючи на це, висловлюються пропозиції відмовитися від будь-яких практик моральної відповідальності вже зараз, навіть якщо ми ще не маємо конкретних пояснень для всіх видів поведінки: «...ми можемо вилучити відповідальність з нашого погляду на аспекти поведінки. І це зробить світ кращим» [19, с. 340]. Відповідним чином, «нам потрібно прийняти абсурдність ненависті до будь-якої людини за все, що вона зробила, бо ця ненависть є навіть більш дивною ніж ненависть до неба за буревій, ненависть до землі за землетруси, ненависть до вірусу, тому що він добре проникає в клітини легенів» [19, с. 403]. Як наслідок, «відпадає» сама ідея осудності, а, тим більше, і будь-які питання щодо дискреційного визначення примусових санкцій за дії, мотивація яких у жодному разі не підконтрольна волі людини.

Проте, якщо, бодай, гіпотетично визнати логічну коректність таких аналогій та справедливості висновків, зроблених на їх підставі, то доведеться прийняти й тезу про належність пасивного й «толерантного» споглядання за подіями Голокосту чи війною росії в Україні тощо. Тож, в плані критичного аналізу цієї позиції, варто, на наш погляд, зробити низку наступних зауважень принципового характеру.

По-перше, відзначимо, що причинно-наслідкові зв'язки далеко не завжди є взаємно однозначними (часто одна й та сама причина у різних обставинах може викликати відмінні одне від одного наслідки, і навпаки – один і той самий наслідок може бути зумовлений різними причинами).

По-друге, аналогії із ставленням до природних катаклізмів та хвороб при дослідженні проблем свободи волі та відповідальності у діях людини навряд чи можна вважати доказовими вже хоча б тому, що розвиток свідомості як раз і спрямований на забезпечення певної міри «буттєвої автономії» людини від її первісної природної детермінованості.

У цьому відношенні варто згадати, що, на відміну від решти біологічних видів, представники виду *Homo sapiens* не народжу-

ються з готовими генетично наслідуваними якостями сутнісної приналежності до нього, вони мають самі створювати й формувати власну людську сутність в процесі свого онтогенезу, що є можливим виключно за умови такої здатності їхньої психіки, як свобода свідомої волі.

По-третє, той факт, що різні люди, вочевидь, мають різні можливості в плані реалізації свободи волі, слід розглядати не як привід для відмови від понять «осудності» та «відповідальності», а, навпаки, – як підстава для дискреційного визначення їх справедливої міри. Тобто суд в процесі розгляду справи та ухвалення рішення в ній повинен, реалізуючи свої дискреційні повноваження, з'ясувати, чи мав обвинувачений можливість (а якщо мав, то у якій мірі) у його вольовому виборі уникнути протиправних дій у конкретній ситуації, на підставі чого, у свою чергу, обґрунтувати призначене покарання.

Окрім того, визнаючи цілком очевидну залежність людської поведінки від сприятливості об'єктивних життєвих обставин, навряд чи можна погодитися з висновком про її незалежність від суб'єктивної волі. Справді, у багатьох відношеннях динаміка успішності в житті людини залежить не стільки від її волевиявлення, скільки від безвідносних до нього можливостей самореалізації. Однак те, у якій мірі людина використовує такі можливості, суттєво залежить від її свідомої вольової мотивації та активності.

Тож, у якості контраргументу наведеній вище ілюстрації Р. Сопольскі, де протиставляються шанси на успіх сміттяря та випускника університету, можна відзначити, що часто-густо рівень згаданої вольової мотивації є значно вищим у вихідців з малозабезпечених сімей, аніж у тих, хто змалку звик отримувати всі необхідні блага «в готовому вигляді», виявляючи інфантильну пасивність протягом подальшого «дорослого» життя. Тому й непоодинокими є випадки, коли люди, яким в житті далось щось з легкістю (без застосування власних зусиль) з такою ж легкістю втрачають чи свідомо відмовляються від того чи іншого блага, можливості (перспективи).

Як неважко переконалися із поданого вище стислого порівняльного аналізу волюнтаристської та детерміністської парадигм у підходах до тлумачення вольового компонента розсуду суб'єктів правозастосування, вони являють собою своєрідні «екстремальні» варіанти такого тлумачення. При цьому перша несе в собі загрозу апологетики процесуального свавілля в процесі прийняття дискреційних рішень (посилаючись на виключно вольову сутнісну природу права), а друга, навпаки, сприяє виправданню відмови від осуду та відповідальності за вчинення протиправних дій (аргументуючи це відсутністю свободи волі та детермінованістю поведінки людини незалежними від неї природними та соціальними чинниками).

У той же час, обидві ці позиції не витримують обґрунтованої критики через наявність відзначених вище невирішуваних логічних суперечностей у їхніх концептуальних контекстах. На наш погляд, головною причиною виникнення таких суперечностей є абсолютизація суб'єктивних (волюнтаризм) чи об'єктивних (детермінізм) факторів, що впливають як на спрямованість самої людської поведінки, так і на її оцінювання з точки зору права в процесі розсуду.

Нам видається, що для уникнення подібних абсолютизацій варто, перш за все, виходити з уже давно обґрунтованого у філософській науці принципу, згідно з яким усяка людська діяльність має суб'єкт-об'єктний характер. Йдеться про те,

що як сам її процес, так і будь-які її результати базуються на активній взаємодії людини зі світом, а тому не можуть бути редукованими до виключно однієї з цих сторін. Відповідно, усі людські уявлення про реальність є тими чи іншими формами суб'єктивної репрезентації певних її властивостей, що не залежать від свідомості та волі, а, отже, є об'єктивними. Це, звичайно ж, стосується і уявлень про поведінку самої людини, котра визначається певною кооперативною єдністю її об'єктивних та суб'єктивно-вольових факторів. Тож не випадково у складі злочину завжди виявляють об'єктивну та суб'єктивну його сторони, оскільки від їхньої специфіки та співвідношення залежить не лише його кваліфікація, але й санкційна реакція з боку уповноважених суб'єктів прийняття процесуальних рішень.

З огляду на відзначені обставини, однією з фундаментальних умов оптимізації нормативного та методологічного забезпечення розсуду суб'єктів правозастосування є зважування та узгодження його суб'єктивних та об'єктивних аспектів. Зокрема, коли йдеться про дискреційну діяльність суддів, то таке узгодження забезпечується насамперед обґрунтованістю нормативно встановлених меж, у яких суд може приймати рішення на свій власний розсуд, а також визначеністю обставин (як об'єктивних, так і суб'єктивного характеру), що здатні впливати на обтяження чи пом'якшення покарання.

Якщо ж мова йде про оцінку дій обвинуваченого, то в процесі судового розсуду належить ретельно зважувати залежні та незалежні від його свідомої волі обставини справи, з тим щоб винести обґрунтований та справедливий вирок. Адже ці дії також мають подвійну (суб'єктивно-об'єктивну) зумовленість, оскільки їх цільова мотивація формується та реалізується у безвідносних до неї фактичних обставинах, врахування яких уможливорює розуміння як самої їхньої мети, так і умов та способів її переслідування в процесі протиправної діяльності підсудної особи.

Відтак, воля суду, втілювана в ухваленому ним рішенні, як правило, являє собою, з одного боку, матеріалізовану в об'єктивному праві волю законодавця, з іншого ж – параметри здійснення цієї волі через посередництво правозастосування, як встановлену суб'єктивну мотивацію діянь, які є предметом судового розгляду, та об'єктивно-фактичні обставини їх вчинення. Отже, сутнісний зміст судового розсуду не коректно інтерпретувати шляхом його зведення або до суб'єктивно-вольових його аспектів (в дусі правового волюнтаризму), або до незалежних від людської волі (об'єктивних) чинників, що визначають людську поведінку, «знімаючи» тим самим будь-яку відповідальність з її суб'єкта.

Що стосується законодавчої волі, врахування якої є головною умовою законності судового рішення, то її позиціонування у правозастосовній сфері здійснюється не лише у відповідних нормах матеріального та процесуального права, але й у матеріалах та офіційних документах, що містять узагальнення судової практики та рекомендації щодо належного застосування закону. Скажімо, у кримінально-правовій сфері прикладами таких документів можуть слугувати постанови Верховного Суду, які відповідно до пунктів 1 і 2 частини першої статті 445 КПК України [20] є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, та для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із

судовим рішенням Верховного Суду. Щоправда, суд, в руслі здійснення своїх дискреційних повноважень, має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду, навівши для цього відповідні мотиви та аргументації (ч. 1 ст. 458 КПК України) [21, с. 15].

Кваліфікуючи дії обвинуваченого та обґрунтовуючи призначувані за його дії санкції, суд, як вже згадувалося вище, в процесі своїх дискреційно-аналітичних міркувань має враховувати також суб'єктивно-вольові аспекти цих дій, в залежності від яких можуть істотно «коливатись» не тільки кількісні характеристики ступеня тяжкості правопорушень, але й якісні ознаки останніх.

До прикладу, залежно від наявності чи відсутності вольового умислу при протиправному заподіянні смерті іншій людині, цей злочин кваліфікується за різними статтями кримінального законодавства та передбачає призначення різних карних санкцій. Так, згідно з ч. 1 ст. 115 КК України, умисне вбивство карається позбавленням волі на строк від 7 до 15 років, тоді як вбивство через необережність (а, отже, за відсутності свідомого вольового умислу) кваліфікується за ст. 119 КК України і карається обмеженням волі на строк від 4 до 5 років або позбавленням волі на той самий строк. Тобто, в даному випадку вид та розмір покарання дискреційно визначається на основі низки фактичних обставин, першорядною серед яких є оцінка вольової можливості суб'єкта вчинення злочину уникнути дій, що призвели до певних наслідків.

Хоча довести наявність свідомого вольового умислу у протиправних діях іноді буває доволі складно, та деякі об'єктивно-фактичні обставини можуть засвідчувати про дії, які неможливо вчинити мимовільно (скажімо, нанесення численних ударів у життєво важливі зони тіла жертви, колото-різаних ран, застосування тортур тощо). Якщо ж надані суду доказові матеріали не містять подібних підтверджувальних свідчень умисного характеру дій обвинуваченого, то справа може бути перекваліфікована зі ст. 115 на ст. 119 КК України.

Так, вироком Кіровського районного суду міста Кіровоград від 06 березня 2019 року в кримінальній справі № 404/7473/17 перекваліфіковано дії обвинуваченого в умисному вбивстві на вбивство, вчинене через необережність. Таке рішення було мотивоване даними судово-медичної експертизи, згідно з якими причиною смерті потерпілої стала дихальна недостатність, пов'язана із хронічними захворюваннями останньої, а не безпосередньо з нанесеними їй тілесними ушкодженнями (останні лише стали фактором загострення цієї недостатності). При цьому було призначено покарання у виді обмеження, а не позбавлення волі, з огляду на відсутність можливості передбачення обвинуваченим причинно-наслідкового зв'язку його дій (безумовно, протиправних) із згаданим загостренням, а, отже, безпідставність інкримінування йому не лише умисного вбивства, але й нехтування можливістю його свідомо-вольового уникнення. Підтвердженням відсутності суб'єктивного наміру заподіяння смерті став також факт спроби підсудного надання потерпілій першої допомоги та зафіксований виклик «швидкої» з його телефону [22].

Аналізуючи вольовий аспект розсуду в процесі підготовки та винесення судових рішень, варто відзначити, що суддівська воля при цьому стикається з суттєвими факторами її обмеження навіть в системі загального (прецедентного) права, де, здавалося б, така свобода є значно ширшою (через меншу частку її рег-

ламентатії кодифікованими матеріально-правовими нормами). Проте, як не парадоксально, численні процедурні правила, які існують й у цій системі, створюють подекуди навіть потужніші бар'єри у реалізації згаданої свободи, аніж усі кодекси континентального (кодифікованого) права.

За іронічною характеристикою наведеного феномену професором Університету Колорадо У. Піцци, сумним наслідком такого стану речей стає своєрідна «процесуальна наркоманія», коли за одержимою вимогою досконалості кримінального процесу, навіть його мета (йдеться про справедливість судочинства) нерідко залишається суддями поза належною увагою, оскільки суддя намагається дотриматись всіх умовностей конкретної процедури [23, с. 14].

У якості основного аргументу на користь посилення таких обмежень позиціонується прагнення протидії суддівському волюнтаризмові. У той же час, «жорстке» дотримання прецедентів та процедурних правил здатне зашкодити належному врахуванню специфіки обставин вирішуваної справи та ухваленню виваженого й справедливого рішення у ній.

До того ж, як зауважує канадський юрист Т. Вілбур, хоча судді можуть присуджувати широкий діапазон вироків, їхній розсуд насправді не є необмеженим. Вони ніколи не мали необмеженої свободи робити все, що у їхній власній волі. Історично склалося так, що загальне право, дія прецеденту та висновки апеляційних судів обмежують типи вироків, які можуть виносити судді, і визначають, який діапазон вироків можуть розглядати судді. Загальне право стосується попередніх судових рішень, у яких судді виносили рішення за подібних обставин. Крім загального права та можливості бути скасованими в апеляції, судді пов'язані законодавством [24].

Що ж стосується спрямування дискреційних повноважень суду при визначенні виду та розміру покарання в процесі розгляду кримінальних справ, то на думку фахівців, за результатами проведеного опитування, пріоритетними серед них визнано наступні три фактори, з якими має бути узгоджена виявлена у судовому рішенні воля: 1) шкода, заподіяна потерпілому (45%), 2) кількість злочинів, скоєних особою в минулому (41%), 3) сприяння реабілітації правопорушників (35%) [25].

Разом з цим, на наше переконання, головною умовою демократичного характеру будь-якого судочинства (безвідносно до його галузевої специфікації) є зорієнтованість дискреційної волі на максимізацію справедливого балансу приватних та публічних інтересів у процесуальних рішеннях, зокрема, прийнятих на власний розсуд.

Висновки. Розсуд суб'єктів правозастосування являє собою інтелектуально-вольовий вибір в межах законних альтернатив вирішення справи й ступінь значущості впливу фактора волі на прийняття процесуальних рішень є пропорційним широті діапазону таких меж, адже із збільшенням кількості прийнятих з точки зору чинного законодавства варіантів цих рішень зростає міра свободи волевиявлення в процесі їх ухвалення. Відтак, вольовий компонент дискреційної діяльності під час формулювання та ухвалення процесуальних рішень полягає, з одного боку, у чинниках волевиявлення суб'єктів правозастосування при здійсненні дискреційних повноважень в тій чи іншій справі, а з іншого – у врахуванні вольової мотивації дій фігурантів цієї справи, з огляду на яку мають вноситися відповідні корективи процесуального рішення у напрямку забезпечення його обґрунтованості та справедливості.

Література:

1. Шамлян К.М. Проблема волі в сучасній психології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2024. № 1. С. 76–83. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-1-11>.
2. Kuhl J., Beckmann J. Action control: From cognition to behavior. Berlin, Heidelberg: Springer. 2012. 288 p.
3. Ковтун Н.М. Воля як основа соціальної активності: теоретико-методологічний аналіз (монографія). Житомир: Вид-во Євенок О.О., 2014. 292 с. ISBN 978-617-7265-08-4.
4. Кирпенко Т.М. Сучасний стан та перспективи вивчення вольової регуляції особистості у психологічних дослідженнях. Актуальні проблеми психології. 2017. Т. 7, вип. 44. С. 92–101. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v7/i44/10.pdf> (дата звернення: 19.07.2025).
5. Барак А. Суддівський розсуд. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2022. 320 с. ISBN 978-611-01-2635-9.
6. Торбас О.О. Сутність і суб'єкти суддівського розсуду в кримінальному процесі України. *Юридичний вісник*. 2020. №1. С. 65–69. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1561>.
7. Борисов В.І., Тацій В.Я. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Харків : Право, 2015. 528 с.
8. Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.07.2025).
9. Ванджурак Р. Інтелектуальна основа розсуду суб'єктів правозастосування (питання ролі когнітивних здібностей під час ухвалення дискреційних рішень). Філософські та методологічні проблеми права. 2025. № 1 (29). С. 56–66. DOI: 10.33270/02252901.7
10. Ванджурак Р. В. Координація онтологічних та деонтологічних аспектів розсуду суб'єктів правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 86 ч. 5. С. 365–374. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.5.53
11. Малех І.Б. Особливості визначення суддівського розсуду у кримінальному процесі. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 137–143. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-114-12.17>.
12. Вапнярчук В.В. Межі застосування судового розсуду в кримінальному провадженні. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1 (5). С. 1–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipr_2014_1_28 (дата звернення: 22.07.2025).
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Конвенція, Протокол від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.07.2025).
14. Пархоменко П. У справах про позбавлення батьківських прав суд повинен керуватися принципом забезпечення найкращих інтересів дитини, – суддя Верховного Суду. Судова практика. 20 серпня 2024 р. URL: <https://surl.li/cprt/bi> (дата звернення: 22.07.2025).
15. Філософський енциклопедичний словник. К.: Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАНУ, 2002. 751 с.
16. Kelsen H. The State and Natural Law. The Idea of Natural Law. *Ukrainian Law Review*. 2003. No. 7(12). P. 48–63.
17. Шевченко А.В. Суддівський розсуд і суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 111–120. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verska/3_2018_Shevchenko.pdf (дата звернення: 22.07.2025).
18. Ванджурак Р. В. Вплив давньогрецької філософії права на сучасну українську юриспруденцію : монографія / наук. ред. М. В. Костицький. Київ : Вістка, 2023. 248 с. ISBN 978 -617-8189-03-7.
19. Sapolsky R. Determined: A science of life without free will. L.: Bodley Head, 2024. 528 p. ISBN 978-152-9920-06-2.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України Закон від 13.04.2012 № 4651-VI, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.07.2025).
21. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої П69 частини Кримінального кодексу України [уклад. О. П. Горох]; За заг. ред. А. А. Музики. – К.: «Центр учбової літератури», 2017. – 915 с. URL: <https://surl.li/xeqhzj> (дата звернення: 20.07.2025).
22. Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 06.03.2019 р., URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80318589> (дата звернення: 20.07.2025).
23. Pizzi W. Trials Without Truth: Why Our System of Criminal Trials Has Become an Expensive Failure and What We Need to Do to Rebuild It. N.Y.: New-York University Press, 2000. 257 p.
24. Wilbur T. How judicial discretion impacts sentencing in criminal cases. *Canadian Lawyer*. 25 June, 2021. URL: <https://www.canadianlawyermag.com/practice-areas/criminal/how-judicial-discretion-impacts-sentencing-in-criminal-cases/357595> (дата звернення: 22.07.2025).
25. Discretion in sentencing. Research at a Glance. March 2018. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/jr/rg-rc/2018/mar04.pdf> (дата звернення: 22.07.2025).

Vandzhurak R. The volitional component of the discretion of law enforcement entities

Summary. The article carries out a philosophical and legal analysis of will as a psychological component of the discretion of law enforcement subjects and outlines the volitional component of discretionary activity. The relevance of this study lies in the fact that discretion, as one of the integral forms of implementing legal norms through discretionary powers, is perhaps the most controversial concept in modern procedural law and still provokes constant discussions among scholars and practitioners. At the same time, will, as a psychological component of judgment, practically does not appear in legal research, and therefore this research is not only relevant but also novel. In the proposed article, the author attempted to fill the aforementioned gap in scientific work and set the goal of investigating the volitional component of the discretion of law enforcement entities when exercising discretionary powers. Based on the method of psychological analysis, the comprehensive use of structural-functional analysis, inductive generalization, comparative and critical analysis, it was possible to come to the conclusion that, that the discretion of law enforcement entities is an intellectual and volitional choice within the limits of legitimate alternatives for resolving the case, based on which it is summarized that the degree of significance of the influence of the will factor on procedural decision-making is proportional to the width of the range of such limits. In addition, it has been established that the volitional component of discretionary activity during the formulation and adoption of procedural decisions consists, on the one hand, in the factors of the expression of will of law enforcement entities when exercising discretionary powers, at the same time, on the other hand – in taking into account the volitional motivation of the actions of the parties to this case, taking into account which appropriate adjustments should be made to the procedural decision in order to ensure its validity and fairness. In this rather small work, the author managed to analyze the existing work on the topic, outline the latest research in this field, and even engage in a debate with prominent contemporary scholars, and,

ultimately, extrapolate the conclusions reached to modern law enforcement. The study also has practical significance, as it allows both those who exercise discretionary powers and those to whom they are directed to better understand this concept, understand its essence and psychological properties, and the issues raised in it provoke an impetus for further

research into such a form of law enforcement activity as discretion. The article may be interesting both for practicing law enforcement officers and for researchers of discretionary procedures.

Key words: will, discretion, discretionary powers, law enforcement entities.

Дата надходження статті: 20.07.2025

Дата прийняття статті: 29.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025

*Давидова І. В.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права**Національного університету «Одеська юридична академія»**Кривенко Ю. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ВОЇНА В РИМСЬКОМУ ПРАВІ: МІЖ ПРАВОМ І ОБОВ'ЯЗКОМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового статусу військовослужбовців у Стародавньому Римі. Внаслідок особливих історичних умов розвитку римської *civitas* військові потреби мали визначальний вплив на увесь спосіб життя древніх римлян. Соціальні та державно-політичні структури Риму завжди перебували у найтіснішому взаємозв'язку з еволюцією військової організації. У зв'язку з цим дослідження військової організації та визначення правового статусу військовослужбовця сприяє розумінню багатьох аспектів існування античної людини та соціуму.

Методологія дослідження базується на аналізі юридичних джерел, представлених законами періоду від Константина I до Валентиніана I, збереженими в Кодексах Феодосія II та Юстиніана. Ці закони дають можливість простежити внутрішні процеси в римській армії та проаналізувати процес правового регулювання військової служби в Римі.

Досліджено правові аспекти військової служби та визначено цивільно-правовий статус військовослужбовця. Показано, що становище римських воїнів та організація військової служби постійно змінювалися залежно від історичного періоду: республіка чи імперія. У Стародавньому Римі існувала чітка класифікація військовослужбовців: легіонери, допоміжні війська, преторіанці. Соціальний статус значною мірою визначався походженням, громадянством та типом служби.

За часів республіки існував загальний військовий обов'язок для чоловіків від 17 до 46 років. Для вищих офіцерів термін служби міг бути продовжений до 50 років. Особи, що уникали військової служби, могли бути продані в рабство, а пізніше таке покарання замінювалося грошовим штрафом чи конфіскацією майна. Права, обов'язки, відповідальність воїнів залежали від періоду республіки чи імперії. Солдати служили 30 років, отримуючи платню, а після виходу у відставку – значну земельну ділянку.

Особливу увагу приділено аналізу особливостей цивільно-правового статусу солдата. За часів імперії було встановлено правило, згідно з яким солдат у поході міг скласти заповіт без зайвих формальностей. Щодо сімейного стану солдата, то він під час служби не мав права одружитися. Якщо на момент призову солдат був одружений, шлюб розривався.

Розглянуто систему відставок воїнів. За вислугу років надавалася почесна відставка. Надавалася відставка через хворобу, коли військові не могли нести службу за станом здоров'я. Третій вид відставки мав компрометуючий характер – за скоєний злочин. Детально проаналізовано військові

правопорушення. Римське право добре розробило поняття самовільної відлучки та дезертирства. До тяжких військових злочинів відносилося розголошення військової таємниці, заклик до повстання.

Професійний характер армії своїми витоками пов'язаний із традиційним римським ставленням до військової справи, успішно поєднуючись з цивільно-громадськими принципами комплектування легіонів. В імператорський період вступ на військову службу зумовлював радикальний розрив з громадянським суспільством, що компенсувалося системою соціальних гарантій та юридичних привілеїв. Для імператорської армії характерний новий тип воїна, який мав особливий соціально-правовий статус та ціннісні орієнтації, засновані на прихильності солдатів своєї частини, відданості імператору та солідарності зі своїми бойовими товаришами.

Ключові слова: римське право, статус воїна, військова служба, легіонери, цивільно-правовий статус, особа, суб'єкт правовідносин, військові злочини, дезертирство, самовільна відлучка, римська імперія, римська республіка.

Постановка проблеми. Право Стародавнього Риму завжди привертало увагу істориків і юристів, і до сьогодні багато питань, які виникали, залишаються актуальними. Внаслідок особливих історичних умов розвитку римської *civitas*, військові потреби та завдання мали визначальний вплив на увесь спосіб життя древніх римлян, їх державний устрій, ідеологію, мораль і «національний» характер. Соціальні та державно-політичні структури Риму завжди перебували у найтіснішому взаємозв'язку з еволюцією військової організації. Значні досягнення римлян у військовій сфері, вражаючи ефективність створеної ними військової машини залишалися неперевершеними протягом історії античного світу і служили в наступні епохи зразком для наслідування. Війна становила невід'ємну частину життя античного суспільства. У зв'язку з цим дослідження військової організації та визначення правового статусу військовослужбовця сприяє розумінню багатьох аспектів існування античної людини та соціуму. Разом із тим, армія, особливо професійна, була до сих пор закритою корпорацією, вивчити сутність якої можна тільки при дослідженні військової служби та всіх її складових.

Стан дослідження. Методологія посткласичної юриспруденції, що перебуває у стадії розвитку, розширює аналітичний потенціал юридичної науки та забезпечує можливість дослі-

дження історії права з недостатньо вивченого внутрішнього виміру.

Вивчення правового статусу військової організації та військовослужбовця здійснювалося в межах загальних досліджень ведення збройних конфліктів у міждержавних відносинах Стародавнього Риму. З аналізом окремих аспектів досліджуваної теми можна ознайомитися, звернувшись до наукових праць українських дослідників: В.В. Денисенко, О.В. Буткевич, І.А. Прохненка, І. Ніколіної, О.А. Підпригори, Є.О. Харитонова.

Щодо правового регулювання, то слід зазначити наступне – юридичні джерела представлені безліччю законів, виданих у період від Костянтина I [1] до Валентиніана I [2], які вони регулювали армійську службу. До теперішнього часу вони збереглися в Кодексах Феодосія II [3; 4] та Юстиніана [5], складених відповідно до V та VI ст. Ці закони дають нам можливість простежити за внутрішніми процесами, що відбувалися в римській армії, та проаналізувати процес правового регулювання військової служби в Римі. Звертаючись до юридичних джерел, що стосуються правового статусу військовослужбовців, важливо враховувати як історичний підхід, так і нормативний характер зазначених документів. Також слід врахувати, що наявність того чи іншого юридично закріпленого статусу ще не означає, що в реальному житті воно застосовувалося завжди і в усіх випадках однаково. Найчастіше будь-які дані про застосування окремих правових норм взагалі відсутні.

Мета та завдання дослідження. Загальна мета дослідження полягає у наданні цілісного та багатоаспектного аналізу правового регулювання військової служби та визначення правового статусу військовослужбовця у Стародавньому Римі.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити правові аспекти військової служби в Римі;
- визначити цивільно-правовий статус військовослужбовця.

Виклад основного матеріалу. Римська цивілізація залишила глибокий слід у розвитку не лише приватного права, а й публічного правопорядку, зокрема у сфері військової служби. Інститут військової служби в Римі мав складну природу, в якій одночасно поєднувалися правові норми, соціальна ієрархія та державний обов'язок.

Слід зазначити, що більшість праць з римського права стосуються сфери приватного права, але разом з тим в них порушуються питання публічного права та публічних відносин. Між приватним та публічним правом завжди існував тісний зв'язок. Публічне право підтримувало приватне право. Розвиток публічного права сприяв розвитку приватного права. Є.О. Харитонов зазначає, що «приватне право разом з правом публічним у сукупності утворює єдину загальну (наднаціональну) систему об'єктивного права, що є складовою частиною цивілізації (культури)» [6].

Сьогодні ми можемо скористатися важливими формулами, правовими нормами як у сфері приватного, так і публічного права. Римська цивілістична доктрина та законодавство традиційно є базовими для аналізу основних цивільно-правових категорій.

Саме з римським правом пов'язують перші уявлення, що сформувалися щодо суб'єкта права взагалі, і щодо визначення статусу римських воїнів. Відповідно до загальноприйнятої думки, саме в римському праві вперше з'явилося вчення про «особу» (фізичну та юридичну) як про основний термін, що використовується для позначення суб'єктів цивільних правовід-

носин. З урахуванням того, що типовими суб'єктами цивільних правовідносин є «особи», увага дослідників римського права була сконцентрована головним чином на вивченні правового статусу фізичних та юридичних осіб. Питання ж, пов'язані з публічно-правовими утвореннями як суб'єктами приватноправових відносин, їхньою специфікою, місцем у системі суб'єктів римського приватного права, спеціально не висвітлювалися.

Значний інтерес викликають правові норми, які регулюють військові відносини, та є актуальним й досі. Треба сказати, що становище римських воїнів, як і організація військової служби, постійно змінювалися. Це залежало від історичного періоду: республіка (V–I ст. до н.е.) або імперія (I–V ст. н.е.).

Історія римської армії починається з часів заснування Риму першим царем Ромулом у 753 р. до н.е. При ньому за легендою була створена перша римська військова організація в результаті поділу всього населення Риму на 3 триби та 30 курій, на базі яких формувалися військові підрозділи. Легенда про поділ римського народу на триби і курії є практично у всіх джерелах, що стосуються царського періоду [7, с. 189].

Усіх мешканців, які підлягали призову на військову службу, Ромул поділив на загони. Кожен загін складався з 3000 піхотинців та 300 вершників. Такий підрозділ мав назву «легіон». Триба організовувала загін із 1000 воїнів і складалася з 10 курій, кожна з яких виставляла 100 солдатів. Малим військовим підрозділом була декурія чисельністю 10 воїнів від кожного роду та по 1 воїну від кожної сім'ї. Верховним головнокомандувачем війська був цар. Він був організатором війська та воєначальником у військових походах. Проте важливі військові питання вирішувалися на народних зборах, де цар теж обирався. Питання вирішувалося криком натовпу або голосуванням [8, с. 21].

У VI–V ст. до н.е. відбувається розпад військово-родового устрою. У 510 р. до н.е. народ вигнав останнього царя Тарквілія Гордого. Замість нього влада була передана народним зборам, а також було обрано двох консулів, проведено адміністративну реформу. Відповідно до неї, проведено військову реформу. Замість 3 000 ополченців та 300 вершників (цей порядок вже застарів), армія формувалася за майновим цензом. Було сформовано центурії, до яких входили по 100 воїнів. Більш заможні служили важкоозброєними воїнами чи вершниками. Тепер це була більш грізна сила. Було сформовано 18 кінних та 193 піхотні центурії. Згодом вони мали політичне значення. У V ст. до н.е. було засновано посаду цензора, який здійснював контроль за військовою службою. За дотриманням призовної дисципліни здійснювався суворий контроль, і ухилинці від призову чекало суворе покарання. Спочатку ухилинці могли віддати в рабство, але згодом цю міру покарання замінили більш м'якою. На винних почали накладати грошовий штраф та конфіскацію майна. Дезертирство з поля бою вважалося небезпечним злочином і каралося смертною карою. Воїни навчалися веденню бою, особливо діям у строю при атаці чи обороні. В армії підтримувалась суворая дисципліна. Вважалося, що навчання військ та суворая дисципліна були основою перемог римської армії.

У 2 ст. до н.е. були утворені когорти від 500 до 1000 чоловіків. Легіонери мали низку привілеїв. Навіть за рішенням суду заборонялося віддавати їх на бій з дикими тваринами, посылати в копальні, карати різками, примушувати до примусових робіт. Відносно них заборонялися тортури на допитах. Вони отримували від імператора платню, нагороди та земельні наділи.

Якщо за часів республіки діяв принцип загального військового обов'язку для римських громадян та організація армії була тісно пов'язана з громадою та народною владою, то за часів імперії цей принцип став порушуватися. Римська імперія розширювалася з допомогою захоплення територій та інших племен. Більшість населення, яке не мало римського громадянства, отримувало його. Населення отримало право служити в армії. Це призвело до того, що обов'язкова служба почала замінюватися на добровільну. З-поміж добровольців стали формуватися легіони, тобто здійснювалося вербування до армії. Внаслідок цього старі принципи були відкинуті. В армію стали набирати всіх бажаючих: тих, хто мав громадянство і не мав його, тобто негромадян, навіть рабів. Армія стала забезпечуватись спорядженням та зброєю, було збільшено платню. Відбувся перехід до професійної армії. Ветерани могли отримати земельні ділянки. В армії став переважати режим особистої влади командирів. За часів імперії було створено допоміжні війська, що склалися з мешканців периферії.

Слід зазначити, що у Стародавньому Римі існувала чітка класифікація військовослужбовців: легіонери (*legionarii*), допоміжні війська (*auxiliares*), преторіанці (*praetoriani*). Соціальний статус значною мірою визначався походженням, громадянством та типом служби. Легіонери були римськими громадянами, *auxiliares* вербувалися з негромадян і могли отримати громадянство після служби.

За часів республіки існував загальний військовий обов'язок. Чоловіки від 17 до 46 років мали бути присутніми на військових оглядах, а в разі потреби – виступати в похід.

Для вищих офіцерів термін служби міг бути продовжений до 50 років. Від несення служби звільнялися особи з фізичними вадами, а також особи, які займали магістратські посади. Особи, що уникали військової служби, могли бути продані в рабство, а пізніше таке покарання замінювалося грошовим штрафом чи конфіскацією майна. Зброя воїнам надавалася державою.

Права, обов'язки, відповідальність воїнів залежали від періоду республіки чи імперії. Солдати служили 30 років, отримуючи платню, а після виходу у відставку – значну земельну ділянку. Командний склад армії комплектувався з сенаторсько-го та вершницького станів. Рядовий солдат не міг піднятися вище посади командира сотні – центуріона. За часів імперії було встановлено правило, згідно з яким солдат у поході міг скласти заповіт без зайвих формальностей. Форма заповіту не мала значення. Він міг призначити собі спадкоємця на якийсь час або з умовою. Важливо, щоб зміст заповіту був зрозумілим. Щодо сімейного стану солдата, то слід зазначити, що він під час служби не мав права одружитися, бо дружина в цей час не знаходилася під владою чоловіка. Виникав шлюб без влади чоловіка, тобто спільне проживання. Якщо на момент призову солдат був одружений, шлюб розривався. Після закінчення служби міг знову одружитися з усіма правами з його боку, тобто дружина була вже під владою чоловіка. Вона не мала права піти з дому на три дні та три ночі, щоб не перервати цивільний шлюб (конкубат).

У римських джерелах згадується той факт, що військові командири використовували війська в особистих цілях: для будівництва приватних будівель, полювання, риболовлі. Справа доходила до імператорів, які суворо забороняли таку практику. Навпаки, імператори у своїх указах зобов'язували командирів

суворо стежити за військами, проводити навчання, перевіряти нічну службу, карати за правопорушення, приймати та дозвояти скарги. Було чітко регламентовано відставку воїнів. Види відставки були різні. За вислугу років їм надавалася почесна відставка. Надавалася відставка через хворобу, коли військові не могли нести службу за станом здоров'я. Така відставка вважалася почесною. Третій вид відставки мав компрометуючий характер. Відставка надавалася за скоєний злочин. Така особа не мала права залишатися в Римі, навіть якщо в наказі не було вказано причину його звільнення. На службі солдати постійно займалися різними роботами, оскільки мирний час та відсутність роботи мали негативний вплив. Особливо вони досягли успіху в будівництві доріг, каналів, віадуків. За часів імперії, особливо в останній період її існування, в армію проникали люди, яких раніше б не призывали, наприклад, іноземці, які не мали громадянства, разом з цим існували і обмеження. Ряд правових норм забороняли закликати до армії рабів «Раба забороняється різного роду військова служба під страхом смерті» [7, с. 212]. Не зараховували на військову службу обмежено вільних. Не могли служити в армії викуплені з полону особи, звинувачені у злочині. Якщо засуджений на поталу диким звірам утік і вступив до лав армії, його належало стратити. Якщо засланий на острови втік звідти і вступив до лав армії, він також підлягав смертній карі. Оскільки військовослужбовці мали низку правових переваг, то громадяни, які розорилися, намагалися проникнути в армію. Якщо виявлялося, що вступ до служби залежав від таких причин, тобто мало місце домагання служби, то особа позбавлялася військового звання, а отже, була розжалувана.

Іншим видом правопорушення було ухилення від служби. За це правопорушення відповідав син та батько, якщо він покривав сина. Син підлягав направленню до штрафної частини, а батько підлягав засланню та конфіскації майна. Римському праву добре відомі такі поняття як самовільна відлучка та дезертирство. Ці поняття були добре розроблені, їм присвячено низку норм, які регулювали ці правопорушення. Під самовільною відлучкою розуміють дії тих осіб, які тривалий час відсутні у військовій частині, а потім добровільно до неї повертаються. Тими, хто вчинив дезертирство, вважаються ті воїни, хто довго відсутній у частині, самовільно поневіряється, а потім примусово доставляється в частину. Самовільна відлучка вважається легким правопорушенням, а дезертирство – тяжким злочином. Дезертирство розцінювалося по-різному, залежно від цього, скоєно воно в мирний чи воєнний час. Враховувалися повторність дії, і навіть одиночне чи групове дезертирство. Звичайно дезертирство, скоєне у воєнний час, вважалося більш тяжким злочином і каралося суворіше – стратою. Якщо воно відбувалося в мирний час, то той, хто служив у кінноті, підлягав розжалуванню, а якщо воїн служив у легіоні, він переводився в іншу частину. Під час призначення покарання враховувалися: вид зброї, який дезертир мав при собі; чин; розмір платні, яку він отримував; з якої частини скоєно дезертирство; досягнення винного по службі; які обов'язки він виконував по службі; чи скоєно дезертирство поодиночці чи групою; чи не робив він інших злочинів; поведінка в частині. Враховувалися пом'якшувальні обставини особам, які вчинили злочин уперше та мотив, воєнний чи мирний час, повторність. Система заходів покарання діяла щодо перебіжчиків. Такою

особою вважався воїн, якщо він не повернувся з полону тоді, коли мав повернутися. Перебіжчиками вважалися воїни, яких захопили в таборі під час варті. Оцінка поведінки воїна пояснювалася тим, що часто були порушення вартової служби. Але якщо перебіжчик привів із собою солдатів супротивника чи інших перебіжчиків, він прощався. Римське право чітко формулювало поняття військового злочину: «Спеціальним військовим злочином вважається таке, яке скоєно особою, яка діє як легіонер». Це визначення дано з погляду суб'єкта злочину. З погляду об'єктивної сторони – це «все те, що порушує вимоги загальної дисципліни, а саме: злочинне боягузтво, непокоря, ледарство» [9].

До тяжких військових злочинів римське право відносило цілу низку небезпечних діянь: насамперед це розголошення військової таємниці. Цей злочин кваліфікувався як зрада. Воїн, який повідомив ворогів військову таємницю, засуджувався до страти; заклик до повстання. Якщо це викликало в подальшому заколот, покарання було у вигляді страти. Але якщо заклик не мав результату, то покарання було у вигляді розжалування.

Висновки. Професійний характер армії своїми витоками пов'язаний із традиційним римським ставленням до військової справи (зокрема, з початковим дуалізмом військової та цивільної сфер діяльності), успішно поєднувався з цивільно-громадськими за своєю суттю принципами комплектування легіонів, включаючи відбір солдатів відповідно до певних моральних вимог. Легіонери епохи Імперії можуть розглядатися як особлива частина римського суспільства, а аж ніяк не як найманці.

Однак в імператорський період, коли військова та цивільна сфери були чітко розмежовані, вступ на військову службу зумовлював радикальний розрив з громадянським суспільством, що проявлявся в різних аспектах та мав численні правові й соціальні наслідки. Однак складнощі військової служби компенсувалися системою соціальних гарантій та юридичних привілеїв, розвиток яких фактично надавав солдатам та ветеранам особливого статусу. Ця тенденція особливо посилюється наприкінці II-початку III ст. Для імператорської армії характерний новий тип воїна, який мав особливий соціально-правовий статус та ціннісні орієнтації, засновані на прихильності солдатів своїй частині, відданості імператору та солідарності зі своїми бойовими товаришами. Саме ці моменти зумовили специфічну корпоративність армії Риму.

Література:

1. Константин Великий. *Українська мала енциклопедія* : 16 кн. : у 8 т. проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. 1960. Т. 3, кн. VI : Літери Ком-Ле. С. 709–710.
2. Харитонов Т.С. Систематизація права у Візантійській імперії у першій половині VI ст. н.е. (систематизація Юстиніана): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2003. 19 с.
3. Кодекс Феодосія. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3 : К-М. 792 с.
4. Острогорський Г. Історія Візантії. Пер. з нім. А. Онишка. Львів: Літопис, 2002. 608 с.
5. Смолянук В. Кодекс Юстиніана. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 338.

6. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Приватне і публічне право та деякі аспекти теорії правовідносин. *Проблеми законності*, 2002. Вип. 53. С. 142–149.
7. Колісниченко А.І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму: навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002. 274 с.
8. Rich J. Warfare and the Army in Early Rome. *A Companion to the Roman Army*. Oxford: Blackwell Press, 2007. P. 7–23.
9. Ніколіна І., Мазур І. Пунічні війни у згадках античних істориків. *Вісник факультету історії, права і публічного управління*. 2020. Вип. 18. С. 58–61.

Davydova I., Kryvenko I. Legal regulation of warrior status in Roman Law: between right and duty

Summary. This article examines the legal status of military personnel in ancient Rome. Due to the special historical conditions of Roman civitas development, military needs had a decisive influence on the entire way of life of the ancient Romans. The social and state-political structures of Rome were always in the closest relationship with the evolution of military organization. In this regard, the study of military organization and the determination of the legal status of military personnel contributes to understanding many aspects of the existence of ancient people and society.

The research methodology is based on the analysis of legal sources represented by laws from the period of Constantine I to Valentinian I, preserved in the Codes of Theodosius II and Justinian. These laws provide an opportunity to trace the internal processes in the Roman army and analyze the process of legal regulation of military service in Rome.

The legal aspects of military service are examined and the civil-legal status of military personnel is determined. It is shown that the position of Roman warriors and the organization of military service constantly changed depending on the historical period: republic or empire. Ancient Rome had a clear classification of military personnel: legionnaires, auxiliary troops, and praetorians. Social status was largely determined by origin, citizenship, and type of service.

During the republican period, there was a general military obligation for men aged 17 to 46 years. For higher officers, the term of service could be extended to 50 years. Persons who avoided military service could be sold into slavery, and later such punishment was replaced by monetary fines or property confiscation. The rights, duties, and responsibilities of warriors depended on the period of republic or empire. Soldiers served for 30 years, receiving pay, and after retirement received significant land plots.

Special attention is paid to analyzing the peculiarities of the soldier's civil-legal status. During the imperial period, a rule was established according to which a soldier on campaign could make a will without unnecessary formalities. Regarding the marital status of a soldier, he had no right to marry during service. If the soldier was married at the time of conscription, the marriage was dissolved.

The system of military retirement is examined. Honorary retirement was granted for years of service. Retirement was granted due to illness when military personnel could not serve due to health conditions. The third type of retirement had a compromising character – for committed crimes. Military offenses are analyzed in detail. Roman law well developed the concepts of unauthorized absence and desertion. Serious military crimes included disclosure of military secrets and incitement to rebellion.

The professional character of the army, rooted in traditional Roman attitudes toward military affairs, was successfully combined with civil-civic principles of legion recruitment. In the imperial period, entry into military service caused a radical break with civil society, which was compensated by a system of social guarantees and legal privileges. The imperial army was characterized by a new type of warrior who had a special

social-legal status and value orientations based on soldiers' loyalty to their unit, devotion to the emperor, and solidarity with their comrades-in-arms.

Key words: Roman law, warrior status, military service, legionnaires, civil-legal status, person, subject of legal relations, military crimes, desertion, unauthorized absence, Roman Empire, Roman Republic.

Дата надходження статті: 07.08.2025

Дата прийняття статті: 28.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ,
ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Голов О. В.,
аспірант

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ СЕРВІСНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

Анотація. В дослідженні йде мова про напрямки публічно-сервісної діяльності держави та органів державної виконавчої влади. Зазначається, що однією із сучасних тенденцій стала зміна філософії ролі держави у біг пріоритетності сервісної функції, тобто держава, її органи влади мають надавати певні послуги власним громадянам, завдяки яким вони зможуть реалізувати свої права. Наводяться твердження дослідників щодо розуміння поняття публічно-сервісної діяльності, акцентується увага, що деякі дослідники до такої діяльності відносять заходи адміністративної відповідальності, тобто така діяльність набагато ширша за надання лише адміністративних послуг. Також вказується, що особливістю сервісного адміністративного провадження є те, що воно починається виключно після заяви фізичної або юридичної особи, це не є ініціативною самої публічної адміністрації, а порядок діяльності органів публічної адміністрації покликаний забезпечити права та законні інтереси фізичних або юридичних осіб. Зауважується, що сервісне адміністративне провадження у сфері забезпечення реалізації екологічних прав громадян варто розглядати неюрисдикційним провадженням, кінцевим результатом якої є адміністративна послуга та адміністративний акт у вигляді дозволу, ліцензії, реєстрації, сертифіката тощо. Підсумовується, що сервісне адміністративне провадження у сфері забезпечення реалізації екологічних прав громадян – це врегульована адміністративно-правовими нормами сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, уповноваженим надавати адміністративні послуги, що стосуються забезпечення екологічних прав, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення справи за заявою громадянина, кінцевим результатом якої є надана адміністративна послуга у вигляді адміністративного акту (дозволу, ліцензії, реєстрації, сертифіката тощо), що спрямований на набуття, зміну чи припинення екологічних прав та/або здійснення обов'язків громадян відповідно до закону.

Ключові слова: неюрисдикційне провадження, публічно-сервісна діяльність, адміністративна послуга, адміністративний акт, екологічні права громадян.

Постановка проблеми. Хоча Україна знаходиться у фактичному стані війни внаслідок повномасштабної збройної агресії росіян, що впливає на усі сфери суспільного життя та суспільних відносин в нашій державі, усе одно продовжується реформаторський рух до відповідності високим стандартам країн із розвиненими демократичними інститутами у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Стан опрацювання. До наукового доробку, де висвітлюються питання поняття сервісних адміністративних проваджень у адміністративному процесі,

належать праці таких дослідників: Б. Авер'янова, О. Дрозда, В. Трояна, О. Юніна та інших.

Метою статті є визначити поняття сервісного адміністративного провадження у сфері забезпечення реалізації екологічних прав громадян.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб розкрити поняття сервісного адміністративного провадження у сфері забезпечення реалізації екологічних прав громадян, варто розглянути визначення публічно-сервісної діяльності, адміністративного провадження, провадження з надання адміністративних послуг. В науковій літературі застосовують поняття публічно-сервісної діяльності держави та органів державної влади. В. Авер'янов під публічно-сервісною діяльністю називає діяльність державних і недержавних органів щодо забезпечення в ході їхніх взаємостосунків з населенням, фізичними та юридичними особами умов, за яких останні здатні реалізовувати й захищати права, свободи та законні інтереси [1, с. 269; 3, с. 247]. В. Троян розглядає у вузькому розумінні публічно-сервісну діяльність Національної поліції України як діяльність, що спрямована на надання публічних послуг у сфері публічної безпеки і порядку, що здійснюються за заявою фізичних та юридичних осіб та спрямована на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків у відповідній сфері суспільних відносин. Така діяльність пов'язана з видачею документів дозвільного характеру; публічно-сервісна діяльність у сфері дорожнього руху; публічно-сервісна діяльність у сфері охоронної діяльності (охорона майна громадян, організацій) [10, с. 93]. Таким чином, основними ознаками такої діяльності є те, що вона полягає у наданні певних публічних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, й в результаті сервісного провадження надається певний документ дозвільного характеру. В. Петювка пише наступне: «Публічно-сервісна діяльність є категорією адміністративної послуги, яка системно відображає основи реалізації концепції людиноцентризму в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та відображає публічно-сервісний характер діяльності суб'єкта владних повноважень» [6, с. 99–104]. Тобто публічно-сервісна діяльність полягає у наданні саме адміністративних послуг публічними адміністраціями а також є категорією, що визначає загальну направленість, якщо можна сказати, філософію діяльності певної публічної адміністрації, а саме у надання послуг громадянам. В. Авер'янов пов'язує публічно-сервісний напрямок функціонування органів виконавчої влади із п'ятьма головними напрямками: розгляд і вирішення індивідуальних звернень з приводу реалізації їх суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів; надання адміністративних послуг конкретним отримувачам таких послуг у вигляді дозвільно-лі-

цензійних, реєстраційних та інших дій (такі дії розглядаються законодавцем у вигляді адміністративних послуг); прийняття індивідуальних зобов'язуючих рішень щодо виконання обов'язків; позасудовий розгляд адміністративно-правових спорів у порядку адміністративного розгляду скарг; вжиття заходів адміністративного примусу [2, с. 243–244; 3, с. 247]. Якщо відштовхуватися від наведеного, то сервісне адміністративне провадження є явищем набагато ширшим за сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення справи, що завершується прийняттям і, в необхідних випадках, виконанням адміністративного акту, пов'язаного із наданням адміністративних послуг. До сервісних неюрисдикційних проваджень таким чином можна віднести й такі, що стосуються заходів адміністративної відповідальності. На нашу думку, сервісні адміністративні провадження стосуються надання адміністративних послуг.

Неюрисдикційне провадження виникає у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності публічних організацій, які не стосуються спорів та конфліктів між сторонами [11, с. 100]. Ознаками неюрисдикційних проваджень є: вони виступають реальним проявом виконання публічною адміністрацією покладених на неї функцій; це сукупність цілеспрямованих, послідовних дій та ухвалених проміжних рішень; обов'язковою характеристикою є відсутній спір між сторонами; сторони такого провадження не перебувають у відносинах службового підпорядкування, вони наділені своїми правами та обов'язками; публічна адміністрація таким чином реалізує власну компетенцію через вирішення індивідуальних справ; провадження регулюються загальними та спеціальними нормами адміністративного процесуального права; неюрисдикційні провадження спрямовані на задоволення прав та свобод фізичних і юридичних осіб (у нашому випадку на забезпечення реалізації екологічних прав громадян) [9, с. 181].

О. Дрозд зазначає, що сервісною функцією держави є її обов'язок, в особі уповноважених на це органів, створювати умови для задоволення потреб її громадян у публічній сфері (наприклад, у сфері забезпечення реалізації екологічних прав громадян) [3, с. 248]. У контексті державної митної політики дослідник вказує: «...сервісна функція відноситься щодо надання різноманітних послуг і підтримки, яка пов'язана з митними процедурами та регулювання їх надання. Основна мета цієї функції полягає в забезпеченні ефективного та безпечного переміщення товарів через митницю та сприянні вирішенню митних питань. Деякі аспекти сервісної функції в митній справі включають: 1) проведення консультацій та інформаційна підтримка щодо митних обов'язків, правил та процедур для імпорту та експорту товарів; 2) допомога у складанні документів, наприклад, надання допомоги у правильному оформленні митних декларацій, інших документів та забезпеченні їх відповідності вимогам; 3) допомога в проходженні митних процедур та оформленні дозволів для товарів, що перетинають кордон; 4) допомога у вирішенні можливих проблем або конфліктів, що виникають під час митного оформлення. Цей перелік не є вичерпним» [3, с. 249].

Є. Легеза наводить визначення провадження з надання публічних послуг (які можна розглядати як адміністративні послуги) – це врегульований адміністративно-правими нормами порядок діяльності органів публічної адміністрації з розгляду заяви фізичної або юридичної особи щодо виконання рішення уповноваженого органу, спрямованого на забезпечення її прав і законних інтересів та/або виконання особою визначених за-

коном обов'язків [4, с. 48]. Є. Легеза також виділяє у визначенні, що провадження з надання публічної послуги починається виключно після заяви фізичної або юридичної особи, це не є ініціативною самої публічної адміністрації, й погоджується із такою ознакою, яка закладена у визначенні, що такий порядок діяльності органів публічної адміністрації покликаний забезпечити права та законні інтереси фізичних або юридичних осіб. М. Острах наводить визначення провадження з надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: «це врегульований адміністративно-правими нормами порядок діяльності органів виконавчої влади щодо розгляду заяви фізичної або юридичної особи про видання адміністративного акту (дозволу, ліцензії, реєстрації, сертифіката тощо), спрямованого на забезпечення її прав і законних інтересів та/або виконання особою визначених законом обов'язків» [5, с. 275]. У наведеному М. Острахом визначенні слушним є вказівка на видання адміністративного акту у вигляді дозволу, ліцензії, реєстрації, сертифікату або інших документів як значущого для фізичної або юридичної особи результату звернення за отриманням певної адміністративної послуги.

Якщо звертатися до позиції законодавців та нормативних визначень, важливою віхою для адміністративного процесу в Україні стало прийняття у 2022 році Закону України «Про адміністративну процедуру», де законодавчо стали закріплені важливі в контексті нашого дослідження визначення. П. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» наведе визначення адміністративного провадження: сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення справи, що завершується прийняттям і, в необхідних випадках, виконанням адміністративного акта» [8]. П. 3. Ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» під адміністративним актом визначається: «рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб)» [8]. П. 1 ч. 1 ст. 2 зазначеного Закону України роз'яснюється термін адміністративного органу, який уповноважений на здійснення адміністративного провадження: «адміністративний орган – орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації» [8]. Відповідно до п. 1 абз. 1 ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги» такою послугою є «результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону» [7].

З огляду на наведені дослідниками визначення та на законодавче закріплення, під сервісним адміністративним провадженням у сфері забезпечення реалізації екологічних прав громадян можна назвати врегульовану адміністративно-правовими нормами сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, уповноваженим надавати адміністративні послуги, що стосуються забезпечення екологічних прав, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення справи за заявою громадянина, кінцевим результатом якої є надана адміністративна послуга у вигляді адміністративного акту (дозволу, ліцензії,

реєстрації, сертифіката тощо), що спрямований на набуття, зміну чи припинення екологічних прав та/або здійснення обов'язків громадян відповідно до закону.

Висновки. Таким чином, внаслідок проведеного дослідження ми прийшли ряду висновків:

Існують різні підходи до розуміння сервісних функцій держави та напрямків публічно-сервісної діяльності, до якої відносять навіть позасудовий розгляд адміністративно-правових спорів у порядку адміністративного розгляду скарг та вжиття заходів адміністративного примусу та адміністративної відповідальності. Ми у свою чергу розглядаємо сервісне адміністративне провадження у сфері забезпечення реалізації екологічних прав громадян неюрисдикційним провадженням, кінцевим результатом якого є адміністративна послуга та адміністративний акт у вигляді дозволу, ліцензії, реєстрації, сертифіката тощо.

Сервісне адміністративне провадження у сфері забезпечення реалізації екологічних прав громадян – це врегульована адміністративно-правовими нормами сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, уповноваженим надавати адміністративні послуги, що стосуються забезпечення екологічних прав, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення справи за заявою громадянина, кінцевим результатом якого є надана адміністративна послуга у вигляді адміністративного акту (дозволу, ліцензії, реєстрації, сертифіката тощо), що спрямований на набуття, зміну чи припинення екологічних прав та/або здійснення обов'язків громадян відповідно до закону.

Література:

1. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, О. Ф. Андрійко. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.
2. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / [В. Б. Авер'янов, В. А. Дерещ, А. М. Школик та ін.] ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юстініан, 2007. 288 с.
3. Дрозд О. Ю. Поняття та ознаки сервісної функції державної митної політики. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 246–250.
4. Легеза Є. О. Провадження з надання публічних послуг органами виконавчої влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 19. С. 42–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2016_19_13.
5. Острах М. Б. Щодо визначення провадження з надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. *Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць*. 2012. Спецвипуск № 2. С. 270–275.
6. Петювка В. Окремі проблеми визначення поняття «адміністративна послуга» та способи їх вирішення. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 99–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_2_14.
7. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
8. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
9. Пудрик Д. В. Поняття адміністративних неюрисдикційних проваджень. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2016. С. 177–182.
10. Троян В. А. Поняття та види публічно-сервісної діяльності національної поліції України. *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_4_19.
11. Юнін О. С. Юрисдикційні та неюрисдикційні адміністративні провадження: зміст та характеристика. *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 96–102. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2023_6_13.

Holov O. The concept of service administrative proceedings in the sphere of ensuring the implementation of the environmental rights of citizens

Summary. The study discusses the directions of public service activities of the state and state executive bodies. It is noted that one of the modern trends has been a change in the philosophy of the role of the state in the direction of prioritizing the service function, that is, the state and its authorities must provide certain services to its own citizens, thanks to which they will be able to exercise their rights. The statements of researchers regarding the understanding of the concept of public service activities are given, and attention is drawn to the fact that some researchers include measures of administrative responsibility to such activities, that is, such activities are much broader than the provision of only administrative services. It is also indicated that the peculiarity of service administrative proceedings is that they begin exclusively after the application of an individual or legal entity, this is not the initiative of the public administration itself, and the procedure for the activities of public administration bodies is designed to ensure the rights and legitimate interests of individuals or legal entities. It is noted that service administrative proceedings in the field of ensuring the implementation of citizens' environmental rights should be considered non-jurisdictional proceedings, the final result of which is an administrative service and an administrative act in the form of a permit, license, registration, certificate, etc. It is summarized that service administrative proceedings in the field of ensuring the implementation of environmental rights of citizens are a set of procedural actions regulated by administrative and legal norms, performed by an administrative body authorized to provide administrative services related to the provision of environmental rights, and procedural decisions taken to consider and resolve a case upon a citizen's application, the final result of which is an administrative service provided in the form of an administrative act (permit, license, registration, certificate, etc.), aimed at acquiring, changing or terminating environmental rights and/or fulfilling citizens' obligations in accordance with the law.

Key words: non-jurisdictional proceedings, public service activity, administrative service, administrative act, environmental rights of citizens.

Дата надходження статті: 11.07.2025

Дата прийняття статті: 22.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025

*Мазена С. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету,
міжнародний дослідник
Оснабрюцького університету*

РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ: ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз правового статусу та функціональних повноважень суб'єктів інформаційної безпеки у правоохоронній системі України. Досліджено сучасні тенденції нормативно-правового регулювання діяльності компетентних органів у сфері забезпечення інформаційної безпеки у контексті правоохоронної функції держави.

Окреслено систему суб'єктів інформаційної безпеки правоохоронної сфери, що включає Службу безпеки України, Національну поліцію, органи прокуратури, спеціалізовані підрозділи кіберполіції та інші уповноважені органи. Визначено їх основні компетенції, механізми міжвідомчої взаємодії та координації у сфері протидії кіберзагрозам та захисту критичної інформаційної інфраструктури.

Проаналізовано правові засади функціонування зазначених суб'єктів на базі чинного законодавства України, зокрема законів «Про національну безпеку України», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та відповідних підзаконних нормативних актів. Проведено порівняльний аналіз повноважень різних органів з виявленням випадків дублювання функцій та прогалин у правовому регулюванні.

Розглянуто практичні аспекти реалізації повноважень суб'єктів інформаційної безпеки, що охоплюють механізми виявлення, попередження та розслідування кіберзлочинів, захисту персональних даних, протидії інформаційним операціям та забезпечення безпеки державних інформаційних ресурсів.

Виявлено ключові проблеми правового регулювання діяльності суб'єктів інформаційної безпеки, серед яких недостатня міжвідомча координація, прогалини у законодавчому забезпеченні, дефіцит кваліфікованих кадрів та технічних ресурсів. Вказано на особливості функціонування системи інформаційної безпеки в умовах воєнного стану та необхідність адаптації правоохоронних органів до нових викликів.

Резюмовано, що підвищення ефективності діяльності суб'єктів інформаційної безпеки потребує вдосконалення їх правового статусу та функціональних можливостей. Запропоновано практичні рекомендації щодо покращення законодавчого регулювання, оптимізації міжвідомчої взаємодії та зміцнення потенціалу протидії сучасним кіберзагрозам у контексті європейської інтеграції та цифрової трансформації державного управління.

Ключові слова: інформаційна безпека, правоохоронна сфера, кібербезпека, правове забезпечення, адміністративно-правовий аспект, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, євроінтеграція, гармонізація

законодавства, міжнародні стандарти, НАТО, Європейський Союз (ЄС), державна інформаційна політика, загрози інформаційній безпеці, імплементація права, суб'єкти інформаційної безпеки, юридична відповідальність, інформаційні правопорушення, пропаганда, штучний інтелект.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та глобальна цифровізація громадських процесів кардинально трансформували характер сучасних загроз національній безпеці України. В умовах триваючої російської агресії особливе значення набуває ефективного функціонування системи інформаційної безпеки держави, що зумовлює необхідність чіткого правового визначення статусу та повноважень суб'єктів, відповідальних за захист інформаційного простору. Правоохоронні органи як ключові елементи системи забезпечення національної безпеки потребують удосконалення нормативно-правових засад своєї діяльності у сфері протидії кіберзагрозам, інформаційним атакам та іншим проявам деструктивного впливу на інформаційну інфраструктуру країни.

Сучасні виклики інформаційної безпеки України характеризуються високим рівнем технологічної складності та транскордонним характером, що потребує координованої діяльності різних правоохоронних структур. Водночас існуюча система розподілу повноважень між суб'єктами інформаційної безпеки містить ряд прогалин та суперечностей, які негативно впливають на ефективність протидії інформаційним загрозам. Відсутність чітко визначених між компетенцією окремих відомств, дублювання функцій та недостатня регламентація механізмів міжвідомчої взаємодії створюють передумови для зниження результативності правоохоронної діяльності в цій критично важливій сфері.

Європейський вектор розвитку України та процеси адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу актуалізують питання приведення системи забезпечення інформаційної безпеки у відповідність до міжнародних норм та найкращих практик. Імплементація директив ЄС щодо мережевої та інформаційної безпеки потребує суттєвого перегляду існуючих підходів до організації діяльності правоохоронних органів у цій сфері, що зумовлює необхідність ґрунтовного наукового аналізу чинної нормативно-правової бази та розробки пропозицій щодо її удосконалення.

Практична потреба у підвищенні ефективності протидії кіберзлочинності, захисту критичної інформаційної інфраструк-

тури та забезпечення інформаційного суверенітету держави вимагає формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо оптимізації правового статусу та функціональних повноважень суб'єктів інформаційної безпеки у правоохоронній сфері. Відсутність комплексних досліджень, присвячених цій проблематиці, та нагальна потреба практикуючих юристів у теоретичному осмисленні сучасних тенденцій розвитку законодавства у сфері інформаційної безпеки обумовлюють високу актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового статусу та функціональних повноважень суб'єктів інформаційної безпеки у правоохоронній сфері привертає значну увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Фундаментальні засади теорії інформаційної безпеки було закладено у роботах В.А. Ліпкана, О.А. Баранова, В.М. Фурашева, які досліджували концептуальні засади формування системи забезпечення інформаційної безпеки держави [1; 2]. Зарубіжні вчені, такі як М. Данн Кавелті (M. Dunn Caverty), А. Клімбург (A. Klimburg), Дж. Най (J. Nye), зробили суттєвий внесок у розвиток теоретичних підходів до розуміння кіберзагроз та механізмів протидії їм у контексті національної безпеки [3; 4].

Актуальні питання правового регулювання діяльності правоохоронних органів у сфері інформаційної безпеки розглядалися у працях С.С. Єсімова, М.В. Гуцалока, А.О. Селіванова, які проаналізували особливості функціонування кіберполіції та спеціалізованих підрозділів [5; 6]. Особлива увага у науковій літературі приділяється дослідженню компетенцій Служби безпеки України в інформаційній сфері, що знайшло відображення у роботах В.П. Горбуліна, О.С. Власюка [8]. Дані дослідження формують теоретичну основу розуміння ролі різних суб'єктів у забезпеченні інформаційної безпеки держави.

Проблеми координації діяльності суб'єктів інформаційної безпеки та вдосконалення їхньої взаємодії досліджувалися І.В. Діордіцею, С.О. Гбур, Р.А. Калужним [9; 10]. Автори акцентують увагу на необхідності створення ефективної системи міжвідомчої взаємодії та усунення дублювання функцій між різними органами. Міжнародний досвід організації системи кібербезпеки та роль правоохоронних органів у цій сфері аналізувався у контексті адаптації української моделі до європейських стандартів [11].

Сучасні виклики цифрової трансформації та їх впливом геть діяльність правоохоронних органів розглядаються у роботах молодих дослідників, як-от К.С. Муравйов, Д.В. Калаянов, О.М. Юрченка [12; 13]. Особлива увага приділяється аналізу нових видів кіберзагроз, методів їх виявлення та протидії, а також необхідності модернізації правової бази відповідно до технологічних змін. Вплив воєнного стану на функціонування системи інформаційної безпеки та адаптація правоохоронних органів до нових умов стає предметом окремих досліджень [14].

Незважаючи на значну кількість публікацій, у науковій літературі недостатньо комплексних досліджень, які системно аналізували б правовий статус усіх суб'єктів інформаційної безпеки у правоохоронній сфері з урахуванням сучасних викликів та загроз. Відсутні роботи, які б пропонували конкретні механізми вдосконалення координації між різними органами та оптимізації їх функціональних повноважень в умовах європейської інтеграції України.

Формулювання цілей статті. Мета даного дослідження полягає у комплексному аналізі правового статусу та функціо-

нальних повноважень суб'єктів інформаційної безпеки у системі правоохоронних органів України, визначенні їхньої ролі у забезпеченні захисту інформаційного простору держави та виявленні проблемних аспектів нормативно-правового регулювання їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Правові основи діяльності суб'єктів інформаційної безпеки у правоохоронній сфері України базуються на конституційних засадах та спеціальному законодавстві. Відповідно до статті 17 Конституції України, забезпечення інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави та справою всього українського народу [15]. Базовим нормативним актом виступає Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року, який визначає основи та принципи національної безпеки, цілі та основні напрямки державної політики, яка гарантує суспільству та кожному громадянину захист від загроз [16]. Цей закон встановлює систему суб'єктів забезпечення національної безпеки та їх повноваження в інформаційній сфері.

Ключове значення для правового регулювання має Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року, який визначає правові та організаційні засади забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі [17]. Закон встановлює повноваження суб'єктів забезпечення кібербезпеки, визначає їх права та обов'язки, механізми координації та взаємодії. У контексті міжнародно-правового регулювання важливе значення має Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська конвенція), ратифікована Україною у 2005 році [18].

Система суб'єктів інформаційної безпеки у правоохоронній сфері України включає кілька ключових органів із різними повноваженнями та сферами відповідальності. Служба безпеки України згідно із Законом України «Про Службу безпеки України» виступає основним суб'єктом забезпечення державної безпеки, включаючи інформаційну безпеку [19]. СБУ здійснює контррозвідальну діяльність, бореться з тероризмом та захищає державну таємницю в інформаційній сфері. Повноваження СБУ у кібербезпеці включають виявлення, попередження та припинення злочинів проти основ національної безпеки в інформаційній сфері, захист державних інформаційних ресурсів та критичної інформаційної інфраструктури.

Національна поліція України відіграє важливу роль у забезпеченні інформаційної безпеки через діяльність спеціалізованого підрозділу – Департаменту кіберполіції. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» та відповідних підзаконних актів, кіберполіція здійснює протидію кіберзлочинності, захист громадян та організацій від злочинних посягань у кіберпросторі. Функції кіберполіції включають розслідування кіберзлочинів, профілактичну роботу, міжнародне співробітництво у боротьбі з транскордонною кіберзлочинністю, а також забезпечення кібербезпеки критичної інфраструктури приватного сектору.

Прокуратура України виконує наглядові функції у сфері інформаційної безпеки та здійснює кримінальне переслідування за злочини у кіберпросторі. Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» та Кримінального процесуального кодексу України, прокурори здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кіберзлочинів, підтримують державне звинувачення в суді. Спеціалізовані прокурори з кіберзлочинів мають особливі знання та навички для ефективного виконання

своїх функцій у цифровій сфері. Координаційна роль прокуратури проявляється у організації взаємодії різних правоохоронних органів під час розслідування складних кіберзлочинів.

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язок) виступає центральним органом виконавчої влади, відповідальним за реалізацію державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації. Відповідно до Положення про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України, Держспецзв'язок здійснює державне регулювання у сфері захисту інформації. Служба контролює дотримання вимог законодавства щодо захисту інформації в державних органах, ліцензує діяльність із захисту інформації, проводить атестацію засобів захисту інформації.

Національний банк України має спеціальні повноваження у сфері інформаційної безпеки фінансового сектора. Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» та відповідних нормативних актів НБУ, центральний банк встановлює вимоги до кібербезпеки банків та інших фінансових установ. НБУ здійснює нагляд за дотриманням вимог кібербезпеки, проводить стрес-тестування систем, координує реагування на кіберінциденти у фінансовому секторі. Особливе значення має створення Центру кібербезпеки НБУ, який забезпечує моніторинг загроз та координацію протидії їм.

Координація діяльності суб'єктів інформаційної безпеки здійснюється через Національний координаційний центр кібербезпеки, створений при Раді національної безпеки та оборони України. Відповідно до Указу Президента України «Питання Національного координаційного центру кібербезпеки», цей орган забезпечує координацію діяльності органів сектору безпеки та оборони з питань кібербезпеки. Центр розробляє пропозиції щодо формування та реалізації державної політики кібербезпеки, координує реагування на кіберінциденти національного рівня, забезпечує інформаційний обмін між суб'єктами кібербезпеки.

Функціональні повноваження суб'єктів інформаційної безпеки у правоохоронній сфері розрізняються за обсягом та змістом. Превентивні функції включають моніторинг загроз, аналіз уразливостей, розробку заходів захисту та профілактичну роботу. Реактивні функції охоплюють реагування на інциденти, розслідування кіберзлочинів, відновлення порушених систем та притягнення до відповідальності правопорушників. Аналітичні функції передбачають дослідження трендів кіберзагроз, прогнозування розвитку ситуації, підготовку аналітичних матеріалів для ухвалення управлінських рішень.

Міжнародне співробітництво є важливим компонентом діяльності суб'єктів інформаційної безпеки. Україна є учасником різних міжнародних організацій та ініціатив у галузі кібербезпеки. Співпраця з Європолем, Інтерполом, НАТО, Європейським Союзом здійснюється на основі відповідних угод та меморандумів про взаєморозуміння. Особливе значення має участь у Глобальному альянсі проти дитячої порнографії в Інтернеті, ініціативах боротьби з кібертероризмом, програмах технічної допомоги щодо зміцнення потенціалу кібербезпеки.

Сучасні виклики для суб'єктів інформаційної безпеки включають зростання складності та масштабів кіберзагроз, появу нових видів злочинів у цифровій сфері, необхідність захисту критичної інфраструктури від кібератак. Військова агресія російської федерації проти України значно ускладни-

ла завдання забезпечення інформаційної безпеки, створивши потребу у нових підходах та методах роботи. Гібридні загрози, що включають кібератаки у поєднанні з інформаційними операціями, потребують комплексної протидії з боку різних суб'єктів безпеки.

Аналіз ефективності діяльності суб'єктів інформаційної безпеки виявляє низку проблем, які потребують вирішення. Недостатня координація між різними органами призводить до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Прогалини у законодавстві створюють правову невизначеність та ускладнюють практичну діяльність. Нестача кваліфікованих кадрів та сучасного технічного оснащення знижує потенціал протидії кіберзагрозам. Необхідність удосконалення міжнародного співробітництва та адаптації до європейських стандартів кібербезпеки потребує системних змін в організації роботи суб'єктів інформаційної безпеки.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що сучасна система суб'єктів інформаційної безпеки в правоохоронній сфері України характеризується складною багаторівневою структурою, яка включає спеціалізовані підрозділи Національної поліції, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, а також інші правоохоронні органи. Аналіз нормативно-правової бази засвідчив наявність розгалуженої системи законодавчих та підзаконних актів, що регламентують діяльність зазначених суб'єктів, проте виявив значні прогалини у визначенні чітких меж їхньої компетенції. Встановлено, що правовий статус окремих суб'єктів інформаційної безпеки потребує уточнення з огляду на динамічний розвиток інформаційних технологій та появу нових видів кіберзагроз.

Дослідження функціональних повноважень суб'єктів інформаційної безпеки у правоохоронній сфері виявило проблему дублювання компетенцій та недостатньої координації діяльності між різними відомствами. Встановлено, що відсутність єдиної методології розподілу повноважень призводить до неефективного використання ресурсів та зниження результативності протидії інформаційним загрозам. Особливо гострою є проблема розмежування повноважень у сфері розслідування кіберзлочинів, захисту критичної інформаційної інфраструктури та забезпечення кібербезпеки державних інформаційних систем. Аналіз практики застосування чинного законодавства засвідчив необхідність створення більш чіткої системи правового регулювання взаємодії між різними суб'єктами інформаційної безпеки.

Компаративний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду організації діяльності суб'єктів інформаційної безпеки в правоохоронній сфері показав, що європейські країни демонструють більш високий рівень інституційної спроможності та координації у цій сфері. Встановлено, що адаптація українського законодавства до стандартів Європейського Союзу вимагає суттєвого перегляду існуючих підходів до розподілу повноважень та створення ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії. Особливу увагу слід приділити імплементації принципів пропорційності, субсидіарності та взаємного визнання у сфері забезпечення інформаційної безпеки, що сприятиме підвищенню ефективності правоохоронної діяльності та зміцненню довіри громадян до державних інституцій.

На основі проведеного аналізу сформульовано комплекс рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання ді-

яльності суб'єктів інформаційної безпеки у правоохоронній сфері України. Запропоновано прийняття уніфікованого нормативно-правового акта, який би чітко визначив компетенцію кожного суб'єкта інформаційної безпеки та встановив ефективні механізми координації їхньої діяльності. Обґрунтовано необхідність створення спеціалізованого міжвідомчого органу координації у сфері інформаційної безпеки, який би забезпечував стратегічне планування, моніторинг загроз та координацію оперативного реагування. Практична реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності системи забезпечення інформаційної безпеки України та зміцненню її національної безпеки в цілому.

Література:

1. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: підручник. Київ: КНТ, 2009. 631 с.
2. Баранов О.А. Про тлумачення та визначення поняття «кібербезпека». *Правова інформатика*. 2014. № 2(42). С. 54–62.
3. Dunn Cavelty M. *Cyber-Security and Threat Politics: US Efforts to Secure the Information Age*. London: Routledge, 2008. 224 p.
4. Klimburg A. *The Darkening Web: The War for Cyberspace*. New York: Penguin Press, 2017. 352 p.
5. Єсімов С.С. Кіберполіція в Україні: організаційно-правові засади діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(102). С. 206–218.
6. Гуцалюк М.В. Правові основи діяльності підрозділів кіберполіції Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 150–155.
7. Мазепа С. Класифікація загроз інформаційній безпеці в правоохоронній діяльності. *Держава та регіони*. 2024. С. 290–295.
8. Горбулін В.П., Власюк О.С., Лібанова Е.М. Україна і світ: гуманітарні виклики. Київ: НІСД, 2020. 284 с.
9. Діордіца І.В. Кібербезпека: сутність поняття та проблеми правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 88–91.
10. Калюжний Р.А., Коропатник І.М., Курило В.І. Правові основи кібербезпеки України: монографія. Київ: «МП Леся», 2017. 236 с.
11. Шевчук О., Ментух Н.Ф. Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Випуск 64. С. 282–287. URL: http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf
12. Муравйов К.С. Кібербезпека як складова національної безпеки України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2019. Вип. 139. С. 77–89.
13. Калайнов Д.В. Правове регулювання кібербезпеки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право і безпека*. 2020. № 2(77). С. 36–42.
14. Юрченко О.М. Особливості забезпечення кібербезпеки в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 15–21.
15. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
16. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
17. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. База даних «Законодав-

ство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>

18. Convention on Cybercrime (Budapest Convention). Council of Europe Treaty Series No. 185. Budapest, 23.XI.2001. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185>

Mazepa S. The role of information security subjects in law enforcement: legal status and functional powers

Summary. The article provides a comprehensive analysis of the legal status and functional powers of information security subjects in the law enforcement system of Ukraine. The author examines current trends in the legal regulation of the activities of competent authorities in the field of information security in the context of the law enforcement function of the State.

The author outlines the system of information security subjects in the law enforcement sphere, which includes the Security Service of Ukraine, the National Police, prosecutors, specialised cyber police units and other authorized bodies. Their main competences, mechanisms of interagency cooperation and coordination in the field of countering cyber threats and protecting critical information infrastructure are defined.

The author analyses the legal framework for the functioning of these entities on the basis of the current legislation of Ukraine, in particular, the Laws of Ukraine ‘On National Security of Ukraine’, ‘On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine’ and relevant by-laws. A comparative analysis of the powers of various bodies is carried out to identify cases of duplication of functions and gaps in legal regulation.

The article examines the practical aspects of exercising the powers of information security entities, including the mechanisms for detecting, preventing and investigating cybercrime, protecting personal data, countering information operations and ensuring the security of state information resources.

The author identifies the key problems of legal regulation of the activities of information security entities, including insufficient interagency coordination, gaps in legislative support, and a shortage of qualified personnel and technical resources. The author points out the peculiarities of functioning of the information security system under martial law and the need to adapt law enforcement agencies to new challenges.

It is concluded that improving the efficiency of information security entities requires improvement of their legal status and functional capabilities. The author offers practical recommendations for improving legislative regulation, optimising interagency cooperation and strengthening the capacity to counter modern cyber threats in the context of European integration and digital transformation of public administration.

Key words: information security, law enforcement, cybersecurity, legal support, administrative-legal aspect, criminal liability, administrative liability, European integration, harmonization of legislation, international standards, NATO, European Union (EU), state information policy, information security threats, implementation of law, subjects of information security, legal liability, information offenses, propaganda, artificial intelligence.

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 08.09.2025

Опубліковано: 30.09.2025

*Нікітінський О. П.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри національного, міжнародного права**та правоохоронної діяльності**Херсонського державного університету*

ПОДАТКОВЕ РЕЗИДЕНТСТВО ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто проблематику визначення податкового резидентства фізичних осіб в умовах посиленої транснаціональної мобільності та актуалізованих викликів податкового регулювання. Проаналізовано особливості національного підходу до класифікації резидентського статусу платника податків, в основі якого покладено багаторівневу систему критеріїв, що передбачає урахування місця постійного проживання, центру життєвих інтересів, тривалості перебування на території держави, громадянства, а також добровільного самовизначення фізичної особи як платника податків. Здійснено критичну оцінку ефективності чинної нормативної моделі через призму її відповідності сучасним умовам, а також з позиції здатності запобігати виникненню ситуацій подвійного резидентства або втрати податкової належності резидентів України. Зауважено, що існуючі національні підходи до визначення податкового статусу не повною мірою враховують нові соціально-економічні реалії, включаючи зміну форм працевлаштування, поширення форм дистанційної трудової діяльності, зростання частки цифрових професій, активізацію трудової міграції та збільшення кількості українських біженців. Виокремлено фактори, які ускладнюють застосування критерію центру життєвих інтересів, зокрема його оціночний характер і потребу в доведенні фактичних соціальних та економічних зв'язків з певною державою.

Здійснено узагальнення проблем, пов'язаних із застосуванням міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування, зокрема щодо складності адміністративних процедур, різноспрямованості підходів до класифікації доходів, а також недосконалості обміну інформацією між податковими органами різних держав. Наголошено на ризиках, що виникають у разі помилкового визначення податкового резидентства, серед яких виділяють фінансові санкції, правові обмеження, а також ускладнення реалізації права на податкові пільги.

У підсумку запропоновано необхідність системного перегляду підходів до податкового резидентства, окрема, обґрунтовано доцільність гармонізації законодавчих норм, адаптації критеріїв до цифрових умов праці, спрощення процедур зміни податкового статусу та активізації міжнародного співробітництва з метою забезпечення податкової справедливості, прозорості та юридичної визначеності для фізичних осіб, що перебувають у транскордонному правовому полі.

Ключові слова: податкове резидентство, оподаткування фізичних осіб, центр життєвих інтересів, подвійне оподаткування, фіскальна юрисдикція, податкова міграція, міжнародне податкове співробітництво.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження податкового резидентства фізичних осіб в Україні зумовлена трансформацією податкового законодавства, інтеграційними процесами,

а також зростаючою динамікою міжнародної міграції, що зокрема активізувалася внаслідок повномасштабної російсько-української війни. У цих умовах питання встановлення податкового резидентства набуває принципового значення для забезпечення фіскальної стабільності держави, реалізації принципів справедливого оподаткування, а також запобігання як ухиленню від сплати податків, так і подвійного оподаткування. Водночас важливим є приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема положень модельних конвенцій Організації економічного співробітництва та розвитку і укладених Україною двосторонніх угод про уникнення подвійного оподаткування, що сприяє гармонізації міждержавної податкової політики та забезпечує правову визначеність для платників податків.

Окремого наукового аналізу потребує проблема визначення податкового резидентства українських громадян, які були змушені тимчасово залишити територію України у зв'язку з воєнними діями та набули статусу біженців або статус тимчасового захисту за кордоном. У таких випадках виникають суперечності щодо податкового обліку таких осіб, зокрема в частині визначення центру життєвих інтересів, постійного місця проживання та тривалості перебування за межами України. Недостатня правова регламентація цієї категорії осіб створює ризики для як самих біженців (у вигляді потенційного подвійного оподаткування), так і для держави через втрату податкової бази.

Зазначені обставини детермінують потребу у всебічному науковому аналізі правових засад інституту податкового резидентства в умовах російсько-української війни та масштабної міграції населення України.

Мета статті полягає у дослідженні податкового резидентства фізичних осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. Оподаткування фізичних осіб є ключовим джерелом наповнення державного та місцевих бюджетів України, відіграючи особливо важливу роль під час воєнного стану. Воно включає податок на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), який є основним податком з доходів громадян, військовий збір, запроваджений для фінансування Збройних Сил України, та єдиний соціальний внесок (далі – ЄСВ), який є обов'язковим платежем для формування фондів соціального страхування. Так, у Звіті Державної податкової служби України визначено, що загальна сума податків та зборів на доходи фізичних осіб у 2024 р. склала 326,1 млрд. грн., що на 57,6% перевищило показник 2023 р. (206,9 млрд. грн.), з них 148,2 млрд. грн. склало ПДФО з грошового забезпечення військовослужбовців, 99,8 млрд. грн. – ПДФО з доходу у вигляді зп, 51,2 млрд. грн. – військовий збір, 7,4 млрд. грн. ПДФО із доходу у вигляді процентів, 4 млрд. грн. – ПДФО за результатами річного декларування [1].

Несплата податків фізичними особами-підприємцями має ряд негативних багатогранних наслідків на макрорівні та макрорівні соціально-економічних відносин у суспільстві. Зокрема, на макрорівні, ухилення від сплати податків спричиняє зменшення бюджетних надходжень, що критично важливо для фінансування реалізації державних функцій (соціальних програм, медицини, освіти, інфраструктури, оборонного сектору). Крім того, це створює соціальну нерівність та нерівні умови для ведення бізнесу, оскільки сумлінні платники податків, які виконують свої зобов'язання, опиняються у невідгданому конкурентному становищі. На мікрорівні, для фізичних осіб несплата податків тягне за собою серйозні ризики, зокрема фінансові санкції у вигляді штрафів та пені, а також можливість настання кримінальної відповідальності у разі умисного ухилення від сплати податків у значних розмірах. Так, за статистичними даними облікованих кримінальних правопорушень в сфері оподаткування Офісу Генерального прокурора за 2021 р. – I півріччя 2025 р. (табл. 1) свідчить про те, що кількість кримінальних проваджень, пов'язаних з ухиленням від сплати податків (стаття 212 ККУ) та ухилення від сплати єдиного соціального внеску і страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (стаття 212-1 ККУ), значно зменшилася у 2022 р. порівняно з 2021 р., що, ймовірно, пов'язано з початком повномасштабного вторгнення росії. Проте, починаючи з 2023 р., спостерігається стійке зростання кількості цих правопорушень, в т.ч. за перше півріччя 2025 р. вже зафіксовано значну кількість справ, що свідчить про відновлення та навіть посилення тенденції до ухилення від сплати обов'язкових платежів [2].

Також, невиконання податкових зобов'язань може призвести до блокування банківських рахунків, арешту майна та інших обмежень, що унеможливило повноцінне функціонування бізнесу та підживляє фінансову стабільність держави створюючи значні правові і фінансові ризики для самої ФОП.

Податкове резидентство – це юридичний статус фізичної або юридичної особи, який визначає її обов'язок сплачувати податки в конкретній країні з усіх своїх доходів, незалежно від їх джерела походження, зокрема, податкові резиденти країни зобов'язані декларувати та оподатковувати свій світовий дохід (сукупний дохід, отриманий фізичною з усіх джерел у світі, незалежно від того, у якій державі ці доходи були отримані), натомість нерезиденти сплачують податки лише з доходів, отриманих у цій країні.

Практика визначення податкового резидентства в Україні та зарубіжних країнах ґрунтується на трьох принципах визначення належності оподаткування фізичної особи – принцип доміцільності, принцип територіальності об'єкта оподаткування та принцип резидентства (Україна) [3, с. 336].

Порядок визначення податкового резидентства визначено у пп. 14.1.213 ст. 14 Податкового кодексу України – «резиденти –

це: а) юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами; б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет; в) фізична особа – резидент – фізична особа, яка має місце проживання в Україні» [4].

При цьому даний пункт ст.14 Податкового кодексу України більш детально визначає податкове резидентство фізичних осіб за наступною ієрархією:

- 1) місце постійного проживання в Україні;
- 2) центр життєвих інтересів (резидентом вважається особа, яка має тісніші особисті чи економічні зв'язки з Україною, достатнім доказом цього є місце проживання сім'ї або реєстрація як ФОП);
- 3) термін перебування (якщо неможливо визначити центр життєвих інтересів, резидентство встановлюється за перебуванням в Україні не менше 183 днів протягом року);
- 4) громадянство (якщо попередні критерії не спрацюють, особа вважається резидентом, якщо вона є громадянином України);
- 5) самостійне визначення податкового резидентства (достатньою підставою для податкового резидентства також є самостійне визначення особою свого основного місця проживання в Україні або її реєстрація як самозайнятої особи);
- 6) статус е-резидента не є достатньою умовою для визначення центру життєвих інтересів [4].

Особливо актуальною проблема визначення податкового резидентства стосується українських біженців. Їх кількість за даними Агентства ООН у справах біженців станом на середину квітня 2025 р. склала 6,918 млн. осіб (з них в країнах Європи – 6,358 млн. (рис. 1), за межами Європи – 0,56 млн.), що свідчить про подальший відтік громадян України за кордон, в т.ч. осіб працездатного віку [5] (зокрема, віково-статева структура українських біженців за середніми показниками складає – 77% жінок віком 44 роки).

Українські біженці, які працюють і проживають за кордоном, стикаються з головною проблемою – ризиком подвійного оподаткування. Ця ситуація виникає через те, що вони можуть бути визнані податковими резидентами як України (завдяки збереженню центру життєвих інтересів, наприклад, сім'ї чи майна), так і країни тимчасового перебування (завдяки після 183 днів перебування). Для уникнення такої ситуації Україна уклала ряд двосторонніх договорів, зокрема, «на сьогоднішній день між Україною та іншими державами діє 70 міжнародних двосторонніх конвенцій (угод) про уникнення подвійного оподаткування» [6]. Наприклад, Угода між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на дохід і майно «застосовується до податків на

Таблиця 1

**Статистичні показники облікованих кримінальних правопорушень в сфері оподаткування
за даними Офісу Генерального прокурора за 2021 р. – I півріччя 2025 р.**

	2021	2022	2023	2024	I півріччя 2025
Ст. 212 ККУ «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»	760	390	914	925	585
Стаття 212-1 ККУ «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»	24	4	34	40	31

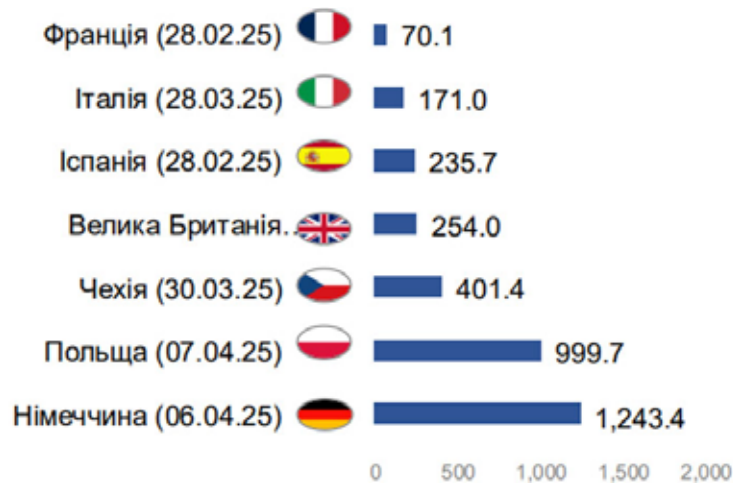

Рис. 1. Показники біженців з України в країнах Європи станом на середину квітня 2025 р., показник у тис. (ілюстрація з відкритих джерел, Моніторинг основних подій в економіці України Департаменту стратегічного планування та макроекономічного прогнозування)

доход і на майно, що стягуються від імені Договірної Держави, Землі – у випадку Федеративної Республіки Німеччина – або її політико-адміністративного підрозділу, або місцевих органів влади, незалежно від способу їх стягнення» [7].

Слід, зауважити, що хоча Україна має двосторонні угоди про уникнення подвійного оподаткування, процес підтвердження сплачених податків і зарахування їх в Україні є складним і вимагає збору та легалізації відповідних документів, а також звернення до податкових органів, що створює значний адміністративний тягар на податкові системи України та країн, які приймають українських біженців.

Слушний на нашу думку є практичний кейс визначення податкового резидентства «умовного українського адвоката, який перебуває на території Угорщини» за підходом Національної асоціації адвокатів України. Правовою основою для визначення податкового резидентства за умовами даного кейсу є Конвенція між Україною і Угорською Республікою про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень, яка «застосовується до податків на доходи і майно, що стягуються від імені Договірної Держави або її політико-адміністративного підрозділу, або місцевої влади, незалежно від способу їх стягнення» [8].

Зокрема, український адвокат, який через війну переїхав до Угорщини та перебуває там понад 183 дні, може мати чотири різні сценарії оподаткування свого доходу, згідно з Конвенцією про уникнення подвійного оподаткування між Україною та Угорщиною:

Сценарій 1: Якщо адвокат отримує статус іноземного юридичного консультанта в Угорщині та має там постійну базу для своєї діяльності, він вважається податковим резидентом України, але дохід від цієї діяльності оподатковуватиметься в Угорщині.

Сценарій 2: Якщо той самий адвокат отримує статус іноземного юридичного консультанта в Угорщині та вважається податковим резидентом Угорщини, його дохід оподатковується лише в Угорщині, оскільки він не має постійної бази для професійної діяльності в Україні.

Сценарій 3: Якщо адвокат, перебуваючи в Угорщині понад 183 дні, працює дистанційно для України та вважається по-

датковим резидентом Угорщини, його дохід оподатковується в Україні, але тільки стосовно доходу, що приписується щодо регулярної доступної постійної бази в Україні з метою здійснення професійної діяльності.

Сценарій 4: Якщо адвокат, перебуваючи в Угорщині понад 183 дні, працює дистанційно для України та вважається податковим резидентом України, його дохід оподатковується в Україні, оскільки він не має постійної бази для професійної діяльності в Угорщині [5].

Слід зауважити, що помилкове визначення податкового резидентства може призвести до таких серйозних наслідків, як: подвійне оподаткування; нарахування податкових зобов'язань, та накладання штрафних санкцій; адміністративна і кримінальна відповідальність; складність в отриманні податкових пільг; податкові перевірки; ускладнення при відкритті рахунків у банках і блокування рахунків та ін.

Також, існують певні ризики оподаткування ФОП, які тривалий час перебувають за кордоном (понад 183 дні). Наприклад, за консультаціями польської податкової служби серед таких ризиків для українських ФОП у Польщі можуть виявлятися у наступном:

тривале перебування на території Польщі та переміщення центру життєвих інтересів стає підставою для виникнення обов'язку декларувати доходи за польськими ставками;

надання послуг ФОП на території Польщі понад 6 місяців може розглядатися як підстава створення «постійної бази» підприємницької діяльності;

польська податкова служба може не враховувати сплату єдиного податку ФОП в Україні у зв'язку із розбіжностями в системах оподаткування [10].

При цьому «українці можуть бути визнані податковими нерезидентами Польщі, навіть якщо перебувають понад 183 дні, за умови доведення збереження ЦЖІ (центру життєвих інтересів – доповнено нами – О.П.) в Україні та тимчасовості перебування в Польщі через війну» [11].

Отже, визначення податкового резидентства фізичних осіб постає як надзвичайно актуальне та водночас проблемне питання, яке потребує комплексного правового переосмислення. У межах цього напряму можна виділити низку ключових

проблем, які обумовлюють складність правозастосування та створюють потенційні ризики для ефективного функціонування національних податкових систем. Насамперед, проблематичним є відсутність уніфікованого міжнародного підходу до визначення податкового резидентства, оскільки різні юрисдикції встановлюють відмінні критерії резидентства (зокрема кількість днів перебування, наявність постійного місця проживання, поняття центру життєвих інтересів тощо), яке призводить до ситуацій подвійного резидентства, або ж, навпаки, якщо фізична особа не вважається резидентом жодної держави, то це зумовлює виникнення податкової прогалини і порушення принципу всеосяжного оподаткування. Окрему складність становить застосування критерію «центру життєвих інтересів», який за своєю природою є оціночним і суб'єктивним, а відтак у правозастосовній практиці виникають труднощі з доведенням наявності сталих соціальних, економічних, культурних та сімейних зв'язків фізичної особи з певною державою, що відкриває простір для зловживань і довільного трактування даного терміну. Також, поширеною є практика фіктивної зміни податкового статусу з метою податкової оптимізації, зокрема, в окремих випадках фізичні особи свідомо декларують себе як нерезидентів певної держави, обираючи податкові юрисдикції з мінімальними або нульовими ставками оподаткування, що не лише підриває бюджетну систему окремих країн, а й створює значну податкову несправедливість та викривлює умови економічної конкуренції. Недосконалість законодавства, зокрема нечіткість формулювань, прогалини у регулюванні особливих випадків (статус дипломатів, спортсменів, фрилансерів, біженців, «цифрових кочівників» та ін.), також сприяють неоднозначному застосуванню норм і надають можливість для правової маніпуляції. Водночас у багатьох державах, включаючи Україну, спостерігається низький рівень правової обізнаності населення щодо наслідків зміни податкового статусу, що призводить до ненавмисного порушення законодавства.

Цифровізація праці, дистанційна зайнятість та можливість отримання доходів у декількох країнах без фізичної присутності суттєво ускладнюють виявлення реального податкового резидентства, тому традиційні критерії його визначення дедалі менше відображають сучасну економічну реальність, вимагаючи оновлення законодавства відповідно до нових викликів. Ще одним викликом є обмежена ефективність міжнародного обміну податковою інформацією. Незважаючи на запровадження стандартів автоматичного обміну (зокрема, Загальногостандарту звітності та належної перевірки інформації про фінансові рахунки / Common Standard on Reporting and Due Diligence for Financial Account Information) та практики боротьби з розмиванням оподаткованої бази й виведенням прибутку з-під оподаткування/BEPS), не всі держави беруть участь у цих ініціативах, а якість та повнота наданих даних залишаються недостатніми, що в свою чергу обмежує можливість контролю за транснаціональними переміщеннями осіб і їх доходів. У деяких країнах передбачено складну й бюрократизовану процедуру припинення резидентства, що може включати подання значної кількості документів, проходження перевірок та сплату додаткових податків, що не лише створює перешкоди для законного припинення податкового статусу, а й спонукає до приховування фактичної зміни місця проживання. Також, масове переміщення населення, надання тимчасового захисту та набуття статусу

біженців в результаті воєнних конфліктів призводить до появи осіб із невизначеним або тимчасовим податковим статусом, що потребує оперативного реагування з боку національних податкових органів і формування гнучких механізмів правового регулювання.

Таким чином, проблема визначення податкового резидентства фізичних осіб є багатоаспектною та вимагає не лише удосконалення внутрішнього податкового законодавства, але й активізації міжнародного діалогу, розробки типових моделей і механізмів вирішення конфліктів резидентства, адаптованих до умов цифрової мобільності, транснаціональної трудової діяльності та нестабільного геополітичного середовища.

Висновки. Податкове резидентство визначає обсяг фіскальних зобов'язань фізичної особи та безпосередньо впливає на формування дохідної частини бюджету держави. У сучасних умовах глобалізації та масштабного переміщення населення, зокрема внаслідок збройного конфлікту, чинна система визначення податкового статусу виявляє низку правових і практичних суперечностей. Застосування національних критеріїв, орієнтованих на ознаки постійного проживання або центр життєвих інтересів, не забезпечує належного правового регулювання ситуацій, пов'язаних із тривалим перебуванням громадян за межами України. Відмінності у підходах до визначення резидентства між державами зумовлюють виникнення ситуацій подвійного оподаткування або втрати податкової належності, що посилює ризики юридичної невизначеності та створює додаткове навантаження як на платників, так і на податкові органи. Питання оподаткування доходів переміщених осіб набуває особливої актуальності у зв'язку з тим, що міжнародні угоди, попри свою наявність, часто не гарантують ефективного застосування передбачених ними механізмів через складність процедур, необхідність подання підтверджувальних документів та відсутність єдиних стандартів оцінки податкового статусу. За цих умов виникає об'єктивна потреба у вдосконаленні внутрішньодержавного податкового регулювання, спрощенні процедур встановлення та зміни резидентства, а також у підвищенні ефективності міжнародного співробітництва у сфері обміну податковою інформацією.

Література:

1. Публічний звіт ДПС 2024. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/-plani-ta-zviti-roboti-/888084.html> (дата звернення: 02.07.2025) 8
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://surl.li/ispfzr> (дата звернення: 22.07.2025)
3. Петренко Г.О., Буравська А.А. Застосування ознак податкового резидентства Державною податковою службою України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету: Серія ПРАВО*, Випуск 20. 2022. С. 335–339. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/55.pdf> (дата звернення: 01.07.2025)
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI URL: <https://surl.li/voqlhf> (дата звернення: 02.06.2025)
5. Моніторинг основних подій в економіці України Департаменту стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. URL: <https://me.gov.ua/view/12feebe9-7102-42f6-93d8-ba4c188d7252> (дата звернення: 20.06.2025)
6. Міжнародні договори України про уникнення подвійного оподаткування. Міністерство фінансів України. URL: <https://surl.li/smupqc> (дата звернення: 10.06.2025)

7. Угода між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доход і майно: Федеративна Республіка Німеччина, Україна від 03.07.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_001#Text (дата звернення: 20.07.2025)
8. Конвенція між Україною і Угорською Республікою про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень: Україна, Республіка Угорщина від 19.05.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_630#Text (дата звернення: 20.07.2025)
9. 4 варіанти податкового резидентства українця за кордоном. 7eminar. URL: <https://surl.li/acesiu> (дата звернення: 10.06.2025)
10. Податкове резидентство: як визначити свій статус у 2025. YANKIV Редакція. URL: <https://surl.li/kgvvtv> (дата звернення: 21.07.2025)
11. Податкове резидентство українських біженців: що це таке і чому важливо для українців за кордоном. Дебет-кредит. URL: <https://surl.li/rplscx> (дата звернення: 21.07.2025)

Nikitinskyi O. Tax Residency of Individuals in Ukraine

Summary. The article deals with the problem of determining the tax resident of individuals in the conditions of enhanced transnational mobility and actualized challenges of tax regulation. The peculiarities of the national approach to the classification of the resident status of the taxpayer, which are based on a multi-level system of criteria, which involves taking into account the place of permanent residence, the center of life interests, the duration of stay in the territory of the state, citizenship, as well as voluntary self-determination of an individual as a taxpayer. A critical assessment of the effectiveness of the current normative model

was made through the prism of its compliance with modern conditions, as well as from the standpoint of the ability to prevent the emergence of situations of double residence or loss of tax affiliation of residents of Ukraine. It is noted that existing national approaches to determining the tax status do not fully take into account the new socio-economic realities, including changes in forms of employment, spreading forms of distance employment, increasing the share of digital professions, intensifying labor migration and increasing the number of Ukrainian refugees. Factors that complicate the use of the criterion of the Center for Life interests, in particular its evaluative nature and the need to prove actual social and economic ties with a particular state. Summarizing problems related to the application of international treaties on the avoidance of double taxation, in particular the complexity of administrative procedures, the diverse approaches to the classification of income, as well as the imperfection of information exchange between tax authorities of different states. The risks that arise in the event of a false determination of tax residence are emphasized, including financial sanctions, legal restrictions, as well as complications of the exercise of the right to tax benefits.

As a result, the need for a systematic revision of approaches to the tax resident, separate, substantiated the expediency of harmonization of legislation, adaptation of criteria to digital working conditions, simplification of procedures for changing tax status and intensification of international cooperation in order to ensure tax justice, transparency and legal.

Key words: tax residence, taxation of individuals, center of life interests, double taxation, fiscal jurisdiction, tax migration, international tax cooperation.

Дата надходження статті: 13.08.2025

Дата прийняття статті: 29.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

*Рудик М. М.,**доктор юридичних наук,**старший викладач кафедри управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ*

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ

Анотація. У статті здійснено комплексний та ґрунтовний аналіз сучасного стану наукової розробки проблеми забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. Дана тематика розглядається як одна з ключових у сфері транспортної політики, адміністративного та кримінального права, а також технічної безпеки, що має безпосередній вплив на соціально-економічний розвиток суспільства. Проаналізовано різноманітні наукові підходи до розуміння поняття «безпека на автомобільному транспорті», яке охоплює не лише технічні характеристики транспортних засобів, а й соціальні, організаційні, правові та поведінкові чинники.

Окрему увагу приділено визначенню основних факторів ризику, що спричиняють підвищення рівня аварійності на дорогах. Серед них виділено людський фактор, стан дорожньої інфраструктури, технічний стан транспортних засобів, а також погодні умови й організаційні аспекти управління дорожнім рухом. Проведено аналіз нормативно-правових механізмів, які регулюють безпеку на автомобільному транспорті, зокрема законодавчих актів, стандартів і правил, що визначають обов'язки учасників дорожнього руху та відповідальність за порушення.

В статті висвітлено роль сучасних інноваційних технологій, зокрема інтелектуальних транспортних систем (ІТС), у підвищенні рівня безпеки. Розглянуто можливість використання цифрових платформ для моніторингу руху, аналізу аварійних ситуацій та оперативного реагування на надзвичайні події. Також підкреслено значення міжвідомчої координації органів влади, правоохоронних структур та громадських організацій у реалізації заходів профілактики дорожньо-транспортних пригод. Важливим аспектом дослідження є формування у суспільстві культури безпечної поведінки учасників дорожнього руху, що сприяє зменшенню кількості аварій та їхніх наслідків.

Визначено пріоритетні напрямки подальших наукових досліджень: адаптація та інтеграція міжнародного досвіду, удосконалення державної політики в сфері безпеки дорожнього руху, розвиток сучасних інформаційно-аналітичних систем, а також впровадження міждисциплінарного підходу до вирішення проблем транспортної безпеки. Такий підхід має на меті ефективне зниження рівня аварійності, збереження життя і здоров'я учасників дорожнього руху, а також забезпечення сталого розвитку транспортної інфраструктури країни.

Ключові слова: безпека на автомобільному транспорті, дорожньо-транспортна пригода, транспортна політика, профілактика, інтелектуальні транспортні системи, нормативно-правове регулювання, адміністративно-правовий механізм.

Постановка проблеми. Безпека на автомобільному транспорті є однією з найважливіших складових сучасної транспортної системи, яка має безпосередній вплив на рівень соціальної стабільності, економічного розвитку та якості життя населення. Незважаючи на значний прогрес у розвитку транспортної інфраструктури та технологій, кількість дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) та пов'язаних з ними жертв і травм залишається надзвичайно високою. Це свідчить про існування низки невирішених проблем, пов'язаних із забезпеченням комплексної безпеки на автомобільному транспорті.

Особливо актуальним є питання інтеграції інноваційних технологій, таких як інтелектуальні транспортні системи, у наявні моделі управління дорожнім рухом, а також удосконалення нормативно-правового поля, що регулює безпеку. Потребує подальшого дослідження роль міжвідомчої взаємодії, комплексної профілактики ДТП, а також формування культури безпечної поведінки учасників дорожнього руху. Таким чином, існує нагальна потреба у системному аналізі сучасного стану наукової розробки проблеми забезпечення безпеки на автомобільному транспорті з метою визначення ключових прогалин, розробки ефективних стратегій та рекомендацій для подальших досліджень і практичних заходів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз наукових досліджень у цій сфері виявляє значну різноманітність підходів, що охоплюють технічні, правові, соціальні, організаційні та поведінкові аспекти безпеки. Водночас, відсутність єдиного системного підходу до вивчення та практичного впровадження ефективних заходів безпеки ускладнює можливість суттєвого зниження аварійності.

Стан наукової розробки проблеми забезпечення безпеки на автомобільному транспорті вивчався багатьма науковцями, а саме: С. П. Баркова, Ф. П. Гончаренко, Т. О. Гуржій, О. О. Звоненко, В. Ю. Микулець, С. Є. Петров, В. Й. Развадовський, Є. В. Скрипа, Я. Д. Холмянський, Н. О. Федчун та інші.

Мета дослідження. Здійснити комплексний аналіз сучасного стану наукової розробки проблеми забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, визначити основні наукові підходи, фактори ризику та проблемні аспекти нормативно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Стан безпеки на автомобільному транспорті сьогодні виступає одним із пріоритетних чинників суспільного розвитку. Широке використання транспортних засобів є необхідною умовою функціонування національних економік, однак водночас створює потенційну загрозу

для життя та здоров'я громадян. З метою зниження рівня дорожньо-транспортного травматизму лідери багатьох країн світу консолідують зусилля, спрямовані на зменшення кількості загиблих і постраждалих унаслідок аварій. Міжнародна спільнота активно працює над формуванням і впровадженням ефективних практичних заходів, орієнтованих на підвищення рівня безпеки в сфері автомобільного транспорту [1, с. 115–116].

Автомобільний транспорт посідає важливе місце як у суспільному, так і в особистому житті кожного громадянина, адже саме він забезпечує задоволення потреб у перевезенні пасажирів і вантажів на різні відстані. Щоденно велика частина населення України користується автомобільним транспортом як засобом пересування, виконуючи ролі не лише водіїв, а й пасажирів чи пішоходів. Проте доступність та зручність цього виду транспорту супроводжуються постійним зростанням кількості автомобілів на дорогах, що неминує призводить до збільшення числа ДТП, у тому числі зі смертельними наслідками чи тяжкими травмами.

У цьому контексті постає об'єктивна потреба в системному державному втручанні, спрямованому не лише на скорочення кількості ДТП, але й на зменшення числа загиблих і постраждалих. Важливою складовою такого втручання є ефективне правове регулювання у сфері автомобільного транспорту, зокрема – встановлення відповідальності за порушення норм безпеки та правил експлуатації транспортних засобів. На думку дослідників Н. О. Федчун та Є. В. Скрипи, чинне законодавство у сфері безпеки на автомобільному транспорті потребує суттєвого вдосконалення [2, с. 143; 3, с. 268]. Безпека транспорту як складова національної безпеки відображає рівень цивілізованості суспільства і вимагає системного підходу до формування державної політики щодо використання джерел підвищеної небезпеки, охорони життя і здоров'я громадян, а також належного функціонування транспортної інфраструктури.

Відповідно до Закону України «Про автомобільний транспорт» (п. 3 ст. 1), автомобільний транспорт визначається як галузь транспорту, що забезпечує задоволення потреб населення та виробництва у перевезеннях пасажирів і вантажів із використанням автомобільних транспортних засобів. Автомобільний транспорт слід характеризувати, як найбільш мобільний і ефективний вид транспорту, що ідеально підходить для перевезення дрібнооптових партій вантажів на короткі відстані [4].

Згідно з позицією окремих дослідників, поняття безпеки пов'язане із забезпеченням захищеності та збереження базових життєвих цінностей, що робить її одним із головних чинників у системі цінностей. За умов відсутності гарантій особистої безпеки та постійної загрози добробуту втрачається значення свободи. Є. В. Скрипа вважає, що безпека є діяльністю людей, суспільства, держави та міжнародної спільноти, спрямованою на виявлення, запобігання, нейтралізацію й усунення загроз, які можуть призвести до знищення, втрати ключових духовних орієнтирів, завдати непоправної шкоди або перешкодити розвитку та існуванню. Науковці підкреслюють, що безпека не є статичним станом, а виступає, насамперед, у вигляді активної дії [5, с. 120–121].

У свою чергу, деякі науковці переконливо доводять, що безпека – це система взаємовідносин, які виникають у контексті потенційної небезпеки та регулюються за допомогою правових, технічних і організаційних норм, з метою попередження чи усу-

нення загроз життю та здоров'ю людей, матеріальним об'єктам і навколишньому середовищу.

Незважаючи на наявність різних підходів до визначення терміна «безпека», більшість авторів погоджується, що ця категорія нерозривно пов'язана із поняттям «загроза». Загроза розглядається як конкретна або безпосередня форма небезпеки, що знаходиться на етапі трансформації з потенційного стану в реальний. Вона формується під впливом комплексу несприятливих умов і чинників у тій чи іншій сфері економіки, набуває конкретного прояву та способу впливу, який може мати негативні наслідки для соціально-економічних процесів. Інші дослідники визначають загрозу як сукупність дестабілізаційних явищ і чинників, що можуть спричинити шкоду не лише окремій особі, а й суспільству та державі в цілому, тому питання профілактики та протидії загрозам розглядається як пріоритетне завдання, яке держава не має права ігнорувати.

Таким чином, науковці стверджують, що: по-перше, безпека базується на політичних, соціальних, економічних та інших підґрунтях, а також зумовлена наявністю реальних загроз; по-друге, вона потребує реалізації у багатьох сферах суспільного життя, що зумовлює необхідність створення ефективної системи правового, організаційного та іншого забезпечення; по-третє, в сучасних умовах загрози можуть виникати як із зовнішнього середовища, так і всередині держави; по-четверте, безпеку не слід зводити лише до рівня захищеності – це передусім стан, у якому забезпечено умови для існування та розвитку особи, суспільства й держави [6, с. 192–193].

Загалом, безпеку дорожнього руху прийнято трактувати як таку діяльність учасників, яка реалізується під час руху транспортних засобів або їх підготовки до експлуатації, й забезпечує недопущення завдання шкоди життю, здоров'ю людей або майну внаслідок дотримання встановлених правил. Існує також визначення безпеки на автомобільному транспорті як стану захищеності життєво важливих інтересів учасників дорожнього руху та суспільства загалом від загроз, пов'язаних із виникненням ДТП і негативними наслідками таких подій.

На думку Ф. П. Гончаренко безпеку на автомобільному транспорті слід розуміти як стан захищеності життя, здоров'я, законних інтересів громадян та інших осіб під час переміщення пасажирів і вантажів механічними транспортними засобами, а також пішоходів, які перебувають у дорожньому середовищі [7, с. 102–103]. Цей стан регулюється спеціальними правовими нормами й перебуває під контролем відповідних державних інституцій. Виходячи з наведених підходів до визначення безпеки на автомобільному транспорті, можна зробити висновок, що вона є певним станом, що характеризується створенням і підтриманням безпечних умов для всіх учасників дорожнього руху. У зв'язку з цим безпеку на автомобільному транспорті слід розуміти як систему суспільних відносин, що регулюються правовими й техніко-юридичними нормами та виникають унаслідок діяльності державних органів і громадських інституцій, спрямованої на запобігання негативному впливу транспортних засобів на життя і здоров'я учасників дорожнього руху. У свою чергу, під безпекою функціонування транспорту зазвичай мають на увазі такий стан транспортної системи, за якого унеможливується заподіяння шкоди людям, транспортним засобам, матеріальним об'єктам і навколишньому середовищу. Досягнення цього стану забезпечується шляхом реалізації комплексу

заходів економічного, технічного, правового, соціального та організаційного характеру.

На думку Є. В. Скрипи, безпека на автомобільному транспорті – це такий стан транспортної системи, за якого ризик виникнення ситуацій, що можуть становити небезпеку для людини, її життя, здоров'я чи майна, мінімізується або повністю виключається. До таких небезпечних ситуацій дослідник відносить:

автомобільні аварії з ушкодженням майна, шкодою для здоров'я або загибеллю осіб; умисне завдання шкоди пасажиром або вантажам сторонніми особами; порушення правил експлуатації технічних засобів, зокрема у сфері екологічної безпеки; протиправне втручання в роботу транспортної інфраструктури (наприклад, блокування руху, страйки, пошкодження доріг тощо); порушення правил дорожнього руху з боку водіїв; незадовільний технічний стан дорожнього покриття тощо [3, с. 296–297]. Таким чином, для забезпечення безпеки на автомобільному транспорті необхідно максимально зменшити ймовірність настання подібних загрозливих ситуацій, що є прямим і безумовним обов'язком правової держави.

У сучасній науковій літературі, присвяченій проблематиці безпеки на автомобільному транспорті, переважає підхід, згідно з яким «забезпечення безпеки на автомобільному транспорті» розглядається як досягнення зменшення загальної кількості ДТП, а також зниження числа загиблих і травмованих осіб у контексті зростання рівня автомобілізації. На нашу думку, процес забезпечення безпеки на автомобільному транспорті слід трактувати як цілісну систему дій, спрямованих на попередження виникнення небезпечних ситуацій, що становлять загрозу для життя та здоров'я людини. Йдеться про створення умов для безпечного переміщення осіб та вантажів за допомогою механічних транспортних засобів, а також про захист осіб, які беруть участь у дорожньому русі без транспортних засобів. Зазначена діяльність регламентується спеціальними правовими нормами, перебуває під контролем уповноважених державних органів і здійснюється в умовах потенційної загрози, яка супроводжує будь-який процес дорожнього руху [8, с. 63–64].

Наразі стан забезпечення безпеки на автомобільному транспорті залишається незадовільним, про що свідчать наявні статистичні дані. У зв'язку з цим питання безпеки не може бути виключно сферою відповідальності держави – воно безпосередньо стосується кожного громадянина. Адже ефективність безпеки дорожнього руху значною мірою залежить від поведінки водіїв, пішоходів та інших учасників транспортної взаємодії.

Одним із ключових напрямків підвищення рівня безпеки на автомобільному транспорті в Україні є розроблення системи запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері. Така система охоплює загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи, спрямовані на мінімізацію ризиків, пов'язаних із порушенням норм безпеки.

У цьому контексті актуальним є питання визначення поняття «кримінальні правопорушення», яке наразі не має чіткої дефініції в теорії кримінального права. Більшість дослідників зосереджуються на вивченні окремих видів таких правопорушень. Як наслідок, у науковій та нормативно-правовій термінології поширені поняття «злочинні порушення правил безпеки руху та експлуатації автотранспорту», «автотранспортні злочини», «дорожньо-транспортні злочини», «воднотранспортні злочини», «повітрянотранспортні злочини»

тощо. Критерієм класифікації кримінальних правопорушень, що посягають на безпеку функціонування транспорту, виступають рівень (кількісний показник) і характер (якісна характеристика) суспільної небезпечності. Ці параметри виявляються через зміст порушень правил безпеки, масштаб заподіяної шкоди, час, місце й спосіб реалізації злочинного наміру, а також особливості об'єкта, суб'єкта та суб'єктивної сторони правопорушення.

Ключовим критерієм для класифікації правопорушень, що стосуються безпеки руху й експлуатації транспорту, є об'єкт посягання. Він має принципове значення як структурний елемент складу кримінального правопорушення, що дозволяє відмежовувати кримінальні правопорушення від інших правопорушень або аморальних вчинків. Кримінальним правопорушенням не може вважатися діяння, яке не спрямоване на об'єкт кримінально-правової охорони та не створює реальної загрози завдання шкоди. Аналіз змісту об'єкта дає змогу встановити сутність охоронюваного блага, межі застосування відповідної кримінально-правової норми та забезпечити правильну кваліфікацію діяння [9, с. 14].

Специфіка кримінальних правопорушень проти безпеки транспорту полягає в тому, що шкода особі, майну чи довкіллю здебільшого є наслідком порушення правил експлуатації джерел підвищеної небезпеки. Громадська безпека як родовий об'єкт таких правопорушень охоплює суспільні відносини, що виникають у процесі поводження з такими джерелами й покликані забезпечити збереження життя, здоров'я та матеріальних благ. Тобто суспільна небезпека цих правопорушень зумовлена не лише загальним (родовим) об'єктом – громадською безпекою, а й природою предмета або засобу вчинення кримінального правопорушення – потенційно небезпечними технічними засобами.

Громадська безпека тісно пов'язана з особистою безпекою громадян, яка репрезентує суспільний інтерес щодо захисту основоположних прав і свобод людини. Інакше кажучи, громадська безпека – це стан захищеності ключових цінностей індивідів, соціальних груп та суспільства загалом від внутрішніх і зовнішніх загроз політичного, економічного, соціального чи екологічного характеру. В її основі – дотримання прав кожної особи, забезпечення добробуту, стабільності демократичних інституцій і стійкого розвитку держави [10, с. 183–184].

Таким чином, громадська безпека як родовий об'єкт транспортних правопорушень – це система суспільних відносин, спрямованих на збереження умов життєдіяльності та запобігання загрозам життю й здоров'ю. Водночас відносини щодо безпеки функціонування транспорту, які забезпечують відсутність загроз невизначеному колу осіб, становлять видовий об'єкт зазначених кримінальних правопорушень. Розуміння правової природи транспортних кримінальних правопорушень неможливе без точного визначення поняття «транспортний засіб», яке є однією з базових ознак відповідних складів кримінального правопорушення. Саме тому безпека функціонування транспорту входить до структури суспільних відносин у сфері громадської безпеки. Вказані відносини становлять родовий об'єкт кримінальних правопорушень, що посягають на безпеку руху та експлуатації транспорту.

У підсумку, транспортні кримінальні правопорушення можна визначити як передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння (як дії, так і бездіяльність), пов'язані з порушенням встановлених на транспорті правил, що посягають на суспільні відносини у сфері безпеки функціонування (руху та експлуатації) транспортних засобів, і які

або призвели до негативних наслідків, або створили реальну загрозу їх настання. Їх суспільна небезпечність визначається тим, що предметом або засобом правопорушення виступають джерела підвищеної небезпеки, здатні завдати шкоди чи мати руйнівний вплив.

Висновки. У результаті здійсненого дослідження проблематики забезпечення безпеки на автомобільному транспорті слід зазначити, що безпека на автомобільному транспорті є складовою системи громадської безпеки, яка забезпечує захищеність життя, здоров'я, прав та законних інтересів учасників дорожнього руху, а також цілісність матеріальних цінностей. Вона охоплює комплекс правових, організаційних, технічних, економічних і соціальних заходів, спрямованих на попередження небезпечних ситуацій і зниження рівня дорожньо-транспортного травматизму.

У сучасній науковій літературі поняття «безпека на автомобільному транспорті» розглядається не лише як стан, що характеризується відсутністю загроз, але й як динамічна діяльність держави, суспільства та окремих учасників дорожнього руху, яка реалізується в умовах наявності джерел підвищеної небезпеки. Забезпечення безпеки вимагає комплексного підходу, що враховує вплив внутрішніх і зовнішніх чинників, рівень автомобілізації, стан дорожньої інфраструктури, дотримання нормативно-правових вимог тощо. Транспортні засоби, будучи джерелами підвищеної небезпеки, є об'єктами правового регулювання, зокрема в частині забезпечення безпеки їх експлуатації. Визначення поняття транспортного засобу є багатограним і охоплює як механічні транспортні одиниці, так і спеціалізовані пристрої, що використовуються для перевезення людей і вантажів, або для виконання окремих технічних функцій.

Кримінальні правопорушення у сфері транспорту класифікуються залежно від ступеня суспільної небезпеки, виду транспорту, способу вчинення діяння, його наслідків і об'єкта посягання. Родовим об'єктом є громадська безпека, а видовим – безпека руху та експлуатації транспортних засобів. Суспільна небезпечність таких правопорушень обумовлена тим, що вони пов'язані з неналежним використанням потенційно небезпечних технічних засобів, що можуть завдати шкоди невизначеному колу осіб. Правове забезпечення безпеки на автомобільному транспорті повинно охоплювати не лише встановлення правил дорожнього руху, а й запровадження дієвого механізму їх контролю, відповідальності за порушення, а також профілактики транспортних правопорушень. Потребує вдосконалення законодавче визначення поняття безпеки на транспорті, з урахуванням не лише охорони життя і здоров'я, але й конституційного права громадян на безпечне пересування.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що ефективна система забезпечення безпеки на автомобільному транспорті повинна базуватися на міждисциплінарному підході, інтеграції зусиль держави та суспільства, правовій визначеності понять і категорій, а також превентивному характері впливу на потенційні загрози. Безпека на транспорті є не лише умовою індивідуального добробуту, а й елементом національної безпеки та суспільної стабільності.

Література:

1. Рудик М. М. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні: монографія. Київ, 2023. 445 с.
2. Федчун Н. О. Правова й соціальна сутність транспортних злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 1. С. 142–145.
3. Скрипа Є. В. Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2020. 426 с.
4. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05.04.2001 № 2344-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text>
5. Скрипа Є. В. Концептуальні засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 6. Т. 2. С. 119–123.
6. Транспортне право України: навч. посіб. / Демський Е. Ф., Гіжевський В. К., Демський С. Е., Мілашевич А. В.; за заг. ред. В. К. Гіжевського, Е. Ф. Демського. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
7. Гончаренко Ф. П. Керування безпекою дорожнього руху засобами дорожньої служби: монографія. Київ, 1999. 280 с.
8. Забезпечення Національною поліцією безпеки дорожнього руху: правові та організаційні аспекти: метод. рек. / В. І. Варивода, Д. А. Євдокимов, В. Г. Сюравич, О. М. Жук, І. І. Риндюк. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 110 с.
9. Баркова С. П. Щодо поняття «транспортні засоби». *Форум права*. 2013. № 2. С. 13–18
10. Злочини і адміністративні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту: Офіційне видання / за ред. П. П. Пилипча. Київ: Істина, 2011. 416 с.

Rudyk M. State of scientific development of the problem of providing safety in road transport

Summary. The article provides a comprehensive and thorough analysis of the current state of scientific development of the problem of ensuring safety in road transport. This topic is considered one of the key ones in the field of transport policy, administrative and criminal law, as well as technical safety, which has a direct impact on the socio-economic development of society. Various scientific approaches to understanding the concept of «safety in road transport» are analyzed, which covers not only the technical characteristics of vehicles, but also social, organizational, legal and behavioral factors.

Particular attention is paid to determining the main risk factors that cause an increase in the level of accidents on the roads. Among them, the human factor, the state of road infrastructure, the technical condition of vehicles, as well as weather conditions and organizational aspects of road traffic management are highlighted. An analysis of the regulatory and legal mechanisms that regulate road transport safety has been conducted, in particular legislative acts, standards and rules that determine the obligations of road users and liability for violations.

The article highlights the role of modern innovative technologies, in particular intelligent transport systems (ITS), in increasing the level of safety. The possibilities of using digital platforms for traffic monitoring, analysis of emergency situations and rapid response to emergencies are considered. The importance of interagency coordination of authorities, law enforcement agencies and public organizations in implementing road accident prevention measures is also emphasized. An important aspect of the study is the formation of a culture of safe behavior of road users in society, which contributes to reducing the number of accidents and their consequences.

Priority areas for further scientific research have been identified: adaptation and integration of international

experience, improvement of state policy in the field of road safety, development of modern information and analytical systems, as well as the implementation of an interdisciplinary approach to solving transport safety problems. This approach aims to effectively reduce the accident rate, preserve

the lives and health of road users, and ensure the sustainable development of the country's transport infrastructure.

Key words: road safety, road accident, transport policy, prevention, intelligent transport systems, regulatory and legal regulation, administrative and legal mechanism.

Дата надходження статті: 17.07.2025

Дата прийняття статті: 21.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Чердинцев Ю. Г.,*кандидат юридичних наук, докторант
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВО НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ В МИТНИХ ОРГАНАХ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Статтю присвячено теоретико-правовій характеристиці поняття «право на державну службу в митних органах» у контексті адаптації чинного законодавства про державну службу до стандартів ЄС. Визначено, що нормативно-правове регулювання права на державну службу в митних органах визначається цілим рядом нормативно-правових актів, що створюють певну систему законодавства про державну службу в митних органах, які у залежності від їхньої ролі і значення у нормативно-правовому регулюванні питань служби в митних органах слід згрупувати у: 1) засадничі: містять концептуальні положення щодо права на державну службу в митних органах, що є правовою основою вищої юридичної сили для інших нормативно-правових актів з цього питання (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конституція України); 2) основні: визначають змістовно-сутнісну природу права на державну службу в митних органах (МК України, Закони «Про державну службу», «Про очищення влади» і «Про запобігання корупції»); 3) допоміжні: регулюють конкретні питання суспільного життя, що мають загальний характер, і які є невід’ємними умовами права на державну службу в митних органах (Закони: Про громадянство», «Про вищу освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ЦК України, КК України, КУпАП, КАС України, ВК України). Здійснено зіставлення таких суміжних понять, як: «право рівного доступу до державної служби»; «право на державну службу»; «прийняття на службу до митних органів»; «вступ на державну службу». Встановлено, що основним нормативно-правовим актом щодо регулювання права на державну службу в митних органах є Закон «Про державну службу», а МК України регулює особливості цього права. Зазначено, що зміст права на державну службу в митних органах становлять: 1) загальні вимоги; 2) спеціальні вимоги, тобто митні компетенції; 3) обмеження; 4) контракт про проходження державної служби, який є обов’язковим; 5) психофізіологічне опитування із застосуванням поліграфа (за згодою).

Ключові слова: право на державну службу в митних органах, державна служба в митних органах, прийняття на державну службу в митні органи, митні компетенції, обмеження при вступі на службу в митні органи, спеціальні вимоги, контракт про проходження служби в митних органах.

Постановка проблеми. Забезпечення основних завдань митних органів щодо створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, гарантування безпеки суспільства і захист митних інтересів України є можливим тільки за умови функціонування ефективної, прозорої та дієвої системи митних органів, невід’ємним чинником якої є державна служба

в митних органах. У свою чергу, формування авторитетного, професійного та компетентного кадрового потенціалу митних органів безпосередньо залежить від створення належного інституційно-правового та організаційно-процедурного механізму відбору професійних та кваліфікованих осіб для заміщення посад державної служби в митних органах. У контексті наведеного особливого значення набуває питання щодо особливостей правового регулювання права на державну службу в митних органах як квінтесенції інституту державної служби в митних органах.

Стан дослідження. Слід зазначити, що окремим аспектам проблематики права на державну службу в митних органах приділялася увага вітчизняними науковцями і ці доробки стосуються як загальних питань права на державну службу (право на державну службу; вимоги, критерії, обмеження у державній службі – Л. Біла-Тіунова [1–3]; оцінювання державних службовців – Ю. Даниленко-Негара [4], правообмеження у державній службі – К. Зубов [5]; конкурс, посадова особа – Р. Негара [6], судових захист права на державну службу – Є. Фролова [7] та ін.), так і власне питань державної служби у митних органах (В. Слободян [8], Д. Примаченко і Д. Примаченко [9], О. Ковальчук, К. Дубич [10], Л. Дорофєєва, Т. Корнева [11], І. Бахтіярова, О. Бахтіяров [12], О. Черкунов [13] та ін.). Водночас звертає на себе увагу той факт, що питання саме «права на державну службу в митних органах», як складової інституту державної служби в митних органах, залишилися поза увагою науковців, хоча це питання є визначальним для всієї державної служби у митних органах.

Метою статті є надання теоретико-правової характеристики права на державну службу в митних органах у контексті подальшого удосконалення державної служби у контексті її адаптації до стандартів ЄС та з урахуванням реалій сьогодення, що склалися в Україні, та визначення подальших напрямків наукового пошуку з досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Звернення до теоретико-правової характеристики права на державну службу в митних органах має за мету: по-перше визначення особливостей його нормативно-правового регулювання; по-друге, надання його сутнісно-змістовної характеристики; по-третє, розмежування його з такими спорідненими поняттями, як: конституційне «право рівного доступу до державної служби»; «право на державну службу», яке використовується у Законі «Про державну службу» [14]; «прийняття на службу до митних органів», яке використовується у ст. 570 МК України [15]; «вступ на державну службу», яке використовується у законодавстві про дипломатичну службу [16].

Важливо зазначити, що нормативно-правове регулювання права на державну службу в митних органах визначається цілим рядом нормативно-правових актів, що створюють певну систему законодавства про державну службу в митних органах, і які, у залежності від їхньої ролі і значення у нормативно-правовому регулюванні питань служби в митних органах, слід згрупувати на засадничі, основні та допоміжні.

1. Засадничі (головні, фундаментальні, визначальні) нормативно-правові акти містять концептуальні положення щодо права на державну службу в митних органах, що є правовою основою вищої юридичної сили для інших нормативно-правових актів з цього питання. До цієї групи слід віднести насамперед Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. ст. 25 якого визначає, що кожен громадянин «має мати без дискримінації й без необґрунтованих обмежень право і можливість допускатися у своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби» [17]. Визначальними у цьому положенні є словосполучення «загальні умови рівності» і «право і можливість допускатися», які свідчать про визначення умовного характеру права на державну службу у названому нормативно-правовому акті.

Логічним продовженням Міжнародного пакту є Конституція України, ст. 38 якої передбачає, що «громадяни мають право рівного доступу до державної служби». Звертає на себе увагу той факт, що тільки в Основному Законі має місце формулювання «право рівного доступу до державної служби», тобто йдеться не про абсолютне «право на державну службу», а про умовне право – «право ... доступу до державної служби». Іншими словами громадянин має право скористатися можливістю вступу на державну службу (за певних умов – *Авт.*), але не має однозначно визначеного права на державну службу, тобто таке право йому не гарантовано, оскільки у цьому разі не діє правило: праву однієї сторони кореспондується обов'язок іншої сторони. Оскільки визначальним у конституційному положенні є фраза «право рівного доступу», саме вона потребує відповідного тлумачення, яке і було надано Верховним Судом у справі у справі № 826/5931/16, в якій зазначено, що «право на доступ до публічної служби не означає, що особі гарантується право на зайняття посади публічної служби. Сутність права на рівний доступ зводиться до того, що такий доступ має бути рівним та заснованим на особистих якостях та досягненнях» [18]. Слід мати на увазі, що окрім наведеного, ст. 38 Конституції України передбачає лише одну вимогу – громадянство України і надає право законом України передбачати інші об'єктивно-необхідні вимоги, використовуючи формулювання «право доступу до ...».

Важливим є те, що конституційне право на рівний доступ до державної служби не тільки визначається Конституцією України, але й гарантується нею у ст. 55, яка визначає, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» і «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». При цьому слід зазначити, що ст. 55 гарантує не абсолютне право на державну службу, а умовне право – право рівного доступу до державної служби.

2. Основні (стрижневі) нормативно-правові акти, які визначають змістовно-сутнісну природу права на державну службу в митних органах. Слід звернути увагу на те, що конституційне «право рівного доступу до державної служби» знайшло своє вті-

лення у ряді спеціальних законів, які регулюють окремі види або підвиди державної служби з використанням різних за редакцією формулювань цього права. При цьому слід зазначити, що формулювання цього права мають різне змістове навантаження:

однозначне визначення такого права – «право на державну службу» – ст. 19 Закону «Про державну службу» (єдиний Закон, який передбачає саме «право на державну службу»);

використання у назві статі понять, які є дотичними до права на державну службу – «вступ на службу» – ст. 12 Закону «Про дипломатичну службу» [16]; «прийняття на службу» – ст. 570 МК України; «вимоги до кандидатів» – ст. 49 Закону «Про Національну поліцію» [19] і ст. 27 Закону «Про прокуратуру» [20];

використання у назві статі поняття, яке не є дотичним до права на державну службу – «працівники ...» – ст. 19 Закону «Про Бюро економічної безпеки України» [21]; ст. 14 Закону «Про Державне бюро розслідувань» [22]; ст. 10 Закону «Про Національне антикорупційне бюро України» [23].

Перш ніж перейти до характеристики цієї групи нормативно-правових актів слід звернути увагу на таку важливу особливість нормативного регулювання права на державну службу в митних органах: відповідно до ч. 3 ст. 569 МК України відносини, що виникають у зв'язку з прийняттям на державну службу до митних органів, її проходженням та припиненням, визначається законодавством про державну службу, крім особливостей, передбачених МК України. Із наведеного слідує, що стосовно державної служби в митних органах у цілому, і права на державну службу в митних органах зокрема, у першу чергу діє законодавство про державну службу і насамперед Закон «Про державну службу», а МК України визначає особливості (тобто виключення), які є характерними тільки для митної служби передбачених. Такий підхід відрізняє державну службу у митних органах від державної спеціалізованої служби (напр., дипломатичної служби), щодо якої дії інше правило: у першу чергу діє спеціальний закон, а в тій частині, яку не урегульовано спеціальним законом – діють норми Закону «Про державну службу». Важливо звернути увагу на те, що такий підхід щодо законодавчого регулювання служби в митних органах передбачено тільки у МК України 2012 р., а попередні МК України 1991 і 2002 рр. [24–25] такого положення не передбачали. Це свідчить про те, що саме з МК України 2012 р. розпочався процес уніфікації правового регулювання служби у митних органах законодавством про державну службу і насамперед Законом «Про державну службу» і такий процес розпочався за час дії Закону «Про державну службу» 1993 р. [26].

Звернення до ст. 570 МК України свідчить про те, що МК України не використовує поняття «право на державну службу в митних органах», а натомість передбачає поняття «прийняття на службу до митних органів», зміст якого визначається у ст. 570 «Прийняття на службу до митних органів». Використання поняття «прийняття на службу до митних органів» є притаманним для митного законодавства у цілому, що підкріплюється ст. 153 МК України (1991), ст. 412 МК України (2002) і відповідно ст. 570 чинного МК України. При цьому слід звернути увагу на те, що змінювалося тільки змістове навантаження цього поняття: від громадянства України, ділових і моральних якостей, освітнього рівня і стану здоров'я та окремих обмежень (МК України 1991 і 2002 рр.) – до: загальних (громадян України, 18 років, ділові і моральні якості, освітній рівень, стан здоров'я) і спеціальних вимог (митних компетенцій), обмеження щодо

вступу, обов'язкового контракту про проходження служби в митних органах: психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа (за згодою), передбачених чинним МК України. Таким чином, поняття «прийняття на службу до митних органів» являє собою сукупність вимог, обмежень, за умови відповідності яким і дотримання яких претендента може бути зараховано на посаду митної служби.

З огляду на те, що у МК України йдеться про «прийняття на службу до митних органів» важливим, як видається, є звернення до ст. 19 Закону «Право на державну службу» Закону «Про державну службу» і насамперед до назви цієї статті для їхнього зіставлення. Серед спеціальних законів про види або підвиди державної служби тільки у Законі «Про державну службу» використовується поняття «право на державну службу». Слідуючи необхідності зіставлення понять «право рівного доступу до державної служби» і «право на державну службу» слід зазначити таке: за змістом ст. 19 Закону «Про державну службу» передбачає іншу редакцію конституційного положення «право рівного доступу до державної служби» шляхом встановлення саме «права на державну службу», водночас обмежуючи його переліком певних умов, зокрема:

1) вимогами: а) громадянство України: ця вимога повністю співпадає з МК України; б) повноліття: хоча у МК України використовується поняття «18 років», за своїм змістом ці поняття співпадають; в) вільне володіння державною мовою. Щодо цієї вимоги слід зазначити, що хоча жодна редакція МК України (1991, 2002, 2012 рр.) не передбачала її, ця вимога залишається однією із важливих при реалізації права на державну службу і у цьому разі діє ст. 19 Закону «Про державну службу». Слід звернути увагу на те, що йдеться про певний рівень володіння державною мовою – «вільне володіння», яке визначається у встановленому законодавством порядку; г) відповідний ступінь вищої освіти: саме так визначено цю умову у Законі і вона відповідає ступеню вищої освіти, передбаченій ст. 5 Закону «Про вищу освіту»: молодших бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії. Натомість, у МК України передбачено поняття «освітній рівень», хоча Закон «Про освіту» передбачає поняття «рівень освіти» і визначає 12 рівнів освіти, серед яких 9 рівнів освіти – після отримання «базової середньої освіти»: профільна середня освіта; перший (початковий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти; другий (базовий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти; третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти; фахова передвища освіта; початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень вищої освіти; другий (магістерський) рівень вищої освіти; третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти. У зв'язку із такою кількістю рівнів освіти виникає закономірне запитання – чи слід використовувати у ст. 570 МК України таке абстрактне і неточне поняття, як «освітній рівень» замість використання поняття «відповідний ступінь вищої освіти», як це має місце у Законі «Про державну службу»; д) стан здоров'я: ця вимога щодо служби в митних органах передбачається виключно МК України (в усіх його редакціях 1991, 2002, 2012 рр.) і вона є зумовленою особливостями завдань, функцій і службових обов'язків, які покладаються на посадових осіб митних органів;

2) обмеженнями щодо вступу. Якщо проаналізувати обмеження щодо вступу на державну службу, які передбачені ст. 19 Закону «Про державну службу» і ст. 570 МК України, то слід

зазначити, що практично вони співпадають окрім трьох положень, зокрема:

а) обмеження, пов'язаного з притягненням до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. Так, Закон «Про державну службу» передбачає строк діє такого обмеження – протягом 3-х років з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили, а МК України – протягом останнього року. Як видається такий підхід законодавця не сприяє забезпеченню доброчесності та довіри до посадових осіб митних органів і потребує посилення вимог до претендентів на зайняття посади державної служби в митних органах зокрема через приведення вимоги, передбаченої МК України, щодо «набрання відповідним рішенням суду законної сили щодо притягнення до адміністративної відповідальності протягом одного року» у відповідність до аналогічного положення Закону «Про державну службу» – протягом «3-х років»;

б) обмеження щодо особи, яку було звільнено у зв'язку з неподанням письмової заяви про надання згоди на проходження атестації, передбаченої Законом «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів» [27], у зв'язку з письмовою відмовою від проходження такої атестації або на підставі рішення атестаційної комісії про неуспішне проходження зазначеної атестації – протягом 10 років з дня звільнення, яке передбачено тільки МК України і характеризує особливість права на державну службу в митних органах, оскільки Законом «Про державну службу» не передбачено інституту атестації державних службовців;

в) обмеження про те, що на державну службу не може вперше вступити особа чоловічої статі віком до 60 років, яка не пройшла базову загальновійськову підготовку або військову службу, крім осіб, визнаних за станом здоров'я непридатними до військової служби, яке передбачено ст. 19 Закону «Про державну службу» [28]. Це обмеження зумовлено введенням воєнного стану в Україні через агресію росії щодо України і воно характеризується тим, що: по-перше, стосується всієї державної служби і тільки тих осіб, які *утерпе* вступають на державну службу; по-друге, починає застосовуватися: з дня, наступного за днем припинення чи скасування воєнного стану; не раніше ніж через один рік після запровадження базової загальновійськової підготовки, тобто не раніше 01.09.2026 р.; по-третє, не стосується осіб, визнаних за станом здоров'я непридатними до військової служби;

3) запобіганням та недопущенням дискримінації. Одним із питань, що стосується права на державну службу в митних органах, є питання щодо права на державну службу у контексті такої вимоги, як «не допущення будь-якої форми дискримінації при реалізації права на державну службу». У контексті наведеного варто зазначити, що у цьому разі йдеться про необхідність дотримання вимоги щодо запобігання та протидії дискримінації зі сторони суб'єкта призначення або керівника державної служби у державному органі щодо претендента на посаду державної служби при реалізації ним права на державну службу. Це практично єдиний приклад нормативно визначеної вимоги до суб'єкта призначення або керівника державної служби у державному органі при реалізації особою права на державну службу. Ще одна особливість щодо цієї вимоги полягає у тому, що ст. 19 Закону «Про державну службу» передбачає тільки загальне по-

ложення про необхідність запобігання та протидії дискримінації з бланкетним посиланням на Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [29], який передбачає ознаки та форми дискримінації та визначає механізм запобігання та протидії дискримінації;

4) митні компетенції як спеціальна вимога. Слід звернути увагу на те, що МК України передбачає положення, відповідно до якого спеціальні вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В» у митних органах, визначаються з урахуванням митних компетенцій. Тобто, ст. 570 вводить у нормативний обіг поняття «митні компетенції» і передбачає, що це «вимоги до професійної компетентності посадових осіб митних органів, що містять сукупність таких характеристик, як: знань, умінь, навичок, здібностей, мотивів, цінностей», які забезпечують виконання посадовими особами обов'язків на високому рівні для реалізації завдань, покладених на митні органи. Водночас слід звернути увагу на те, що ст. 20 Закону «Про державну службу» оперує таким поняттям, як «компетентність». З огляду на таку неоднаковість понять у чинному законодавстві щодо регулюванню спеціальних вимог до претендентів на посаду державної служби, необхідним є зіставлення понять «компетенція» і «компетентність». Як видається, «компетенція» являє собою сукупність певних характеристик (знань, умінь, навичок, здібностей, мотивів, цінностей тощо), а «компетентність» – це здатність особи застосовувати названі характеристики, тобто компетенцію на практиці, демонструючи відповідні результати. Виходячи із наведеного слід звернути увагу на те, що: МК України передбачає необхідність володіння претендентом тільки компетенцією, тобто знаннями, уміннями, навичками, здібностями, мотивами, цінностями тощо, але при цьому не передбачається здатність претендента застосовувати ці характеристики на практиці з метою досягнення відповідних результатів. Натомість, Закон «Про державну службу» передбачає саме наявність у претендента компетентності, яка не може бути без компетенції. Тобто, Закон передбачає необхідність володіння претендентом таким якісним показником, як «компетентність», який є неможливим без такого кількісного показника, як «компетенція»;

5) контракт. Уперше договірну форму прийняття на державну службу у митні органи було передбачено ст. 153 МК України 1991 р. – «на службу до митних органів приймаються на добровільній договірній основі громадяни ...», тобто договірну форму у державній службі (вірніше у підвиді державної служби) було передбачено ще до запровадження контрактної форми проходження державної служби Законом «Про державну службу». Слід звернути увагу на редакцію відповідного положення: воно є безальтернативним, тобто законодавче положення передбачає тільки таку форму прийняття на службу – «добровільна договірна основа». При цьому доцільно звернути увагу на термінологію – використано поняття «договірна основа», тобто йшлося про договір, який може бути укладено як у письмовій, так і в усній формі, бути безстроковим і строковим. У подальшому МК України 2002 р. уже не передбачав положення щодо договірної форми при прийнятті на службу до митних органів. Натомість, звернення до чинного МК України свідчить про те, що ч. 5 ст. 570 передбачає обов'язкове укладення контракту про проходження служби у митних органах, тобто у цьому разі йдеться про «контракт», тобто більш формалізовану форму договору, яка характеризується тим, що: укладається тільки у письмовій

формі; є тільки строковим (у разі митної служби – до 3-х років); може передбачати окрім істотних умов, визначених МК України, додаткові умови (зокрема, встановлення особи випробування строком від одного до шести місяців з метою визначення її відповідності займаній посаді; проходження психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа; проведення стосовно особи перевірки на доброчесність та моніторингу способу життя у порядку, встановленому законодавством; згода на ротацию тощо); більш детально визначає права та обов'язки сторін; може передбачати додаткові підстави припинення державної служби [31]. Окрім наведеного слід звернути увагу на те, що на відміну від трудового договору, який регулює виключно трудові відносини, контракт може мати місце в усіх сферах суспільного життя, у т.ч. і у сфері державної служби, що не визначає його однозначно інститутом трудового права, а свідчить про те, що він може мати характеризуватися, як інститут адміністративного права, особливо з огляду на його використання саме у сфері державної служби.

Серед інших нормативно-правових актів, що належать до цієї групи, слід назвати Закони України «Про очищення влади» [32] і «Про запобігання корупції» [33], які: по-перше, надають визначення понять, що є характерними для названих законів і які використовуються чинним законодавством про державну службу; по-друге, передбачають переліки обмежень при призначенні на посади державної служби, які стосуються всієї сфери державної служби.

3. Допоміжні (додаткові) нормативно-правові акти, які регулюють конкретні питання суспільного життя, що мають загальний характер, і які є невід'ємними умовами права на державну службу в митних органах. Оскільки право на державну службу в митних органах пов'язано з певними умовами, самі ці умови й регулюються допоміжними нормативно-правовими актами, зокрема: громадянство України – Закон «Про громадянство» [34]; рівень освіти, компетентність, компетенція – Закони «Про освіту» і «Про вищу освіту» [35]; державна мова – Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [36]; недієздатна особа, обмежено дієздатна особа – ЦК України [37]; судимість, умисне кримінальне правопорушення, позбавлення права займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, або займати відповідні посади – КК України [38]; адміністративна відповідальність за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією – КУпАП [39]; судовий захист права на державну службу – КАС України [40]; політична неупередженість (передвиборна агітація, статус депутата місцевої ради, кандидат у депутати тощо) – ВК України [41] тощо. При цьому слід зазначити, що названий перелік законів не є вичерпним і цей перелік можна продовжити іншими законами і кодексами, які є дотичними до права на державну службу в митних органах.

Звертає на себе увагу і той факт, що окрім понять «право рівного доступу до державної служби» і «право на державну службу» у законодавстві і, як наслідок, у теорії державної служби використовуються поняття «вступ на державну службу», що зумовлює необхідність зіставлення цих понять. З огляду на теоретико-методологічні доробки вітчизняних науковців з питань державної служби [1–3; 6] можна зробити висновок, що поняття «вступ на державну службу» використовується як у широкому (як матеріальне – «право на державну службу» і процедурне – «поступлення на державну службу»), так і у вузькому (переважно

но як процедура проходження конкурсу на заміщення посади державної служби) розумінні. Такий підхід щодо двоїстого трактування сутності поняття «вступ на державну службу» є цілком прийнятним, оскільки він містить різні критерії сприйняття цього поняття. Стосовно зіставлення понять «право на державну службу» і «вступ на державну службу», видається, що останнє слід сприймати виключно у вузькому розумінні, що дає можливість зазначити, що ці поняття співвідносяться як ціле і частка.

Висновки. Визначено, що нормативно-правове регулювання права на державну службу в митних органах визначається цілим рядом нормативно-правових актів, що створюють певну систему законодавства про державну службу в митних органах, які у залежності від їхньої ролі і значення у нормативно-правовому регулюванні питань служби в митних органах слід згрупувати у: 1) засадничі: містять концептуальні положення щодо права на державну службу в митних органах, що є правовою основою вищої юридичної сили для інших нормативно-правових актів з цього питання (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конституція України); 2) основні: визначають змістовно-сутнісну природу права на державну службу в митних органах (МК України, Закони «Про державну службу», «Про очищення влади» і «Про запобігання корупції»); 3) допоміжні: регулюють конкретні питання суспільного життя, що мають загальний характер, і які є невід’ємними умовами права на державну службу в митних органах (Закони: Про громадянство», «Про вищу освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ЦК України, КК України, КУпАП, КАС України, ВК України). Встановлено, що основним нормативно-правовим актом щодо регулювання права на державну службу в митних органах є Закон «Про державну службу», а МК України регулює особливості цього права. Зазначено, що зміст права на державну службу в митних органах становлять: 1) загальні вимоги; 2) спеціальні вимоги, тобто митні компетенції; 3) обмеження; 4) контракт про проходження державної служби, який є обов’язковим; 5) психофізіологічне опитування із застосуванням поліграфа (за згодою). Визначено, що основними напрямками подальшого наукового пошуку права на державну службу в митних органах є дослідження: контракту про проходження державної служби в митних органах; особливостей митних компетенцій як спеціальних умов права на державну службу; основних напрямків запобігання та протидії дискримінації у сфері митної служби.

Література:

- Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар’єра в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 540 с.
- Біла-Тіунова Л.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу». Одеса: Фенікс, 2020. 628 с.
- Біла-Тіунова Л.Р., Стець О.М. Службове право України: підручник. Одеса: Фенікс, 2022. 771 с.
- Даниленко Ю.С. Оцінювання у державній службі: теорія і правове регулювання: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 200 с.
- Зубов К.М. Правообмеження у державній службі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009.
- Негара Р.В. Конкурс у державній службі: теорія, правове регулювання, практика: дис. ... д-р філософії з права. Одеса, 2021. 300 с.
- Фролова С. Адміністративно-правові аспекти захисту права на державну службу у судовій практиці. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 58–585.
- Слободян В.В. Моделі організації митної служби України за роки незалежності: переваги та недоліки. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Вип. 5(22). С. 8–12.
- Примаченко Д.В., Примаченко Д.Д. Правове регулювання вступу на державну службу в митні органи України: сучасний стан та перспективи. *Правова позиція*. 2020. № 1(26). С. 68–76.
- Ковальчук О.В., Дубич К.В. Проблеми реформування державної служби в митних органах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 15. С. 120–126.
- Дорофеева Л.М., Корнева Т.В. Нові виклики для реформування митної служби України. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія «Право». 2021. Вип. 65. С. 233–237.
- Бахтіярова І.Г., Бахтіяров О.А. Публічна служба в митних органах: принципи, завдання та функції. *Актуальні проблеми у сучасній науці*. 2024. № 6(24). С. 461–473.
- Черкунов О.В. Контрактна форма проходження служби в митних органах України: проблеми і перспективи. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 86. Ч. 4 С. 135–139.
- Про державну службу: Закон України від 16.12.2015 р. № 3723-XII. Дата оновлення: 04.06.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
- Митний кодекс України від 13.03.2012 р. Дата оновлення: 31.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
- Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 р. Дата оновлення: 10.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
- Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва у справі № 826/13806/16 від 27.03.2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
- Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. Дата оновлення: 16.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
- Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. Дата оновлення: 18.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
- Про Бюро економічної безпеки: Закон України від 28.01.2021 р. Дата оновлення: 30.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
- Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. Дата оновлення: 30.06.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
- Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. Дата оновлення: 04.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
- Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text> (втратив чинність).
- МК України від 12.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12#Text> (втратив чинність).
- МК України від 11.07.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-15#Text> (втратив чинність).
- Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів: Закон України від 17.09.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20#Text>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 11.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#n977>.
- Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.12.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.

30. Про внесення змін до Митного кодексу України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи: Закон України від 04.07.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-18#n158>.
31. Про затвердження Порядку укладення контракту про проходження служби в митних органах та Типової форми контракту про проходження служби в митних органах: Постанова КМУ від 04.03.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-2025-%D0%BF#n74>.
32. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 р. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text>.
33. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. Дата оновлення: 30.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
34. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. Дата оновлення: 20.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.
35. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
36. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України 25.04.2019 р. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
37. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. Дата оновлення: 02.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
38. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. Дата оновлення: 13.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
39. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. Дата оновлення: 13.03.2025. URL: .
40. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. Дата оновлення: 25.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
41. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. Дата оновлення: 31.12.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.

Cherdyntsev Yu. The right to civil service in customs bodies: certain aspects of the definition of the concept and legal regulation

Summary. The article is devoted to the theoretical and legal characteristics of the concept of «the right to civil service in customs bodies» in the context of adaptation of the current

legislation on civil service to EU standards. It is determined that the regulatory and legal regulation of the right to civil service in customs bodies is determined by a number of regulatory and legal acts that create a certain system of legislation on civil service in customs bodies, and which, depending on their role and importance in the regulatory and legal regulation of issues of service in customs bodies, should be grouped into: 1) fundamental: contain conceptual provisions on the right to civil service in customs bodies, which are the legal basis of higher legal force for other regulatory and legal acts on this issue (International Covenant on Civil and Political Rights, Constitution of Ukraine); 2) basic: determine the substantive nature of the right to civil service in customs bodies (Customs Code of Ukraine, Laws «On Civil Service», «On Purification of Power» and «On Prevention of Corruption»); 3) auxiliary: regulate specific issues of public life, which have a general character, and which are integral conditions of the right to civil service in customs bodies (Laws: «On Citizenship», «On Higher Education», «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language», the Civil Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Code of Ukraine of Administrative Offenses, the Code of Administrative Judicial Procedure of Ukraine, Electoral Code of Ukraine. A comparison of such related concepts as: «the right to equal access to civil service»; «the right to civil service»; «recruitment to service in customs bodies»; «entry to civil service» was carried out. It was established that the main regulatory legal act regulating the right to civil service in customs bodies is the Law «On Civil Service», and the Customs Code of Ukraine regulates the features of this right. It was established that the content of the right to civil service in customs bodies consists of: 1) general requirements; 2) special requirements, i.e. customs competencies; 3) restrictions; 4) contract; 5) psychophysiological survey using a polygraph (with consent).

Key words: the right to civil service in the customs bodies, civil service in the customs bodies, admission to civil service in the customs bodies, customs competencies, restrictions on entering the service in the customs bodies, special requirements, contract for service in the customs bodies.

Дата надходження статті: 19.08.2025

Дата прийняття статті: 29.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

*Юнін О. С.,**доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, проректор
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

ПРИНЦИПИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В дослідженні розглядається вплив війни на надання адміністративних послуг, наводяться принципи, які мають бути враховані у діяльності суб'єктів надання адміністративних послуг, через вплив факторів на наслідків війни та бойових дій. Зазначається, усі принципи надання адміністративних послуг, що містяться у нормативно-правових актах, розроблялися у мирний час і не враховували такого фактору, як повномасштабна війна із фронтом у сотні кілометрів, який постійно рухається, масовані ракетні атаки, пуски керованих авіаційних бомб на цивільні об'єкти, дронний терор громад, які межують з лінією бойового зіткнення, мільйонами внутрішньо переміщених осіб. Наслідком війни стала поява сотень тисяч ветеранів війни, з яких багато отримали інвалідність через поранення. Сотні тисяч громадян України живуть на тимчасово окупованій території та не мають фізично доступу до адміністративних послуг від держави України або втратили українські документи. У статті підсумовується, що необхідно впроваджувати деякі принципи, що враховуватимуть зазначені фактори: принцип забезпечення інклюзивності та безбар'єрності для суб'єктів звернень. Цей принцип передбачає, що для осіб з інвалідністю треба створити окремі особливі умови, щоб останні мали змогу отримати адміністративну послугу. Ветеранам війни проти росіян, які отримали інвалідність, необхідно створювати сприятливі умови для того, щоб вони мали змогу отримати адміністративні послуги; принцип вдячності ветеранам, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України. Цей принцип полягає у створенні максимально сприятливих умов для отримання адміністративних послуг ветеранами війни (спрощені умови, пріоритетність черговості тощо). Враховуючи, що саме завдяки ветеранам існує українська державність і громадянське суспільство, якщо це не порушує прав інших осіб і не шкодить суспільним інтересам, саме ветерани мають бути пріоритетною групою отримувачів адміністративних послуг, для яких будуть спрощені процедури тощо; принцип забезпечення безпечних умов для суб'єктів надання та отримувачів адміністративних послуг. Відштовхуючись від зазначеного принципу також варто застосовувати принцип діджиталізації (цифровізації) адміністративних послуг. Окрім практичної зручності для отримувачів адміністративних послуг можливість отримання віддалено адміністративну послугу сприятиме безпеці громадян.

Ключові слова: сервісна функція, органи місцевого самоврядування, органи державної влади, принципи у адміністративному праві, правовий режим воєнного стану.

Постановка проблеми. В новому столітті, якщо можна так сказати, однією із основних тенденцій зміни ролі держави у передових країнах світу із розвинутою демократією стало як

сервісно-орієнтованої держави для свого суспільства. В умовах, коли громадяни держав мають право вільно обирати місце проживання, держави як надавачі послуг також починають жорстку конкурентну боротьбу між собою. Слушним і виправданим є бажання громадян жити в державі, яка надає доступні, якісні та комфортні послуги (і це стосується не лише адміністративних послуг, але й освітніх, поліцейських, медичних тощо). Побудова системи, за якої громадянам будуть надаватися якісні адміністративні послуги (надання яких є однією із функцій сервісно-орієнтованої держави), таким чином виступає одним із пріоритетних завдань держави. Водночас, на відміну від держав із розвиненими демократичними інститутами, які будують сервісно-орієнтовну державу поступово, Україна знаходиться в умовах повномасштабної збройної агресії, коли існує особливий правовий режим воєнного стану, який тимчасово обмежує деякі права громадян, населенні пункти постійно піддаються бомбардуванням або ракетним обстрілам чи «шахедному» терору, основна увага держави і громадянського суспільства (яке на нашу думку виступає важливим каталізатором позитивних реформ) приділена відсічі збройній агресії та збереженні української державності. На нашу думку, бойові дії накладають відбиток і на перелік принципів, якими має керуватися держава, органи державної влади та місцевого самоврядування, посадові особи під час надання адміністративних послуг, оскільки на перший план виходять питання безпеки громадян.

Стан опрацювання. Питаннями принципів надання адміністративних послуг органами державної влади та місцевого самоврядування займаються дослідники: М. Білецька, О. Зайчук, О. Кожушко, О. Циганов та інші.

Метою статті є висвітлення, які особливі принципи надання адміністративних послуг можуть існувати за умов воєнного стану та повномасштабної агресії росіян.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі існують різні визначення поняття принципів у праві, принципів адміністративного права тощо. Але усе одно дослідники сходяться у наявності єдиних ознак у понятті такого поняття. Наведемо декілька тлумачень. О. Старчук під принципами права розглядає засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальною значущістю та регулятивністю [11, с. 42]. О. Зайчук пише, що принципи права: «це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права» [2, с. 23]. Дослідники наводять також і поняття принципів адміністративної діяльності органів центральної виконавчої

влади. Так, В. Репело на прикладі адміністративної діяльності Державної міграційної служби називає принципи такої діяльності фундаментальними засадничими ідеями та положеннями, на основі яких побудовані норми інституту Державної міграційної служби, які визначають зміст її діяльності [9, с. 68]. Принципами контрольної діяльності публічної адміністрації А. Неугодніков називає «основні ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст суспільних відносин, які складаються в сфері своєчасного виявлення та усунення факторів, що заважають ефективному здійсненню публічного адміністрування та/або унеможливають забезпечення належного рівня правозастосовної діяльності» [6, с. 65]. Р. Ващілін наводить поняття принципів громадського контролю за діяльністю поліції: «це є керівні і фундаментальні засади, ідеї і положення, що містяться в нормах інституту громадського контролю за діяльністю поліції і визначають зміст механізму участі громадськості в контролі за такою діяльністю» [9, с. 390]. Ми навели декілька визначень дослідників від загального поняття принципів права до принципів адміністративної діяльності тощо, їх усіх об'єднують загальні характеристики. Це базові фундаментальні ідеї, засади, положення, яким мають відповідати норми права, що регулюють певні суспільні відносини. Навколо таких ідей має формуватися й нормативно-правова база із регулювання суспільних відносин, пов'язаних із наданням адміністративних послуг. Зауважимо, що не лише зміст правових актів має відповідати відповідним принципам, але й діяльність із надання адміністративних послуг має їм відповідати де-факто.

О. Циганов та І. Бойко розглядають принципи державної політики у сфері надання адміністративних послуг, що закріплені у ст. 4 Закону України «Про адміністративні послуги», й на основі цієї статті наводять визначення принципів такої політики як відправних ідей, керівних засад та основних правил стратегічної лінії діяльності нашої держави у сфері надання адміністративних послуг, вони визначають також загальну спрямованість реалізації органами державної виконавчої влади своїх повноважень, а також здійснення завдань щодо подальшого розвитку системи надання адміністративних послуг [12, с. 44]. Тобто принципи надання адміністративних послуг ще виступають своєрідним дороговказом, до чого реальний стан суспільних відносин має розвиватися (шляхом реформування та поліпшення якості надання адміністративних послуг органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування).

Якщо звертатися до нормативно-правових актів, у яких зазначаються принципи надання адміністративних послуг, головним є Закон України «Про адміністративні послуги». У ст. 4 зазначеного Закону України вказаний перелік принципів, на яких має базуватися державна політика у сфері надання адміністративних послуг (тобто своєрідні орієнтири, яким якостям мають вони відповідати та до чого суб'єктам надання таких послуг необхідно розвиватися й чому відповідати: 1) верховенства права, у тому числі законності та юридичної визначеності; 2) стабільності; 3) рівності перед законом; 4) відкритості та прозорості; 5) оперативності та своєчасності; 6) доступності інформації про надання адміністративних послуг; 7) захищеності персональних даних; 8) раціональної мінімізації кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг; 9) неупередженості та справедливості; 10) доступності та зручності для суб'єктів звернень [7]. На нашу думку, зазначені у Законі України принципи не є вичерпними, а деякі дослідники наполягають на їх доповненні. І. Крикавська

пропонує доповнити перелік принципом сумісності та компатильності (узгодженості) для уникнення різнонаправленості та принцип уніфікації або стандартизації. Перший принцип узгодженості воно дослідниця пояснює у контексті системного підходу, коли реалізація загальної системи принципів можлива лише із врахуванням зв'язку усіх елементів цієї системи. Цей принцип при застосуванні варто тлумачити «крізь призму основного призначення держави – служіння суспільству та вирішення контраверсійності розуміння норм на користь заявника» [5, с. 106]. І. Крикавська наводить приклад застосування такого принципу: «реалізація принципу законності і принципу оперативності та своєчасності може виявитися взаємозаперечуючою у разі неспівпадіння строків надання послуги та строків, які для особи є суб'єктивно своєчасними. У такому разі застосування принципу сумісності або компатильності (узгодженості) допоможе врегулювати вказані положення шляхом їх урегулювання на користь суб'єкта отримання адміністративної послуги» [5, с. 106]. Принцип уніфікації чи стандартизації передбачає запровадження типових стандартних операційних процедур, тобто використання типових документів, що містять чіткий і точний опис етапів, яких суб'єкти надання адміністративних послуг мають дотримуватися [5, с. 106].

У схваленій Кабміном ще у 2006 році Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади розвиток системи надання адміністративних послуг мав розвиватися із дотриманням таких основних принципів: доступності послуг для всіх фізичних та юридичних осіб; дотримання стандартів надання послуг; відповідності розміру плати за послуги економічно обґрунтованим витратам, пов'язаним з їх наданням; відкритості [4].

Усі ці принципи, які містяться у нормативно-правових актах, які запропоновані дослідниками розроблялися у мирний час і не враховували такого фактору, як повномасштабна війна із фронтом у сотні кілометрів, який постійно рухається, масовані ракетні атаки, пуски керованих авіаційних бомб на цивільні об'єкти, дронний терор громад, які межують з лінією бойового зіткнення, мільйонами внутрішньо переміщених осіб. Наслідком війни стала поява сотень тисяч ветеранів війни, з яких багато отримали інвалідність через поранення. Сотні тисяч громадян України живуть на тимчасово окупованій території та не мають фізично доступу до адміністративних послуг від держави України або втрадили українські документи. Всі ці фактори, які далеко не вичерпні, варто враховувати у діяльності суб'єктів надання публічних послуг а також у нормативному забезпеченні такої діяльності.

Щодо впливу війни на процес надання адміністративних послуг О. Кожушко пише, що на початку повномасштабного вторгнення основними проблемами були встановлення особи при втраті усіх документів (протягом 2022–2025 року, зауважимо, на тимчасово окупованих територіях Запорізької, Херсонської та інших областей росіяни проводять політику депортації на підконтрольну Україні територію осіб, яких вони вважають «неблагонадійними», часто без усіляких документів. Російська окупаційна влада використовує депортацію задля покарання та залучування громадян України, які відмовляються приймати російське громадянство. У громадян України часто могли відбирати український паспорт та інші документи та відправляти до українських позицій ЗСУ «без нічого» [10]. Й такі громадяни України також потребують особливого ставлення під час надан-

ня їм адміністративних послуг вже на підконтрольній Україні території щодо відновлення українських документів тощо). Ще однією проблемою стала призупинення усіх послуг, пов'язаних із державними реєстрами (реєстрація транспортних засобів, нерухомості тощо). Не надавалася одна із найпопулярніших адміністративних послуг – реєстрація (декларування) місця проживання, що у свою чергу спричинило проблеми в наданні інших послуг; відзначалися перебої у застосунку «Дія» [3, с. 129]. З часом усі ці проблеми вдалося подолати й стабілізувати роботу загалом органів державної влади в Україні. М. Білецька пише, що наразі основними факторами, що впливають на ситуацію із наданням адміністративних послуг є наступні: «обмеження або втрата державного контролю над тимчасово окупованими територіями країни; ризики безпеки для життя людей і безпеки обладнання, державних будівель і систем; необхідність приховування цінної інформації від агресора; обмежений судовий нагляд за належним наданням послуг; обмежена спроможність правоохоронних органів реагувати на шахрайство та адміністративні правопорушення; зниження спроможності постачальників послуг через брак працівників (через їх масову міграцію та військову мобілізацію); масові спроби знищення даних російськими хакерами» [1, с. 300].

Під час розробки загальної філософії державної політики у сфері надання адміністративних послуг, тобто яким принципам такі послуги мають відповідати, жоден законодавець у мирний час не міг уявити, що суб'єкти надання таких послуг будуть працювати в умовах повітряних тривог, а серед отримувачів послуг будуть мільйони внутрішньо переміщених осіб або примусово депортованих з тимчасово окупованих територій українців без жодного при собі документа, що підтверджує особу тощо. Кожного дня захисники України у лавах суб'єктів сектору безпеки і оборони отримують інвалідність на війні, це стає значною групою осіб, які також повинні отримати можливість доступу до отримання адміністративних послуг (зазначимо, не лише адміністративних, але й інших), тобто врахування усіх аспектів інклюзивності та безбар'єрності.

Звісно, у Законі України «Про адміністративні послуги» є принцип доступності та зручності для суб'єктів звернень, але внаслідок повномасштабної збройної агресії варто виділити до ст. 4 Закону України «Про адміністративні послуги» окремий принцип забезпечення інклюзивності та безбар'єрності для суб'єктів звернень. Цей принцип передбачає, що для осіб з інвалідністю треба створити окремі особливі умови, щоб останні мали змогу отримати адміністративну послугу. Це стосується не лише можливості для отримання адміністративних послуг. Загалом, на наступні десятиліття одним із пріоритетних завдань нашої держави і громадянського суспільства буде побудова максимально сприятливого середовища для ветеранів війни, осіб з інвалідністю.

Відштовхуючись від попереднього принципу, у питанні надання адміністративних послуг необхідно впроваджувати своєрідний принцип вдячності ветеранам, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України. Цей принцип полягає у створенні максимально сприятливих умов для отримання адміністративних послуг ветеранами війни (спрощені умови, пріоритетність черговості тощо). Звісно, у нас є принцип рівності перед законом, але саме завдяки ветеранам війни (яких буде більше мільйона осіб, якщо врахувати, скільки наразі служить у лавах суб'єктів сектору безпеки і оборони України

українців та українок) існує українська державність і громадянське суспільство, саме тому, звісно, якщо це не порушує прав інших осіб і не шкодить суспільним інтересам, саме ветерани мають бути пріоритетною групою отримувачів адміністративних послуг, для яких будуть спрощені процедури тощо.

У Законі України «Про освіту», а саме в ч. 1 ст. 6 важливим принципом державної політики у сфері освіти є забезпечення безпечного освітнього середовища [8]. Повторимося, що під час формування законодавчо закріплених принципів надання адміністративних послуг не було потреби враховувати умови війни, але наразі варто впроваджувати принцип забезпечення безпечних умов для суб'єктів надання та отримувачів адміністративних послуг. Відштовхуючись від зазначеного принципу також варто впроваджувати принцип діджиталізації (цифровізації) адміністративних послуг. Окрім практичної зручності для отримувачів адміністративних послуг можливість отримання віддалено адміністративну послугу сприятиме безпеці громадян.

Висновки. Отже, внаслідок проведеного дослідження ми вважаємо за доцільне визначити ті принципи, які необхідно враховувати у державній політиці у сфері надання адміністративних послуг:

1) принцип забезпечення інклюзивності та безбар'єрності для суб'єктів звернень. Цей принцип передбачає, що для осіб з інвалідністю треба створити окремі особливі умови, щоб останні мали змогу отримати адміністративну послугу. Ветеранам війни проти росіян, які отримали інвалідність, необхідно створювати сприятливі умови для того, щоб вони мали змогу отримати адміністративні послуги;

2) принцип вдячності ветеранам, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України. Цей принцип полягає у створенні максимально сприятливих умов для отримання адміністративних послуг ветеранами війни (спрощені умови, пріоритетність черговості тощо). Враховуючи, що саме завдяки ветеранам існує українська державність і громадянське суспільство, якщо це не порушує прав інших осіб і не шкодить суспільним інтересам, саме ветерани мають бути пріоритетною групою отримувачів адміністративних послуг, для яких будуть спрощені процедури тощо;

3) наразі варто впроваджувати принцип забезпечення безпечних умов для суб'єктів надання та отримувачів адміністративних послуг. Відштовхуючись від зазначеного принципу також варто застосовувати принцип діджиталізації (цифровізації) адміністративних послуг. Окрім практичної зручності для отримувачів адміністративних послуг можливість отримання віддалено адміністративну послугу сприятиме безпеці громадян

Література:

- Білецька М. О. Правові засади розвитку електронних публічних послуг в Україні в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 299–301.
- Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
- Кожушко О.О. Щодо питання адміністративно-правового регулювання надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 125–129.
- Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.02.2026 № 90-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text>

5. Крикавська І.В. Особливості реалізації принципів надання адміністративних послуг в об'єднаних територіальних громадах. *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»*. 2019. № 2. С. 104–107.
6. Неугодніков А. Контроль як функція публічного адміністрування: поняття та принципи реалізації. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. № 4. 2019. 58–69. URL: <http://chemvisn.onua.edu.ua/index.php/chemn/issue/view/1>.
7. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
8. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
9. Репело В.В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної міграційної служби України. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 260 с.
10. Соколова-Стех Г. «Іноземці». Як РФ депортує українців на окупованій території. *Deutsche Welle*. 25.07.2024. URL: <https://surl.li/kbvcvc>
11. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43.
12. Циганов О.Г., Бойко І.В. Принципи надання адміністративних послуг. *Адміністративне право і процес*. № 4(6). 2013. С. 35–45.

Yunin O. Principles of provision of administrative services in martial state conditions

Summary. The study examines the impact of war on the provision of administrative services, and presents principles that should be taken into account in the activities of entities providing administrative services, due to the influence of factors on the consequences of war and hostilities. It is noted that all the principles of administrative services contained in regulatory legal acts were developed in peacetime and did not take into account such factors as a full-scale war with a front of hundreds of kilometers, which is constantly moving,

massive missile attacks, launches of guided aerial bombs on civilian objects, drone terror of communities bordering the line of combat contact, and millions of internally displaced persons. The war resulted in the emergence of hundreds of thousands of war veterans, many of whom became disabled due to injuries. Hundreds of thousands of Ukrainian citizens live in temporarily occupied territory and do not have physical access to administrative services from the state of Ukraine or have lost their Ukrainian documents. The article summarizes that it is necessary to implement some principles that will take into account the above factors: the principle of ensuring inclusiveness and barrier-free access for the subjects of appeals. This principle provides that special conditions must be created for persons with disabilities so that they can receive administrative services. Veterans of the war against the Russians who received disabilities must be created favorable conditions so that they can receive administrative services; the principle of gratitude to veterans who participated in repelling the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. This principle consists in creating the most favorable conditions for receiving administrative services by war veterans (simplified conditions, priority of queues, etc.). Given that it is thanks to veterans that Ukrainian statehood and civil society exist, if this does not violate the rights of other persons and does not harm public interests, veterans should be the priority group of recipients of administrative services, for whom procedures will be simplified, etc.; the principle of ensuring safe conditions for the subjects of provision and recipients of administrative services. Based on this principle, it is also worth applying the principle of digitalization of administrative services. In addition to practical convenience for recipients of administrative services, the ability to receive administrative services remotely will contribute to the security of citizens.

Key words: service function, local government bodies, state authorities, principles in administrative law, legal regime of martial law.

Дата надходження статті: 10.07.2025

Дата прийняття статті: 22.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

*Кардашевський Ю. Р.,**доктор філософії у галузі права,**керівник відділу внутрішнього контролю**Національного агентства з питань запобігання корупції**Панченко Є. В.,**перший заступник начальника**Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва**Національної поліції України*

ІНСТРУМЕНТИ ТА РИЗИКИ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ В КРИМІНАЛЬНОМУ КІБЕРСЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті розкрито актуальні аспекти фінансової активності кіберзлочинців у сучасному цифровому середовищі, що набуває особливої загрози для національної безпеки, особливо в умовах воєнного стану в Україні. Автор системно аналізує механізми, за допомогою яких кіберзлочинці здійснюють незаконну фінансову діяльність, зокрема через використання криптовалют, електронних грошей, банківських переказів і схем із залученням «грошових мулів». Дослідження ґрунтується на ризик-орієнтованому підході та експертних оцінках кіберполіції щодо загроз, пов'язаних із шахрайством з платежами, фінансуванням тероризму, відмиванням коштів і незаконним обігом цифрових активів.

Акцентовано увагу на найбільш поширених формах фінансового шахрайства, таких як фішинг, вимагання, скімінг, фейкові благодійні кампанії. Стаття містить детальну кількісну характеристику фінансових операцій між злочинцями та від жертв до злочинців, з урахуванням динаміки їх поширення до та після війни. Особливу увагу приділено використанню криптовалют (Bitcoin, Ethereum, USDT), систем електронних платежів (EasyPay, PayPal, Webmoney) та специфіці їх застосування у злочинних схемах. Автор зазначає, що платежі у криптовалюті все частіше використовуються у darkweb-середовищі, зокрема в атаках типу ransomware або купівлі нелегальних послуг. Встановлено, що найвищим рівнем ризику характеризуються шахрайство з платежами (67,1%), грошові мули (60,9%) і банківські перекази. Здійснено порівняльний аналіз сучасного та прогнозованого рівня загроз, що дозволяє сформулювати висновки щодо збереження високих ризиків та необхідності комплексної реакції.

Зроблено висновок про необхідність комплексної протидії фінансовій активності кіберзлочинців шляхом впровадження технологій моніторингу, посилення міжнародної координації та підвищення цифрової грамотності. Стаття становить інтерес для фахівців у сфері кібербезпеки, фінансового моніторингу та правоохоронної діяльності.

Ключові слова: кіберзлочинність, кіберпростір, шахрайство з платежами, електронні гроші, криптовалюта, грошові мули.

Постановка проблеми. Кримінальні фінанси кіберпростору у сучасному світі набувають критичних масштабів, впливаючи як на національну, так і на глобальну безпеку. Кіберзлочинці використовують складні схеми для легалізації

коштів, отриманих незаконним шляхом, зокрема через фішинг, шахрайство, програми-вимагачі та крадіжки персональних даних. Кіберпростір стає основною платформою для організації таких операцій, що сприяє приховуванню джерел доходу, обхідній взаємодії з фінансовими регуляторами та уникненню правового переслідування.

Основною проблемою є те, що кіберзлочинці активно використовують криптовалюту, яка забезпечує анонімність транзакцій і значно ускладнює їхнє відстеження. Bitcoin, Ethereum та інші цифрові активи все частіше застосовуються для проведення платежів у «тіньовому» кіберсередовищі. Ця тенденція підкріплюється розвитком децентралізованих фінансів, які дозволяють швидко переміщати кошти без необхідності залучення традиційних банківських систем.

В умовах війни в Україні проблема кіберзлочинності й фінансування злочинної діяльності набуває особливого значення. Кіберзлочинці спрямовують свої зусилля не лише на економічні шахрайства, але й на фінансування терористичних операцій, поширення пропаганди та підривну діяльність. Водночас, гуманітарні та благодійні ініціативи стають мішенню для шахраїв, які створюють фейкові кампанії для збору коштів.

У світі спостерігається тенденція до посилення заходів боротьби з фінансовою активністю кіберзлочинців. Запроваджуються нові регуляторні ініціативи, спрямовані на моніторинг криптовалютних транзакцій і посилення контролю за децентралізованими платформами. Міжнародні організації, такі як FATF (Financial Action Task Force), активно працюють над удосконаленням стандартів для запобігання відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Водночас, співпраця між державами залишається викликом, оскільки кіберзлочинність не має кордонів, а швидкість розвитку технологій випереджає традиційні інструменти правоохоронних органів.

Таким чином, фінансова активність кіберзлочинців у кіберпросторі потребує комплексного підходу до вирішення. Це включає посилення міжнародної координації, впровадження інноваційних технологій для моніторингу транзакцій, а також підвищення кіберобізнаності населення. Для України ця проблема є вкрай актуальною, оскільки боротьба з кіберзлочинністю є важливою складовою захисту національної безпеки під час війни.

У дослідженнях багатьох відомих вітчизняних дослідників, значна увага приділяється різним проблемам, пов'язаним з розробкою напрямів щодо кібербезпеки, зокрема протидії кіберзлочинності: Белякова К.І. [1], Бутузова В.М. [2], Веселової Л.Ю. [3], Гуцалюка М.В. [4; 5], Довганя О.Д. [6], Казмірчук С. [7], Корченка О.Г. [7], Марущака А.І. [8], Гавловського В.Д. [9; 10], Хахановського В.Г. [10], Шеломенцева В.П. [11] та інших.

Науковий інтерес завжди викликають зарубіжні новації, упровадження яких в Україні є не лише можливим, а й необхідним процесом. Зокрема, фахівці з кібербезпеки, особливо у сфері правоохоронної діяльності, неодноразово висказувалися щодо методології Європолу ЮСТА [12], яка є головним стратегічним продуктом Європолу, що забезпечує орієнтовану на правоохоронні органи оцінку нових загроз і ключових подій у сфері кіберзлочинності.

Значну увагу цим питанням приділяли у своїх роботах науковці та фахівці в зарубіжних виданнях. Зокрема, дослідження [13] фокусується на аналізі платежів, пов'язаних із програмами-вимагачами, у біткоїн-екосистемі. Автори використовують методи блокчейн-аналізу для відстеження руху коштів та ідентифікації ключових гравців у цих схемах. У статті [14] представлено типологію взаємодії між кіберзлочинністю та криптовалютами. Автори класифікують різні способи використання цифрових валют у злочинних цілях та пропонують рекомендації для правоохоронних органів щодо протидії таким практикам. У дослідженні інших авторів [15] здійснюється аналіз впливу анонімності та використання криптовалют на поведінку осіб в онлайн-середовищі. Автори аналізують, як ці фактори можуть сприяти кіберзлочинності та які заходи можуть бути ефективними для її запобігання.

Водночас відчизняними вченими активно використовується ризик-орієнтований підхід щодо аналізу проблем у сфері безпеки та кібербезпеки [16–20].

Метою статті є дослідження активності злочинців у кіберпросторі, виклики щодо використання альтернативних фінансових інструментів та оцінка відповідних ризиків.

Виклад основного матеріалу. Значна частина кіберзлочинів вчиняється фінансово мотивованими злочинцями. Таким злочинцям, які займаються торгівлею на кримінальних ринках або вимаганням грошей від своїх жертв, потрібні певні кошти чи інші фінансові інструменти для здійснення та отримання прибутку від своєї діяльності. У «реальних» злочинах це, швидше за все, була б готівка в місцевій або вільно конвертованій валюті,

але кіберзлочинцям, які працюють у цифровому світі, потрібне цифрове рішення.

Фінансова активність, перш за все, пов'язується з отриманням швидкого прибутку і мінімізацією ризиків для самих кіберзлочинців, та набуває самих різних форм:

– фінансові шахрайства: *використання фішингу, скімінгу, та інших методів для отримання доступу до банківських рахунків та кредитних карток*;

– фінансові транзакції від жертв до злочинців та між злочинцями: *використання новітніх банківських послуг та сучасних фінансових інструментів*.

Експертним середовищем кіберполіції [20] було оцінено окремі індикатори як загрози, що характеризують фінансову активність кіберзлочинців (табл. 1).

За сучасного стану найбільшим поширенням характеризуються загрози шахрайства з платежами (67,10%), водночас є значною фінансова активність, пов'язана з платежами від жертв до злочинців (60,90%). Такий тренд зберігався упродовж останніх років та є характерним також у післявоєнний період, зокрема: значним рівнем ризику у майбутньому характеризуються шахрайство з платежами (45,37%) та фінансова активність, пов'язана з платежами від жертв до злочинців (44,42%).

Серед фінансових інструментів, що використовують *жертви шахрайства*, найбільшим поширенням характеризуються традиційні – банківські перекази (66,0%) та використання платіжних карток – 64,3%), тренд високого рівня за якими, зберігається упродовж останніх років та характеризується найвищим рівнем ризику у післявоєнний період (табл. 2).

Водночас, високим рівнем використання також визначаються платежі від жертв злочинців, що здійснюються шляхом купівлі предметів та речей (50,9%) та з використанням криптовалют (48,6%). При цьому, значним поширенням характеризується шахрайське поповнення мобільного рахунку (43,7%) та використання електронних грошей (42,6%).

Співвідношення активності використання різних фінансових інструментів жертвами шахрайства, залишається сталим як упродовж останніх років, так і відповідно таким самим чином характеризується тренд у післявоєнний період.

Використовуючи *криптовалюти* у якості платежів від жертв злочинців, найбільша активність стосується: Bitcoin (53,7%), USDT (46,9%) та Ethereum (40,6%) (табл. 3).

Bitcoin найпопулярніша валюта для здійснення розрахунків між злочинцями, наприклад, під час придбання або оренди ін-

Таблиця 1

Фінансова активність кіберзлочинців

ВИДИ ФІНАНСОВОЇ АКТИВНОСТІ КІБЕРЗЛОЧИНЦІВ	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
Шахрайство з платежами		67,10				45,37
Фінансова активність пов'язана з платежами між злочинцями		47,10				40,78
Фінансова активність пов'язана з платежами від жертв до злочинців		60,90				44,42
Відмивання коштів		48,00				41,61
Фінансування тероризму		32,30				36,45

Таблиця 2

Рівень ризиків фінансової активності за платежами від жертв до злочинців

ПЛАТЕЖІ ВІД ЖЕРТВ ДО ЗЛОЧИНЦІВ	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
5.1.Банківські перекази		66,00				43,70
5.2.Платіжна картка		64,30				43,91
5.3.Шляхом поповнення мобільного рахунку		43,70				38,18
5.4.Шляхом покупки якогось предмету, речі		50,90				40,54
5.5.Системи оплати ваучерами (наприклад, paysafecard)		27,40				33,38
5.6.Використання електронних грошей		42,60				39,74
5.7.Використання криптовалюти		48,60				41,35

Таблиця 3

Рівень ризиків платежів від жертв до злочинців за видами криптовалют

ПЛАТЕЖІ ВІД ЖЕРТВ ДО ЗЛОЧИНЦІВ: криптовалюта	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
7.1.Bitcoin		53,70				40,05
7.2.Ethereum		40,60				37,44
7.3.Ripple		26,00				32,63
7.4.Monero		28,00				33,38
7.5.BNB		29,40				32,09
7.6.USDT		46,90				38,12
7.7.USDC		32,00				33,50
7.8.Zcash		23,40				31,76
7.9.Dash		25,10				31,89
7.10.Litecoin		30,60				32,59

струментів або послуг для вчинення кіберзлочинів у цифровому підпіллі. Це єдина валюта, яку приймають в більшості магазинів у Darknet та автоматизованих магазинів карток, і валюта, яку вимагають як викуп у майже у всіх сьогодишніх атаках з використанням програм-вимагачів або DoS-атаках.

Незважаючи на те, що використання Bitcoin у злочинних цілях залишається ключовим фактором, що сприяє злочинній поведінці в мережі Інтернет, у цифровому підпіллі зростає активність інших криптовалют (23,4%–29,4%).

При використанні електронних грошей, у якості платежів від жертв злочинів до злочинців, найчастіше використовуються системи: EasyPay (47,1%), PayPal (42,0%), а також Webmoney (35,4%) та Qiwi (32,6%) (табл. 4).

У післявоєнний період залишається переважно без змін співвідношення щодо використання найбільш поширених систем електронних грошей для здійснення платежів від жертв злочинів до злочинців, а найвищий рівень ризику передбачається щодо: EasyPay (37,88%), PayPal (35,73%), Webmoney (34,27%).

Інші системи електронних грошей також використовуються для платежів від жертв злочинів до злочинців, але відносно зазначених вище систем цей рівень є дещо нижчим (25,4%–28,6%).

Значною у кіберпросторі є фінансова активність, що пов'язана з платежами між злочинцями. Серед фінансових інструментів, що використовуються для здійснення платежів між злочинцями, найбільшим поширенням характеризуються – грошові мули (60,9%), використання банківських карток (60,9%) та банківські перекази (56,9%). Водночас, упродовж останніх років тренд високого рівня зберігався більше за грошовими мулами та характеризується найвищим рівнем ризику у післявоєнний період (табл. 5).

Багато кіберзалежних злочинів в певний момент породжують фіатну валюту з регульованим фінансовим сектором, незалежно від того, чи вона отримана із скомпрометованого банківського рахунку жертви чи з банкомату, зараженого шкідливим програмним забезпеченням. Доступ до цих коштів часто становить значно більший ризик, ніж дії, спрямовані на те, щоб перевести їх під контроль злочинців. Саме тут з'являється потреба в послугах третьої сторони – «грошових мулів».

Тренд у майбутньому щодо традиційних банківських фінансових послуг хоча і є відносно меншим за рівнем ризику, у порівнянні з використанням грошових мулів, все ж у пер-

Таблиця 4

Платежі від жертв до злочинців за видами електронних грошей

ПЛАТЕЖІ ВІД ЖЕРТВ ДО ЗЛОЧИНЦІВ: електронні гроші	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
6.1.Webmoney		35,40				34,27
6.2.PerfectMoney		28,60				33,46
6.3.Юmoney		25,40				32,06
6.4.Qiwi		32,60				33,34
6.5.PayPal		42,00				35,73
6.6.Advanced Cash		26,60				32,47
6.7.Payeer		27,70				33,16
6.8.Skrill		26,30				32,44
6.9.EasyPay		47,10				37,88

Таблиця 5

Рівень ризиків фінансової активності за платежами між злочинцями

ПЛАТЕЖІ МІЖ ЗЛОЧИНЦЯМИ	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
4.1. Грошові мули (дропи)		60,9				45,62
4.2. Банківські перекази		56,9				42,14
4.3. Банківська картка		60,6				43,08
4.4. Системи оплати ваучерами (наприклад, paysafecard)		31,4				34,92

спективі оцінюється експертним середовищем на рівні вищому 40% і зниження рівня ризику є лише відносним, у порівнянні з використанням грошових мулів.

Використовуючи *криптовалюти* у якості платежів між злочинцями найбільш поширеними також є Bitcoin (54,9%), USDT (45,4%) та Ethereum (43,4%) (табл. 6).

Інші види криптовалют також використовуються для платежів між злочинцями, але відносно зазначених вище видів цей рівень є дещо нижчим (27,7%–34,6%).

Такий же тренд за видами криптовалют, що використовуються для здійснення платежів між злочинцями, зберігався упродовж останніх років. Більше того, відзначається певне

Таблиця 6

Рівень ризиків платежів між злочинцями за видами криптовалют

ПЛАТЕЖІ МІЖ ЗЛОЧИНЦЯМИ: криптовалюти	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
4.14. Bitcoin		54,90				41,35
4.15. Ethereum		43,40				38,12
4.16. Ripple		29,70				33,52
4.17. Monero		30,90				34,59
4.18. BNB		33,40				33,26
4.19. USDT		45,40				39,14
4.20. USDC		34,60				34,86
4.21. Zcash		28,00				32,72
4.22. Dash		27,70				32,62
4.23. Litecoin		32,00				33,46

збільшення масштабів використання Bitcoin, USDT та Ethereum навіть у період воєнного стану.

Рівень ризиків у післявоєнний період характеризується збереженням співвідношення між активністю використання різних видів криптовалют та підвищенням у платежах між злочинцями USDC (33,5%) та Monero (33,38%).

При використанні *електронних грошей*, у якості платежів між злочинцями, найчастіше використовуються системи: EasyPay (46,6%), PayPal (42,6%), а також Webmoney (34,0%), Qiwi (32,0%) та PerfectMoney (31,4%) (табл. 7). Інші системи електронних грошей також використовуються для платежів між злочинцями, але відносно зазначених вище систем цей рівень є дещо нижчим (26,3%–30,3%).

Такий же тренд за видами систем електронних грошей, що використовуються для здійснення платежів між злочинцями, з перевагою EasyPay та PayPal, зберігався упродовж останніх років.

Водночас, у післявоєнний період щодо використання окремих найбільш поширених систем електронних грошей для здійснення платежів між злочинцями, експертним середовищем передбачається зниження рівня ризику їх використання, у порівнянні з іншими системами, хоча все ще відносно більшим рівнем ризику: EasyPay (37,94%), PayPal (36,99%).

Висновки. Фінансова активність кіберзлочинців є ключовим компонентом сучасної кіберзлочинності. Шахрайство з платежами є найбільш поширеною загрозою у сфері кіберзлочин-

Таблиця 7

Рівень ризиків платежів між злочинцями за видами електронних грошей

ПЛАТЕЖІ МІЖ ЗЛОЧИНЦЯМИ: електронні гроші	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
4.5. Webmoney		34,00				35,14
4.6. PerfectMoney		31,40				34,32
4.7. Юmoney		28,90				33,08
4.8. Qiwi		32,00				34,81
4.9. PayPal		42,60				36,99
4.10. Advanced Cash		26,30				33,05
4.11. Payeer		30,30				33,62
4.12. Skrill		26,60				32,33
4.13. EasyPay		46,60				37,94

ності, складаючи 67,10% усіх випадків. Воно характеризується високим рівнем ризику і залишається важливою проблемою як до, так і після війни. Фінансова активність, пов'язана з прямими платежами від жертв до злочинців, також є значною (60,90%).

Традиційні фінансові інструменти, такі як банківські перекази (66,0%) і платіжні картки (64,3%), залишаються основними засобами, які використовують жертви шахрайства. Їх використання є стабільним і характеризується високим рівнем ризику у післявоєнний період.

Криптовалюти також активно використовуються в злочинних схемах. Найчастіше використовуються Bitcoin (53,7%), USDT (46,9%), Ethereum (40,6%), а також інші види криптовалют, що займають значну частку (23,4%–29,4%). У післявоєнний період очікується зниження ризику для Bitcoin, USDT, Ethereum, але підвищення ризику для інших криптовалют.

Електронні гроші є значним компонентом у платежах від жертв злочинів, особливо такі системи, як EasyPay (47,1%) і PayPal (42,0%). Зазначається прогноз зниження рівня ризику для найпоширеніших систем електронних грошей у майбутньому, але підвищення для інших систем.

Література:

1. Беляков К.І. Інформація в праві: теорія і практика: монографія. Київ: Видавництво «КВІЦ», 2006. 116 с.
2. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. Київ: КИТ, 2010. 408 с.
3. Користін О.Є., Веселова Л.Ю. Ризикорієнтованість кібербезпеки. Наука і правоохоронна. 2021. № 3. С. 16–23.
4. Гуцалюк М.В. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. Інформація і право. 2019. № 1(28). С. 118–128.
5. Гуцалюк М.В., Хахановський В.Г. Особливості використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях. Криміналістичний вісник. 2020. № 31(1). С. 13–19. <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13>.
6. Довгань О.Д., Доронін І.М. Ескалация кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. 107 с.
7. Корченко О., Казмірчук С., Ахметов Б. Прикладні системи оцінювання ризиків інформаційної безпеки: монографія, Київ: ЦП Компринт, 2017. 435 с.
8. Марущак А.І. Інформаційні ресурси держави: зміст та проблема захисту. Правова інформатика. 2009. № 1(21). С. 65–71.
9. Таран О.В., Гавловський В.Д. Організована кіберзлочинність в Україні: проблеми формування офіційної статистики та її аналізу. Інформація і право. 2021. № 4(39). С. 193–201.
10. Хахановський В.Г., Гавловський В.Д. Тлумачення та класифікація кримінальних правопорушень як кіберзлочинів. Інформація і право. 2020. № 2(33). С. 99–110.
11. Шеломенцев В.П. Організована кіберзлочинність: до визначення поняття. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009. Вип. 21. С. 314–322.
12. Europol, Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2021. Publications Office of the European Union. Luxembourg, 2021.
13. Masarah Paquet-Clouston, Bernhard Haslhofer, Benoît Dupont, Ransomware payments in the Bitcoin ecosystem, Journal of Cybersecurity, Volume 5, Issue 1, 2019, tyz003, <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyz003>
14. Samira Ibrahim, et. al. «Cybercrimeand Cryptocurrency.» American Journal of EngineeringResearch (AJER), vol. 10(12), 2021, pp. 103–106.

15. Bray, Jesse D., «Anonymity, Cybercrime, and the Connection to Cryptocurrency» (2016). Online Theses and Dissertations. 344.
16. Kovalchuk T.I., Korystin O. Y., Sviridyuk N. P. Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Problems of Legality*. 2019. № 147. 163–175. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.180550>
17. Oleksandr Korystin, Nataliia Svyrydiuk, Volodymyr Tkachenko. Fiscal Security of the State Considering Threats of Macroeconomic Nature. *Proceedings of the International Conference on Business, Accounting, Management, Banking, Economic Security and Legal Regulation Research (BAMBEL2021)*. Series: Advances in Economics, Business and Management Research. 27 August 2021. Vol. 188. Pp. 65–69. DOI: 10.2991/AEBMR.K.210826.012
18. Користін О.Є., Цюприк І.В., Свиридчук Н.П., Прокоф'єва-Янчиленко Д.М. Оцінювання ризиків розвитку системи кримінальної юстиції України. *Наука і правоохорона*. 2021. № 2. С. 108–116. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\)](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52))
19. Користін О.Є., Свиридчук Н.П. Оцінювання загроз у сфері лісового господарства України. *Наука і правоохорона*. 2023. № 1. С. 145–153. DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2023.1\(59\)](https://doi.org/10.36486/np.2023.1(59))
20. Користін О.Є., Демедчук С.В., Панченко Є.В., Користін О.О. Національні реалії аналізу кіберзлочинності за методологією Європолу ЮСТА. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2023. С. 44–46. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.3.10>

Kardashevskyy Yu. Panchenko Ye. Tools and risks of financial flows in the criminal cyber environment

Summary. The article explores current aspects of cybercriminals' financial activity in the modern digital environment, which poses an increasing threat to national security, particularly under martial law in Ukraine. The author systematically analyzes the mechanisms through which cybercriminals conduct illicit financial operations, including

the use of cryptocurrencies, electronic money, bank transfers, and schemes involving «money mules.» The research is based on a risk-oriented approach and expert assessments by the cyber police regarding threats related to payment fraud, terrorism financing, money laundering, and the illegal circulation of digital assets.

Particular attention is paid to the most widespread forms of financial fraud, such as phishing, extortion, skimming, and fake charitable campaigns. The article provides a detailed quantitative assessment of financial operations both between criminals and from victims to criminals, taking into account trends observed before and after the onset of the war. A special focus is given to the use of cryptocurrencies (Bitcoin, Ethereum, USDT), electronic payment systems (EasyPay, PayPal, Webmoney), and their specific application in criminal schemes. The author notes that cryptocurrency payments are increasingly used in dark web environments, particularly in ransomware attacks or the purchase of illicit services. It is established that the highest levels of risk are associated with payment fraud (67.1%), money mules (60.9%), and bank transfers.

A comparative analysis of current and projected threat levels is carried out, allowing for conclusions regarding the persistence of high risks and the need for a comprehensive response. The article concludes with the recommendation to counteract the financial activity of cybercriminals through the implementation of transaction monitoring technologies, enhancement of international coordination, and improvement of digital literacy. The study is of interest to professionals in the fields of cybersecurity, financial monitoring, and law enforcement.

Key words: cybercrime, cyberspace, payment fraud, electronic money, cryptocurrency, money mules.

Дата надходження статті: 11.08.2025

Дата прийняття статті: 01.09.2025

Опубліковано: 30.09.2025

*Riabykh N. V.,**Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law
Lutsk National Technical University,*

FEATURES OF CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMES RELATED TO VIOLATION OF TRANSPORTATION RULES

Summary. The article provides a comprehensive criminological analysis of crimes related to violating transport operation rules, offering a multifaceted study of their characteristics, causes, and prevention strategies. It outlines the quantitative and qualitative indicators of transport crimes, including their state, structure, dynamics, and latency levels across various modes of transport such as road, rail, air, and sea. It is noted through meticulous statistical analysis of data from the past five years, the research reveals significant trends and patterns in transport offenses, highlighting problematic areas and potential intervention points.

Key determinants of these offenses are outlined, and their analysis is defined within the context of contemporary socio-economic conditions, technological developments, and legislative frameworks. It is noted that the study examines how factors such as urbanization, economic pressure, and advancements in vehicle technology interact to influence the frequency and nature of transport crimes. The impact of recent legislative changes and law enforcement policies on offender behavior and crime rates is also considered.

It is noted that the study provides a detailed characterization of offender profiles based on demographic and psychosocial parameters, offering insights into the motivations, attitudes, and circumstances that contribute to transport rule violations. This profiling extends to professional drivers, private vehicle owners, and operators of various transport systems, allowing for a nuanced understanding of different offender categories. Victimological aspects contributing to transport violations are outlined, and how victim behavior, awareness levels, and socio-economic factors influence their vulnerability to transport incidents is determined.

The article analyzes the methodological base, which is reliable and multifaceted, including both quantitative analysis of official records and qualitative assessment through expert interviews, focus groups, and case studies. It is noted that this mixed methodological approach ensures a comprehensive understanding of the complex dynamics associated with transport crimes. Statistical data analysis reveals significant correlations between legal awareness of road users, technical condition of vehicles, quality of infrastructure, effectiveness of law enforcement, and crime frequency. These findings are complemented by in-depth interviews with law enforcement officers, transport operators, and safety experts, providing a holistic view of the challenges and opportunities in addressing transport offenses.

Based on these broad findings, the article establishes a detailed typology of offenders in the transport sector and systematizes victim behavior patterns that increase vulnerability to transport incidents. It is noted that this typology serves as a valuable tool for law enforcement and policymakers in developing targeted prevention and intervention strategies. A multi-layered prevention

framework is outlined, encompassing general social, special criminological, and individual interventions with clearly defined responsibilities for stakeholders. This framework outlines specific measures, ranging from public awareness campaigns and infrastructure improvements to advanced monitoring technologies and personalized offender rehabilitation programs.

The article analyzes the comparative analysis component, which examines international regulatory approaches and their applicability to domestic contexts. The effectiveness of various global strategies in reducing transport crimes and improving overall safety is assessed, considering cultural, legal, and infrastructural differences. It is noted that this cross-national perspective provides valuable insights for adapting successful international practices to local conditions.

The research concludes with a comprehensive set of evidence-based recommendations for improving the regulatory framework governing transport operations. Legislative reforms, enhanced interagency coordination in transport safety, and modernization of traffic monitoring systems are outlined. It is noted that a special emphasis is placed on innovative prevention strategies that integrate international best practices and technological advancements for real-time risk assessment and mitigation. New approaches are also proposed to improve road user education, enhance vehicle safety standards, and implement more effective deterrents for potential offenders.

In summary, this research significantly contributes to the field of criminology and transport safety, offering a comprehensive analysis of the complex issues related to violations of transport operation rules. Its findings and recommendations serve as an essential resource for policymakers, law enforcement agencies, and transport operators in their efforts to reduce crime rates, enhance public safety, and create more efficient and safer transport systems.

Key words: transport crimes, operation rule violations, criminological analysis, crime determinants, offense latency, prevention strategies, road safety, victimological patterns, law enforcement coordination, criminal liability.

The problem statement. Transport constitutes an integral component of modern society, facilitating economic functionality and fulfilling citizens' daily needs. However, vehicles inherently represent sources of elevated danger, and violations of their operational regulations can precipitate severe consequences, including fatalities, substantial material damage, and environmental catastrophes.

In contemporary contexts, transport safety has acquired paramount significance. According to the World Health Organization, approximately 1.35 million people perish globally each year due to road traffic accidents, with an additional 20 to 50 million sustaining injuries of varying severity. This issue remains particularly acute in

Ukraine, where over 3,000 individuals lose their lives annually on roadways, and tens of thousands suffer injuries.

The criminological characterization of offenses related to transport operation rule violations encompasses a multifaceted concept, including the prevalence, structure, and dynamics of these crimes, attributes of offenders' personalities, causal and conditional factors, and preventive measures. Comprehensive research into these dimensions enables the development of effective countermeasures against transport-related crimes, potentially reducing their frequency and mitigating the severity of their consequences.

This article aims to elucidate the fundamental aspects of criminological characteristics of transport operation rule violations, analyze their etiological factors, and propose efficacious preventive measures, incorporating both national and international perspectives.

Literature review. Numerous scholars in both domestic and international contexts have extensively investigated the criminological characteristics of crimes related to violations of transport operation rules. Notable contributions come from V.I. Borysov, S.V. Gizimchuk, V.S. Guslavsky, V.A. Myslyvyi, O.M. Dzhuzha, A.V. Piddubna, A.S. Poltava, and V.A. Zviriyaka, each exploring distinct aspects of this multifaceted issue.

In his seminal work, V.I. Borysov examines the theoretical foundations of criminal liability for violations of traffic safety rules, with particular emphasis on qualification challenges and legislative improvement. Building on this foundation, V.A. Myslyvyi comprehensively analyzes both criminal law and criminological dimensions of transport crimes, addressing their determinants and proposing systematic prevention approaches.

Contributing to the administrative perspective, A.V. Piddubna thoroughly investigates the administrative and legal framework for traffic accident prevention and law enforcement strategies to enhance road safety. O.M. Dzhuzha addresses the victimological dimension, and A.S. Poltava offers innovative approaches to victimological prevention of transport-related offenses.

Empirical research on the state, structure, and dynamics of crimes against traffic safety and transport operations in Ukraine has been conducted by V.S. Guslavsky and V.A. Zviriyaka, providing valuable statistical insights. The international perspective is represented by D. Schumann, R. Trafler, and S. Henderson, whose comparative studies examine road safety initiatives across European countries and the United States. Despite the substantial body of research in this field, a critical need remains for a comprehensive, contemporary analysis of the criminological characteristics of transport operation violations. Examining how emerging technologies transform the nature of transport crimes and developing evidence-based prevention strategies informed by European best practices is of particular significance. This research aims to address these gaps while building upon the strong foundation established by previous scholars.

Materials and methods. This research employed a multi-methodological approach to examine transport-related crimes comprehensively:

- **Regulatory framework analysis:** A systematic examination of Ukrainian criminal legislation [1, 4, 16, 17] alongside international regulatory standards and transport safety protocols [9, 10, 11, 18]. This included assessing legal definitions, liability parameters, and statutory penalties.
- **Statistical investigation:** A comprehensive analysis of official statistical data documenting traffic accidents, fatalities, injuries, and

violations of transport operation rules across Ukraine from 2020 to 2025 [3, 8, 12, 19]. This included trend analysis and identification of high-risk factors.

- **Qualitative sociological research:** Implement a structured survey involving 320 professional and non-professional drivers and 180 law enforcement officers specializing in transport safety. The survey explored perceived causes, risk factors, and potential preventive measures for transport crimes [5, 6, 7, 13, 20].

- **Comparative legal and criminological analysis:** A detailed comparison between Ukrainian preventive mechanisms for transport crimes and established practices in European Union member states, focusing on legislative frameworks, enforcement strategies, and public education initiatives [9, 10, 14, 15, 21].

The study encompassed five years from 2020 to 2025, employing a systematic approach to ensure comprehensive coverage of all relevant aspects of the research problem [2, 3]. Quantitative data collected during the research were processed and analyzed using the SPSS statistical software package, allowing for robust statistical testing and correlation analysis [7, 8].

Scientific novelty of the research. The distinctive scientific contribution of this work lies in its holistic approach to examining criminological dimensions of transport operation rule violations, accounting for contemporary transport sector developments and Ukrainian legislative evolution [2, p. 14; 7, p. 33]. The research presents the first systematic analysis of transport crime determinants within modern socio-economic contexts [18, p. 125; 20, p. 89], introduces innovative typologies for preventive measures, and establishes a predictive model for transport crime based on recent statistical data [5, p. 114; 19, p. 47].

Research relevance. The relevance of studying the criminological characteristics of crimes related to transport operation rule violations is determined by several critical factors [1, 3].

Foremost, Ukraine faces an alarming rate of transport accidents, with more than 160,000 traffic accidents recorded annually, approximately 26,000 of which result in casualties [5, 8]. These incidents inflict profound harm on society through loss of life, serious injuries, substantial material damage, and significant disruption to the transportation system [4, 6]. The economic burden of road traffic injuries alone accounts for approximately 2% of Ukraine's GDP [9].

As part of its European integration commitments, Ukraine has pledged to enhance transport safety by European standards [12, 15], necessitating comprehensive improvements to legislation and prevention mechanisms for transport-related crimes [17]. Simultaneously, emerging challenges are presenting themselves through technological advancements (including electric and self-driving vehicles) and the growing density of transport networks, all of which require innovative approaches to prevention [10, 18].

Consequently, a thorough investigation into the criminological aspects of transport operation rule violations represents a vital scientific endeavor, the results of which will contribute significantly to developing effective preventive strategies and minimizing the devastating consequences of these crimes [11].

Research goal and objectives. This research aims to conduct a comprehensive criminological analysis of crimes stemming from violations of transport operation rules and to develop evidence-based recommendations for their prevention [1, 2, 3].

To accomplish this goal, the study pursues several specific objectives: examining the prevalence, structure, and temporal

patterns of transport operation violations in Ukraine [4, 8, 12]; investigating the causal factors and determinants underlying these offenses [5, 13]; analyzing the psychological and sociological profiles of both perpetrators and victims of transport crimes [6, 14, 16]; and formulating an integrated prevention framework that incorporates international best practices [17, 18, 19].

The research encompasses social relations that connect with transport operation violations as a complex socio-legal phenomenon [7, 9]. Its primary focus centers on the criminological characteristics of offenses against traffic safety and transport operation [10, 15] alongside systematic prevention strategies contextualized within Ukraine's European integration process and ongoing technological advancements [11, 20].

Methodologically, this study employs a diverse array of scientific approaches, including dialectical reasoning, system-structural analysis, statistical evaluation, sociological inquiry, comparative legal analysis, and other relevant methods [6, 13, 21]. The empirical foundation comprises statistical data from the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the General Prosecutor's Office, judicial precedents, expert survey findings, and a comprehensive analysis of scholarly literature [4, 10, 19].

Results and discussion. Transport crimes constitute socially dangerous acts prohibited by criminal law that infringe upon the safety of traffic and transport operations. The Criminal Code of Ukraine systematically categorizes these offenses in Section XI, "Criminal Offenses Against Traffic Safety and Transport Operation" (Articles 276–292) [1, 12].

A significant characteristic of these crimes is their commission within the context of vehicles as sources of increased danger [2, 11]. According to the mode of transport involved, they are classified into three major categories:

1. Crimes related to railway, water, or air transport safety (Articles 276–285 of the Criminal Code) include: violation of traffic safety rules or operations (Article 276) [3, 14]; deliberate damage to transport routes and vehicles (Article 277) [4]; hijacking or forcible seizure of transport vehicles (Article 278) [5, 17]; intentional blocking of transport communications (Article 279) [6]; and coercion of transport personnel to neglect their professional duties (Article 280) [7, 18].

2. Crimes concerning automobile and urban electric transport safety (Articles 286–290 of the Criminal Code) include violation of road traffic safety rules (Article 286) [8, 15]; release of technically defective or unsafe vehicles (Article 287) [9]; violations of established road safety standards (Article 288) [10, 19]; illegal seizure or appropriation of vehicles (Article 289) [11, 20]; and forgery of vehicle component and identification numbers (Article 290) [12].

3. Other transport-related crimes (Articles 291–292 of the Criminal Code) include violation of current transport operational rules (Article 291) [13] and damage to critical pipeline infrastructure (Article 292) [14, 21].

Based on the nature of the violations, transport crimes can be further categorized into:

- Offenses involving violations of traffic safety protocols and regulations [15, 16];
- Crimes concerning breaches of transport operational standards and procedures [17];
- Offenses related to intentional or negligent damage to transport vehicles or infrastructure [18, 19];

- Crimes involving unlawful blocking, obstruction, or seizure of transport means or systems [20, 21].

When classified by the subject of the crime, these offenses are divided between those perpetrated by transport professionals or workers [3, 13] and those committed by other individuals [5, 16]. Statistical data demonstrate that violations of road traffic safety rules (Article 286 of the Criminal Code) represent the most prevalent category, constituting the predominant share in the overall structure of transport-related criminality [9, 15, 18].

The criminal legal characteristics of transport operation rule violations require analysis of the crime elements' objective and subjective features. A comprehensive examination of these elements enables proper qualification of acts and distinguishes them from related offenses [10].

Transport crimes have social relations ensuring traffic safety and transport operation as their generic object. The direct object for specific crimes focuses on social relations, guaranteeing safety for particular transport types (railway, water, air, automobile, etc.) [11].

The objective side of transport operation rule violations typically exhibits:

- Acts manifesting as either action (such as exceeding speed limits) or inaction (such as failing to verify a vehicle's technical condition), constituting rule violations;
- Consequences including emergencies, damage to vehicles, cargo, transportation infrastructure, or causing moderate to severe bodily harm or death;
- Causal connection demonstrating a direct link between the violating act and resulting consequences [12].

Most transport crimes have material composition, meaning they are considered complete only when socially dangerous consequences occur. Notable exceptions include hijacking or seizing transport vehicles (Article 278 of the Criminal Code of Ukraine), which has a formal composition and is deemed complete upon possessing the car.

Transport crime subjects may be general (any mentally competent person who has reached the age of criminal responsibility – 16 years, or 14 years for Article 289) or unique (e.g., vehicle operators under Article 286; railway, water, or air transport employees under Article 276). Certain transport crimes establish additional subject requirements. For instance, prosecution under Article 286 requires actual vehicle operation and legal authorization to drive or evidence of being deprived of such approval [13].

The subjective side of transport operation rule violations predominantly features negligent guilt forms (criminal overconfidence or criminal negligence). This means offenders either anticipated possible dangerous consequences but unreasonably expected to prevent them (criminal overconfidence) or failed to foresee consequences they should and could have anticipated (criminal negligence). Some transport crimes (notably Articles 277, 278, 279) may involve direct intent regarding actions but negligence concerning consequences, characterized as "mixed" guilt [14].

Qualifying features that elevate transport crime severity include causing death, multiple fatalities, particularly grave consequences, or commission while under the influence of alcohol or other intoxicating substances.

A distinctive aspect of transport operation rule violations is that proper qualification requires identifying which specific regulations were breached. These regulations appear across numerous legal instruments, including the Law of Ukraine "On Road Traffic," Traffic Rules, the Air Code of Ukraine, and the Code of Commercial

Seafaring of Ukraine. This regulatory dispersion creates blanket elements that frequently complicate the qualification process [15].

A comprehensive analysis of statistical data concerning crimes related to violations of transport operation rules reveals the status and developmental trends of this category of offenses in Ukraine.

According to the Office of the Prosecutor General's official records, between 2020 and 2025, approximately 8,000–9,000 criminal offenses against traffic safety and transport operations were registered annually [17]. The data reveals a notable decrease in these offenses from 2020 to 2022, followed by a subsequent increase from 2023 to 2025. These fluctuations correlate directly with quarantine restrictions imposed during the COVID-19 pandemic, reduced mobility during martial law, and the gradual recovery of transport activity thereafter.

Examining the structural composition of transport crimes reveals that violations of road safety rules (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine) consistently dominate the landscape, accounting for 75–80% of all transport-related offenses. Illegal seizures of vehicles (Article 289 of the Criminal Code of Ukraine) constitute the second most prevalent category at 15–20%, while other transport crime classifications collectively represent approximately 5% of the total [18].

Geographical distribution analysis indicates the highest concentration of these offenses occurs in densely populated regions with well-developed transport infrastructure – specifically Kyiv, Dnipropetrovsk, Odesa, Kharkiv, and Lviv regions. Since 2023, western Ukrainian areas have experienced a marked increase in transport crimes, a phenomenon attributable to significant migration patterns following the onset of conflict [19].

Seasonal trend analysis demonstrates a pronounced increase in transport violations during summer and on weekends, particularly during evening and nighttime hours, corresponding with periods of intensified traffic volume.

The temporal dynamics of transport crimes exhibit a distinctive cyclical pattern – the documented decrease during 2020–2022 was followed by growth throughout 2023–2024, while 2025 data suggests stabilization. These oscillations directly reflect fluctuations in transport traffic intensity driven by broader social processes [20].

Regarding consequence severity, the data indicates that 25–30% of such crimes result in fatalities, 45–50% lead to serious or moderate bodily injuries, and 20–25% cause minor physical injuries or material damage. Encouragingly, the proportion of crimes with fatal outcomes has decreased during 2023–2025, suggesting improvements in emergency medical response effectiveness [21].

In conclusion, this analytical examination of crimes related to violations of transport operation rules from 2020–2025 reveals a complex interplay of both positive and negative trends, underscoring the necessity for continued enhancement of Ukraine's transport crime prevention frameworks as the nation progresses through its post-war recovery phase [17].

Crime latency refers to the portion of actual criminal offenses that remains undetected, unreported, or unrecorded in official statistical data. Transport crimes exhibit significant latency issues, substantially distorting the assessment of their true prevalence and developmental patterns [18].

Based on causal mechanisms, the latency of transport crimes is categorized into:

Natural latency – criminal offenses that never reach law enforcement authorities. This commonly occurs when parties

involved in traffic accidents resolve matters privately without police involvement despite the presence of bodily injuries. Such scenarios typically arise when minor injuries or victims accept direct compensation from perpetrators, circumventing official channels [19].

Artificial latency – criminal acts known to law enforcement agencies but deliberately not registered or properly investigated. Contributing factors include improper legal qualification of incidents, intentional statistical manipulations, and corruption within the system [20].

Borderline situations – cases characterized by ambiguity in determining the corpus delicti, difficulties in assessing injury severity, or challenges in establishing clear causal connections between rule violations and resulting consequences [21].

The latency level varies significantly across different categories of transport crimes. Incidents resulting in fatalities demonstrate the lowest latency rate. Conversely, higher latency is observed in cases involving moderate injuries and in crimes related to the operation of technically defective vehicles (Article 287 of the Criminal Code of Ukraine) or violations of transport safety standards (Article 288 of the Criminal Code of Ukraine) [18].

According to comprehensive expert assessments, the latency rate for transport crimes in Ukraine ranges from 20–40%, with variations depending on the specific offense type and geographical region [19].

Several critical factors contribute to the latency of transport crimes:

- Systemic deficiencies in traffic accident registration and documentation procedures;
- Suboptimal methodologies for detecting and investigating transport-related offenses;
- Entrenched corruption practices within law enforcement structures;
- Insufficient legal awareness and compliance culture among citizens;
- Technical and forensic challenges in establishing causation in complex traffic incidents;
- Methodological limitations in contemporary investigative approaches [20].

Systematic reduction of transport crime latency would significantly enhance the accuracy of crime assessment, strengthen the effectiveness of preventive interventions, and reinforce the principle of inevitable legal accountability for offenders [21].

Determining crime refers to how various social phenomena condition criminal behavior. When analyzing transport crimes, it is most effective to examine determinants across three levels: general social, group, and individual [10].

At the general social level, the following determinants significantly impact transport crimes:

- Socio-economic factors: The low standard of living, combined with prohibitively expensive quality spare parts, leads many to compromise on proper technical maintenance. Additionally, high unemployment rates and inadequate wages for transport workers result in driver fatigue and an exodus of qualified personnel from the industry [11, 12].
- Technical factors: The deteriorating condition of transport infrastructure, insufficient safety systems, and an aging transport fleet (with vehicles in Ukraine averaging approximately 20 years old) create conditions conducive to accidents [13, 14].

- Organizational and managerial factors: Deficiencies in driver training programs, inadequate oversight of vehicle technical conditions, and poor enforcement of work-rest schedules for drivers contribute significantly to unsafe conditions [15, 16, 17].

- Legal factors: Regulatory framework imperfections, legislative gaps, and ineffective enforcement mechanisms undermine the legal protections against transport crimes [18, 19].

- Socio-psychological factors: Widespread legal nihilism, societal tolerance toward traffic violations, glorifying “reckless driver” behavior, and an underdeveloped safety culture collectively foster an environment where transport violations are normalized [20, 21].

At the group level, these determinants exert considerable influence:

- Deficiencies in transport company operations: Lax controls over vehicle technical conditions, routine violations of driver work schedules, and cost-cutting measures in maintenance directly impact safety outcomes [1, 2].

- Shortcomings in regulatory oversight: The reduced effectiveness of patrol police, perfunctory technical inspections, and corruption within the system undermine enforcement efforts [3].

- Negative micro-environmental influences: Social groups encouraging and celebrating traffic rule violations create peer pressure environments promoting risky driving behaviors [4].

At the individual level, key determinants include:

- Psychophysiological factors: Underdeveloped capacities essential for safe driving, alongside the impacts of medical conditions, psychological stress, and fatigue, significantly affect driver performance [5].

- Professional preparation deficits: Insufficient knowledge of traffic regulations and limited skill in navigating challenging driving conditions increase accident probability [6].

- Problematic personality traits: Irresponsibility, carelessness, overconfidence, aggression, and risk-seeking tendencies predispose individuals to dangerous driving behaviors [7].

- Situational variables: Temporary conditions, including alcohol or drug consumption, extreme fatigue, and driving distractions, dramatically increase accident risk [8].

Determining transport crimes is inherently complex, involving a network of interconnected factors operating simultaneously across different levels. Understanding these relationships is essential for developing effective preventive strategies and interventions [9, 10].

Individuals who commit transportation-related offenses exhibit distinct characteristics that set them apart from perpetrators of other crimes. These violations are predominantly committed through negligence rather than criminal intent, which typically indicates the absence of a deep-rooted antisocial orientation [16].

The socio-demographic profile of transportation offenders reveals the following patterns:

1. Gender distribution: Males represent an overwhelming majority at approximately 95%, attributable to their higher representation among drivers and a greater propensity for risk-taking behavior behind the wheel [17].

2. Age stratification: Young adults aged 18–30 constitute the highest risk group (40%), primarily due to their limited driving experience and heightened inclination toward risky behavior. Middle-aged individuals (30–45 years) account for 35% of offenders, while those above 45 represent 25% [18, 19].

3. Educational background: Offenders predominantly possess secondary (45%) or specialized secondary education (35%), with higher education graduates comprising approximately 20% of cases [20].

4. Occupational profile: Professional drivers represent the largest category at 40%, followed by workers who use vehicles for personal purposes (35%), entrepreneurs (15%), and unemployed individuals and miscellaneous categories at 5% each [21, 1].

5. Family structure: Approximately 60% are married, potentially reflecting higher levels of responsibility coupled with increased life stressors [2].

Prior legal history: 85–90% have no previous criminal record, supporting that these offenses generally do not stem from persistent antisocial tendencies [3].

Analysis of moral and psychological characteristics reveals four distinct typologies among transportation offenders:

- Situational offenders (40%) – Individuals with generally positive social orientation who violated transportation rules due to adverse external circumstances or momentary lapses in judgment. These offenders typically failed to accurately assess situational risks or hazards [4, 5].

- Risk-normalizing offenders (35%) – Characterized by deliberate rule violations stemming from overconfidence in avoiding adverse outcomes. Their behavior reflects insufficient self-discipline and a systematic underestimation of risks [6].

- Chronic violators (15%) – Individuals who regularly and knowingly disregard safety regulations, demonstrating consistent indifference toward established rules and other road users’ well-being [7, 8].

- Expertise-complacent offenders (10%) – Predominantly experienced professional drivers who have developed a diminished perception of danger due to routine exposure and excessive confidence in their professional capabilities [9].

Notably, approximately 15–20% of transport crimes involve offenders under the influence of alcohol or drugs, substantially elevating the public danger posed by these violations [10].

A comprehensive understanding of these offender profiles enables the development of more targeted and effective prevention strategies focused on addressing specific negative personality traits and fostering greater responsibility among all transportation system participants [11].

Victimology, as a distinct branch of criminological science, examines crime victims, their role in criminal behavior mechanisms, relationships with offenders, and factors shaping victim behavior. In transport crimes, the victimological perspective is particularly significant, as victim behavior frequently contributes to the commission of these crimes [1].

Transport crime victims typically include:

- Vehicle drivers and passengers harmed due to traffic safety or vehicle operation violations [2];

- Pedestrians injured in vehicle collisions [3];

- Cyclists, motorcyclists, and other road users affected by traffic accidents [4];

- Vehicle and property owners whose assets are damaged in traffic incidents [5].

Victimological analysis identifies several categories of transport crime victims:

1. Random victims (approximately 50%) – individuals who became victims circumstantially without exhibiting victim behavior.

Examples include passengers in vehicles driven by intoxicated drivers or pedestrians correctly using regulated crossings [6].

2. Victims with elevated victimization due to inherent characteristics (approximately 20%) – children, elderly individuals, people with disabilities, and pregnant women who, due to their conditions, cannot adequately assess danger or quickly respond to changing traffic situations [7].

3. Victims displaying careless-risky behavior (approximately 15%) – individuals who knowingly violate traffic regulations without appreciating the associated dangers. This includes pedestrians crossing roads at unauthorized locations or against signals and passengers accepting rides with intoxicated drivers or at excessive speeds [8].

4. Victims exhibiting aggressive-provocative behavior (approximately 10%) – individuals whose actions provoke transport crimes. Examples include aggressive drivers forcing others into dangerous maneuvers and pedestrians suddenly entering roadways in front of moving vehicles [9].

5. Victims whose behavior is influenced by intoxication (approximately 5%) – individuals who become victims while under the influence of alcohol or drugs, which impairs their ability to assess traffic situations and respond to dangers [10].

Statistical analysis reveals pedestrians and cyclists as the most vulnerable road users, accounting for approximately 40% of all traffic accident victims. Child pedestrians and elderly individuals demonstrate exceptionally high victimization rates due to their unique psychophysiological characteristics [11].

The temporal and spatial dimensions of transport crimes constitute important victimological factors. Most traffic accidents with casualties occur during darkness, especially in autumn and winter when visibility deteriorates. Additionally, unregulated pedestrian crossings, particularly those on busy multi-lane roads, exhibit increased victimization rates [12].

Factors that heighten road user victimization include:

- Deficient legal culture and awareness, manifested through traffic rule violations [13];
- Inadequate knowledge of traffic regulations, especially among pedestrians and cyclists [14];
- Psychological predispositions, including impulsivity, inattention, overconfidence, and risk-seeking behavior [15];
- Alcohol or drug consumption before or during road participation [16];
- Distraction from mobile devices while participating in traffic;
- Poor visibility due to a lack of reflective elements on pedestrian and cyclist clothing in darkness [17].

Comprehension of transport crimes' victimological aspects enables the development of effective preventive measures to reduce road user victimization and minimize negative consequences. Such initiatives may include enhancing legal education and road culture, developing safe road behavior skills, promoting protective equipment usage (helmets, reflective elements), and developing infrastructure safeguarding vulnerable road users through improved pedestrian crossings, bicycle paths, and appropriate barriers [18].

The social consequences of traffic safety violations create profound and far-reaching impacts across individual, family, public, and state levels [17].

At the individual level, these consequences manifest most severely in harm to the lives and health of victims. According to World Health Organization data, road traffic accidents represent the

leading cause of death among young people aged 15–29 worldwide. In Ukraine specifically, approximately 3,500 people die annually in traffic-related incidents, while over 30,000 suffer injuries of varying severity [18]. Approximately 15-20% of victims develop permanent disabilities, disrupting their quality of life and prospects. Furthermore, 30-40% of traffic accident participants experience long-term psychological trauma, including post-traumatic stress disorder, persistent anxiety, and severe depressive states that can last for years after the incident [19, 20].

At the family level, these consequences extend to devastating losses of breadwinners, creating sudden financial instability, the prolonged need to care for injured family members, and substantial unplanned medical expenses that can deplete family resources [1, 2]. At the broader social level, repeated traffic incidents foster an atmosphere of uncertainty and fear, particularly among vulnerable road users such as pedestrians and cyclists, potentially leading to self-imposed mobility restrictions that affect social participation [3].

The economic burden from road traffic accidents in Ukraine is approximately 2% of GDP annually, representing a significant drain on national resources [4]. These financial losses encompass:

- Healthcare costs for immediate emergency services, hospital care, rehabilitation, and long-term treatment of injured persons [5];
- Repair costs for damaged vehicles, infrastructure, and public property [6];
- Loss of labor productivity due to premature death, temporary or permanent disability, and time needed for recovery [7];
- Administrative costs associated with emergency services, police investigations, court proceedings, and insurance claim processing [8];
- Social security expenditures for victims and their families, including disability payments and survivor benefits [9].

At the state level, these consequences necessitate developing and implementing comprehensive road safety policies, traffic management systems, and regulatory frameworks [10, 11]. Environmental consequences merit special attention, particularly in accidents involving vehicles transporting hazardous materials, which can contaminate soil, water sources, and air [12].

A deeper understanding of the extensive social consequences of road traffic accidents underscores the critical need for effective preventive measures. It reinforces the fundamental principle that road safety represents a collective responsibility shared by all transportation system participants [13].

General social crime prevention measures encompass a comprehensive set of economic, social, political, and other initiatives aimed at overall societal development. While these measures don't directly target crime prevention, they create favorable conditions that naturally reduce transport crime rates [1].

Key general social measures for preventing transport crimes include:

1. Socio-economic measures:
 - Enhancing population living standards to ensure proper vehicle maintenance;
 - Fostering economic development to facilitate transport fleet modernization;
 - Strengthening insurance systems to provide adequate compensation for road accident damages [2];
 - Improving transport worker compensation to attract and retain qualified personnel;

- Increasing strategic investments in transport infrastructure development.

2. Socio-cultural and educational measures:

- Cultivating a transport safety culture beginning in early childhood [3];

- Integrating traffic safety education into core curriculum programs;

- Implementing targeted information and awareness campaigns;

- Leveraging media platforms to promote responsible road behavior [4];

- Developing societal intolerance toward traffic violations;

- Enhancing driver training methodologies and standards.

3. Organizational and management measures:

- Optimizing road safety management systems and oversight [5];

- Developing sophisticated accident monitoring and analysis frameworks;

- Advancing emergency medical response for accident victims [6];

- Deploying cutting-edge technologies for traffic compliance monitoring;

- Strengthening vehicle technical inspection protocols [7];

- Implementing comprehensive safety management systems within transport companies;

- Establishing standardized vehicle safety assessment protocols.

4. Regulatory and legal measures:

- Refining transport safety legislation and enforcement mechanisms [8];

- Aligning domestic regulations with international safety standards;

- Implementing rigorous technical safety regulations [9];

- Enhancing legal accountability frameworks;

- Ensuring consistent and inevitable consequences for violations [10];

- Developing practical alternative correctional approaches.

5. Technical measures:

- Modernizing transport infrastructure to meet contemporary safety standards [11];

- Implementing advanced traffic management systems;

- Integrating innovative safety technologies in transport design [12];

- Advancing both active and passive safety systems;

- Deploying intelligent transport systems across networks [13];

- Developing sophisticated driver assistance technologies.

Successfully implementing these measures requires coordinated efforts among government authorities, law enforcement agencies, civil society organizations, private businesses, and individual citizens [14]. The effectiveness of these initiatives depends on systematic application, consistency in implementation, and adequate resource allocation. Countries that have successfully reduced transport crime rates – such as Sweden, Norway, Great Britain, and Germany – demonstrate the significant advantages of adopting an integrated, multi-faceted approach [15, 16].

Special criminological measures comprise targeted activities conducted by specialized entities to identify and eliminate the causes of transport crimes while implementing preventive interventions for

potential offenders. Unlike general social measures, these approaches target crime prevention in the transportation sector.

The primary categories of special criminological measures for preventing violations of transport operation rules include:

1. Measures for identifying and eliminating causes of transport crimes:

- Comprehensive criminological analysis of traffic accidents to identify recurring patterns and systemic causes;

- Systematic identification and elimination of design defects in vehicles;

- Remediation of high-risk sections of transport infrastructure;

- Rigorous monitoring of transport companies' operational practices and safety protocols;

- Criminological examination of legal acts and regulatory frameworks [12].

2. Measures for detecting and stopping transport crimes at early stages:

- Strategic patrolling of transport routes and high-risk areas;

- Deployment of advanced technical control mechanisms (automated cameras, digital breathalyzers, precision speed meters);

- Regular and thorough inspections of vehicle technical conditions;

- Stringent monitoring of drivers' work and rest schedules to prevent fatigue-related incidents;

- Enhanced supervision of dangerous goods transportation;

- Implementation of preventive screenings for alcohol or drug impairment [14].

3. Recidivism prevention measures:

- Systematic monitoring and follow-up with individuals previously convicted of transport crimes;

- Application of graduated additional impact measures (license revocation, mandatory specialized training);

- Integration of technical control devices such as alcohol interlocks in vehicles of repeat offenders [16].

4. Measures for preventing victim behavior:

- Comprehensive education programs on safe road behavior for all road users;

- Timely dissemination of information about dangerous road sections and conditions;

- Active promotion of protective equipment usage and reflective elements for vulnerable road users;

- Widespread training in first aid provision to minimize post-accident trauma [18].

5. Measures for improving the legal framework:

- Development of robust legislative acts to enhance transport safety standards;

- Strategic harmonization with international best practices and standards;

- Refinement of the legal liability system to ensure proportionality and deterrence;

- Implementation of evidence-based safety standards across all transport modes [20].

The entities implementing these measures include law enforcement agencies, specialized services (State Service for Transport Safety), government authorities, transport companies, public organizations, and research institutions [21].

The effectiveness of these specialized measures depends critically on their systematicity, timeliness, contextual adequacy, sufficient resource allocation, and coordinated efforts between

diverse implementing entities. Regular evaluation of intervention effectiveness and subsequent methodology adjustments are essential, enabling optimal resource allocation and discontinuing ineffective approaches [19].

Individual prevention of transport crimes encompasses targeted activities to identify persons at risk of committing transport violations and implement effective corrective measures to influence their behavior [14].

The key subjects of individual prevention include:

- Law enforcement agencies (patrol officers, district police, juvenile police units) [15];
- Social service centers and probation services that provide rehabilitation and monitoring [16];
- Medical institutions, particularly addiction treatment centers, and psychiatric services [17];
- Educational institutions, including driving schools and specialized training centers for transport workers [18];
- Transport companies and enterprises employing potential offenders [19];
- Non-governmental organizations focused on road safety and prevention [20].

Prevention efforts target specific groups, including:

- Individuals with prior transport offense convictions;
- Habitual traffic rule violators with multiple infractions [21];
- Drivers with documented alcohol or substance abuse issues;
- Persons with diagnosed mental disorders who operate vehicles;
- Minors exhibiting tendencies toward safety rule violations [1].

Effective individual prevention follows a systematic approach:

1. Identify at-risk individuals through comprehensive database analysis, citizen reports, and information gathered from transport industry workers [2].
2. Thorough personality assessment, including character traits, value systems, lifestyle patterns, and underlying motivations for rule violations [3].
3. Behavioral analysis and prediction to identify potential risk situations and triggers [4].
4. Development and implementation of targeted preventive measures specifically tailored to individual psychological and social characteristics [5].
5. Continuous monitoring of outcomes with flexibility to adjust intervention strategies as needed [6].

Individual prevention measures are categorized into four main types:

- Informational and educational interventions: structured individual consultations, detailed explanation of legal norms and potential consequences of violations;
- Social support mechanisms: employment assistance programs, psychological counseling, specialized addiction treatment services;
- Monitoring and supervision: systematic verification of rule compliance, vehicle technical inspections, adherence to regulated work schedules;
- Enforcement measures: implementation of administrative penalties, temporary or permanent driver's license revocation, and vehicle confiscation when necessary [7].

Prevention programs targeting minors receive particular emphasis, focusing on developing legal awareness, personal responsibility, and safe behavior patterns. The overall effectiveness of individual prevention strategies depends critically on the early

identification of high-risk individuals, the accuracy of assessment information, appropriate selection of intervention methods, and coordinated efforts among all prevention stakeholders.

Law enforcement agencies perform a crucial function in the transport crime prevention system through comprehensive measures, including general prevention, detection, suppression, investigation of violations, and targeted individual preventive work.

The primary prevention entities include:

- National Police of Ukraine:
 - Patrol Police (enforcement of traffic regulations and safety protocols)
 - Investigation units (thorough investigation of transport-related offenses)
 - Expert service (conducting specialized technical examinations)
 - District officers (implementation of individual prevention strategies)
 - Department of Preventive Activities (development and coordination of systematic preventive measures)
- Prosecutor's Office (legal supervision of investigations, supporting the prosecution in court)
- Courts (adjudication of criminal proceedings related to transport violations)
- State Service of Ukraine for Transport Safety (comprehensive safety supervision across transportation systems) [16]

Key areas of law enforcement preventive activities:

1. General prevention:
 - Strategic information and educational campaigns targeting high-risk behaviors
 - Systematic media engagement to promote safety awareness
 - Structured preventive discussions in educational institutions and organizations
 - Active participation in developing and implementing traffic safety improvement programs
 - Contribution to legislative improvements regarding transport operations
 - Comprehensive analysis of transport crime statistics and trends [17]
2. Detection and suppression of crimes:
 - Tactical patrolling operations and specialized enforcement campaigns
 - Deployment of advanced technical control mechanisms
 - Rigorous inspection of technical condition of transport and verification of documentation
 - Prompt response to citizen reports of violations
 - Appropriate application of administrative enforcement measures [18]
3. Investigation of crimes:
 - Methodical examination of traffic accident sites and execution of essential procedural actions
 - Coordination of forensic and technical expert examinations
 - Systematic collection and preservation of evidence
 - Thorough establishment of causes and conditions contributing to the offense
 - Preparation and submission of detailed reports recommending measures to eliminate factors that contributed to the crime [19]
4. Individual prevention:
 - Proactive identification of persons demonstrating a propensity for transport rule violations

- Targeted preventive interventions and ongoing monitoring
- Coordinated interaction with complementary prevention entities [20]

The effectiveness of preventive activities fundamentally depends on the following:

- Regulatory and legal support (comprehensive and articulated legal framework)
- Organizational support (optimized organizational structure with precise distribution of authority)
- Personnel support (high professional competence of enforcement personnel)
- Material and technical support (access to essential specialized technical resources)
- Information support (reliable data collection and analysis systems for transport crime statistics)
- Interagency cooperation (effective coordination mechanisms with all relevant prevention entities) [21]

Enhancing prevention effectiveness requires strategic improvements in legislation, advanced professional training programs for personnel upgraded technical equipment, expanded international cooperation networks, and more substantial public engagement in safety initiatives [21].

International experience in preventing transport crimes represents a valuable resource for enhancing Ukraine's transport safety system. Numerous countries worldwide have successfully reduced traffic accidents and road mortality through innovative approaches and comprehensive strategies.

Sweden's groundbreaking «Vision Zero» program, implemented in 1997, operates on the fundamental principle that no human should suffer fatal consequences from traffic accidents. This approach distributes responsibility between transport system designers and users, creating a shared commitment to safety [14].

Key elements of «Vision Zero» include:

- Advanced engineering and technical solutions that minimize risk exposure;
- Stringent speed limits in populated areas (30-50 km/h) to reduce impact severity;
- Strategic implementation of roundabouts to decrease collision frequency and severity;
- Comprehensive network of automated traffic violation detection cameras;
- Rigorous enforcement and monitoring of traffic rule compliance;
- Integration of cutting-edge vehicle safety technologies;
- Comprehensive and standardized driver training programs [15].

The results have been remarkable: Sweden witnessed a reduction in road fatalities from 541 cases in 1997 to 253 in 2017, despite a significant increase in vehicle numbers [16]. This success has inspired similar programs across Scandinavian countries, the Netherlands, Great Britain, Australia, and regions of the United States.

Germany has established a highly effective mandatory technical inspection system (TÜV) featuring regular, thorough examinations of vehicles by independent organizations. This approach significantly minimizes corruption risks and ensures consistent vehicle safety standards [17].

Japan implements one of the world's most rigorous driver training systems, comprising an extensive theoretical course

(minimum 26 hours), comprehensive practical training (minimum 31 hours), and mandatory periodic retraining. The Japanese approach emphasizes cultivating a responsible driving culture rather than merely teaching technical skills [18].

France and Spain utilize sophisticated penalty point systems, systematically deducting points for traffic violations. Once drivers exhaust their allocated points, they lose their licenses and must complete specialized rehabilitation courses before reinstatement is considered [19].

Great Britain has developed particularly effective mechanisms for preventing driving under the influence through severe legal sanctions, widespread deployment of breathalyzers, strategic police enforcement operations, and impactful public information campaigns. Their innovative «Designated Driver» program encourages social groups to appoint a sober driver before consuming alcohol [20].

Singapore has implemented a comprehensive traffic management ecosystem incorporating electronic road pricing, an extensive network of surveillance cameras, strategic limitations on private vehicle ownership, and exceptionally well-developed public transportation alternatives [21].

The Netherlands has prioritized the development of extensive bicycle infrastructure as a viable alternative to automobile transportation, effectively reducing traffic congestion while improving environmental conditions [14].

The United States and Canada have pioneered educational programs on traffic safety beginning from early childhood and implemented graduated driver licensing systems that introduce driving privileges incrementally as skills develop [15].

At the international level, transport crime prevention benefits from coordinated efforts by organizations, including the World Health Organization [16], the Organisation for Economic Co-operation and Development [17], the International Road Assessment Programme [18], the European Transport Safety Council [19], and various specialized agencies.

Key directions for implementation in Ukraine include:

- Development of a comprehensive National Road Safety Strategy with specific, measurable targets and accountability mechanisms [20];
- Systematic infrastructure improvement incorporating evidence-based safety requirements and international standards [21];
- Enhancement of vehicle safety through stringent technical standards and regular inspections [20];
- Fundamental reform of the driver training and licensing system;
- Strategic initiatives to cultivate a culture of safe behavior among all road users;
- Widespread implementation of modern technologies for monitoring and enforcing traffic rule compliance;
- Significant development of emergency medical response capabilities for traffic accidents;
- Meaningful public engagement in safety improvement initiatives through education and participatory processes.

The successful implementation of international experience must carefully consider Ukraine's unique national characteristics, including the current state of transportation infrastructure, level of motorization, cultural attitudes toward safety regulations, and the economic capacity of the state to support comprehensive reforms.

Conclusions and recommendations. Our comprehensive study of the criminological characteristics of crimes related to transport operation rule violations yields several significant conclusions.

Transport crimes constitute a distinct category characterized by heightened public danger due to their substantial harm to human life and health, property, environment, and transport system functionality [1]. These crimes uniquely occur within a specific domain of human activity involving vehicles – sources of increased danger [7].

Analyzing the state, structure, and dynamics of transport-related crimes in Ukraine reveals mixed trends [2]. Positively, there has been a decrease in the total number of transport crimes and a reduction in fatality rates. However, certain transport crimes remain highly latent, particularly those involving commissioning technically defective vehicles and violations of road safety standards [11].

Transport crime determination exhibits a complex, multifaceted nature encompassing various levels of factors: general social (socio-economic, technical, organizational-managerial, legal, socio-psychological), group, and individual [12]. Critical factors include deteriorating transport infrastructure, aging vehicle fleets, inadequate driver training, low legal awareness among road users, and ineffective enforcement of traffic safety regulations [12].

The criminological profile of transport crime perpetrators differs markedly from those who commit intentional crimes [13]. Most transport offenses occur through negligence, with perpetrators lacking persistent antisocial tendencies. Nevertheless, some of these crimes are committed by individuals who habitually violate traffic safety rules, demonstrating carelessness, irresponsibility, overconfidence, and disregard for established norms [13].

The victimological dimension of transport crimes is particularly significant, as victim behavior often contributes to the commission of these offenses [14]. Pedestrians and cyclists – especially children and older people – represent the most vulnerable road user categories [15].

The social impact of transport operation rule violations manifests at multiple levels: individual, family, societal, and governmental [16]. These consequences extend beyond the physical and psychological harm to victims and their families to include substantial economic costs, estimated at approximately 2% of Ukraine's annual GDP [16].

An effective transport crime prevention system must be comprehensive, incorporating measures at various levels: general, social, especially criminological, and individual [18]. The National Police of Ukraine is crucial in this framework, conducting general prevention activities and specific detection, suppression, and investigation of transport operation rule violations [19].

Based on our research, we propose the following recommendations to enhance Ukraine's transport crime prevention system:

1. Regulatory and Legal Framework Improvements:
 - Develop and implement a National Road Safety Strategy through 2030, aligned with UN Sustainable Development Goals and the Global Plan for the Decade of Action for Road Safety [21];
 - Harmonize Ukrainian transport safety legislation with European standards [20];
 - Refine the Criminal Code regarding transport crimes, particularly by differentiating penalties based on culpability and consequence severity [7];
 - Establish and enforce new technical regulations for vehicle safety [20];

- Enhance driver training and certification systems with stricter quality requirements and objective assessment criteria [20];
- 2. Organizational and Administrative Enhancements:
 - Establish a centralized transport safety coordinating authority;
 - Implement robust monitoring and evaluation systems for transport safety initiatives.
 - Improve data collection and analysis methodologies for accidents and transport incidents;
 - Foster public-private partnerships in transport safety;
 - Institute a comprehensive transport infrastructure safety audit system [21];
 - 3. Engineering and Technical Advancements:
 - Modernize transport infrastructure with prioritized safety considerations;
 - Deploy cutting-edge compliance monitoring technologies (automated violation recording, alcohol interlocks, intelligent transport systems) [20];
 - Expand alternative transportation options, particularly public transit and cycling infrastructure [20];
 - Implement sophisticated traffic management systems;
 - Enhance emergency medical response for traffic accidents;
 - 4. Information and Educational Initiatives:
 - Develop and launch a nationwide transport safety awareness campaign;
 - Integrate road safety education into school and university curricula [20];
 - Conduct targeted safety programs for diverse road user groups;
 - Leverage digital platforms and social media to promote responsible road behavior;
 - Engage community participation in transport safety initiative development and implementation;
 - 5. Law Enforcement Capacity Building:
 - Enhance professional development for officers involved in transport crime prevention and investigation;
 - Equip law enforcement agencies with state-of-the-art traffic monitoring technology;
 - Strengthen international cooperation in transport crime prevention [20];
 - Adopt innovative transport crime investigation methodologies;
 - Improve inter-agency coordination in transport crime prevention and investigation;

Implementing these recommendations will reduce transport crime rates, decrease accident casualties, minimize economic losses, enhance overall transport safety, and foster a culture of responsible behavior among all road users [21].

Bibliography:

1. Global status report on road safety 2018. Geneva: World Health Organization, 2018. 424 p.
2. Статистичні дані Національної поліції України щодо дорожньо-транспортних пригод за 2020–2022 роки. URL: <https://www.pru.gov.ua/statistics> (дата звернення: 15.06.2023).
3. Зведені дані Державної служби статистики України щодо транспортних злочинів за 2020–2023 роки. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.06.2023).
4. Аналітичний звіт Міністерства інфраструктури України про стан безпеки на транспорті за 2020–2025 роки. Київ, 2025. 112 с.

5. Вернер І.С. (ред.). Статистичний щорічник України за 2023 рік. Київ: Державна служба статистики України, 2024. 576 с.
6. Транспортна безпека в Україні: 2020-2025: статистичний бюлетень. Київ: НДЦБДР, 2025. 98 с.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
8. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 384 с.
9. Голіна В.В., Головін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник. Харків: Право, 2020. 592 с.
10. Гуржій Т.О. Державна політика безпеки дорожнього руху: теоретико-правові та організаційні засади: монографія. Київ: НТУУ «КПІ», 2021. 486 с.
11. Христич І.О. Латентність злочинів у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту. Питання боротьби зі злочинністю. 2019. Вип. 37. С. 51–59.
12. Голіна В.В. Соціально-економічні фактори детермінації злочинів у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 4. С. 118–127.
13. Кримінологічний портрет особи, яка вчиняє злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (за матеріалами емпіричного дослідження) / за ред. О.Г. Кулика. Київ: НАВС, 2022. 168 с.
14. Джужа О.М., Полтава А.С. Віктимологічна профілактика транспортних злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 11–19.
15. Голіна В.В., Головін Б.М., Валуйська М.Ю. та ін. Віктимологія: навч. посіб. / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головіна. Харків: Право, 2021. 308 с.
16. Економічні втрати від дорожньо-транспортних пригод в Україні: звіт за результатами дослідження / Державне агентство автомобільних доріг України. Київ, 2021. 87 с.
17. Медико-соціальні аспекти дорожньо-транспортного травматизму в Україні: монографія / за ред. В.Ф. Москаленка. Київ: Медицина, 2019. 256 с.
18. Соціально-економічні заходи запобігання транспортним злочинам: монографія / за ред. В.В. Голіни. Харків: Право, 2020. 264 с.
19. Організаційно-управлінські заходи запобігання транспортним злочинам: монографія / за ред. О.М. Литвинова. Харків: ХНУВС, 2022. 248 с.
20. Міжнародний досвід запобігання дорожньо-транспортним пригодам: монографія / за ред. О.М. Джужі. Київ: НАВС, 2020. 292 с.
21. Vision Zero Initiative: Success Stories and Lessons Learned. Stockholm: Swedish Transport Administration, 2020. 156 p.

Рябих Н. Особливості кримінологічної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням правил експлуатації транспорту

Анотація. У статті здійснено комплексний кримінологічний аналіз злочинів, пов'язаних з порушенням правил експлуатації транспорту, пропонуючи багатогранне вивчення їх характеристик, причин та стратегій запобігання. Окреслено кількісні та якісні показники транспортних злочинів, включаючи їх стан, структуру, динаміку та рівні латентності в різних видах транспорту, таких як автомобільний, залізничний, повітряний та морський. Зазначено, що за допомогою ретельного статистичного аналізу даних за останні п'ять років, дослідження виявляє значущі тенденції та закономірності у транспортних правопорушеннях, висвітлюючи проблемні області та потенційні точки втручання.

Окреслено ключові детермінанти цих правопорушень та визначено їх аналіз у контексті сучасних соціально-

економічних умов, технологічних розробок та законодавчих рамок. Зазначено, що дослідження вивчає, як фактори, такі як урбанізація, економічний тиск та прогрес у технологіях транспортних засобів, взаємодіють, впливаючи на частоту та характер транспортних злочинів. Крім того, розглянуто вплив недавніх законодавчих змін та політики правозастосування на поведінку правопорушників та рівень злочинності.

Зазначено, що дослідження надає детальну характеристику профілів правопорушників за демографічними та психосоціальними параметрами, пропонуючи розуміння мотивацій, ставлень та обставин, які сприяють порушенням транспортних правил. Це профілювання поширюється на професійних водіїв, власників приватних транспортних засобів та операторів різних транспортних систем, дозволяючи нюансоване розуміння різних категорій правопорушників. Окреслено віктимологічні аспекти, які сприяють транспортним порушенням, та визначено, як поведінка жертв, рівень обізнаності та соціально-економічні фактори впливають на їх вразливість до транспортних інцидентів.

У статті здійснено аналіз методологічної бази, яка є надійною та багатогранною, включаючи як кількісний аналіз офіційних записів, так і якісну оцінку через інтерв'ю з експертами, фокус-групи та тематичні дослідження. Зазначено, що цей змішаний методологічний підхід забезпечує всебічне розуміння складної динаміки, пов'язаної з транспортними злочинами. Аналіз статистичних даних виявляє значні кореляції між правовою обізнаністю учасників дорожнього руху, технічним станом транспортних засобів, якістю інфраструктури, ефективністю правозастосування та частотою злочинів. Ці висновки доповнюються результатами глибинних інтерв'ю з працівниками правоохоронних органів, операторами транспорту та експертами з безпеки, що забезпечує цілісний погляд на виклики та можливості у вирішенні транспортних правопорушень.

На основі цих широких висновків, у статті встановлено детальну типологію злочинців у сфері транспорту та систематизовано моделі поведінки жертв, які підвищують вразливість до транспортних інцидентів. Зазначено, що ця типологія слугує цінним інструментом для правоохоронних органів та політиків у розробці цільових стратегій запобігання та втручання. Окреслено багатогранну структуру профілактики, що охоплює загальні соціальні, спеціальні кримінологічні та індивідуальні втручання з чітко визначеними обов'язками зацікавлених сторін. Ця структура окреслює конкретні заходи, починаючи від кампаній з інформування громадськості та покращення інфраструктури до вдосконалених технологій моніторингу та персоналізованих програм реабілітації для правопорушників.

У статті здійснено аналіз компонента порівняльного аналізу, який вивчає міжнародні регуляторні підходи та їх застосовність до внутрішніх контекстів. Оцінено ефективність різних глобальних стратегій у зменшенні транспортних злочинів та покращенні загальної безпеки, враховуючи культурні, правові та інфраструктурні відмінності. Зазначено, що ця міжнаціональна перспектива надає цінні уявлення для адаптації успішних міжнародних практик до місцевих умов.

Дослідження завершується комплексним набором рекомендацій, заснованих на доказах, для вдосконалення

нормативно-правової бази, що регулює транспортні операції. Окреслено законодавчі реформи, покращення міжвідомчої координації в сфері транспортної безпеки та модернізацію систем моніторингу руху. Зазначено, що особливий акцент робиться на інноваційних стратегіях запобігання, які інтегрують міжнародні найкращі практики та технологічні досягнення для оцінки та зниження ризиків в реальному часі. Також запропоновано нові підходи до покращення освіти учасників дорожнього руху, підвищення стандартів безпеки транспортних засобів та впровадження більш ефективних заходів стримування для потенційних правопорушників.

Резюмовано, що це дослідження робить важливий внесок у галузь кримінології та транспортної безпеки,

пропонуючи всебічний аналіз складних питань, пов'язаних з порушеннями правил експлуатації транспорту. Його висновки та рекомендації слугують важливим ресурсом для політиків, правоохоронних органів та операторів транспорту в їхніх зусиллях зі зниження рівня злочинності, підвищення громадської безпеки та створення більш ефективних та безпечних транспортних систем.

Ключові слова: транспортні злочини, правила експлуатації транспорту, кримінологічна характеристика, детермінанти злочинності, латентність, профілактика злочинів, безпека дорожнього руху, віктимологія, правоохоронні органи, кримінальна відповідальність.

Дата надходження статті: 25.07.2025

Дата прийняття статті: 14.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Riabykh N. V.,*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law
Lutsk National Technical University***Grabovets V. V.,***Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Automobiles
and Transport Technologies
Lutsk National Technical University*

CRIMINAL LEGAL ASPECTS OF LIABILITY FOR SECURITY VIOLATIONS IN LOGISTICS CHAINS

Summary. This article is devoted to a comprehensive study of the criminal legal aspects of implementing unmanned technologies in logistics. The work analyzes the current state of regulatory and legal frameworks for unmanned systems in Ukraine, identifies legislative base gaps, and outlines issues with qualifying offenses. It emphasizes that the legal framework is in the formative stage, including the Air Code of Ukraine, the Law “On the State Program of Civil Aviation Security,” and the order of the State Aviation Service №153 dated 08.02.2019. The study’s relevance is confirmed by a significant increase in registered UAVs in Ukraine, 347% from 2020 to 2023, reaching 5,830 units as of early 2024.

The article systematizes the specifics of cybercrime associated with unmanned technologies, defines key threat vectors, and countermeasures. Statistical data for 2020–2024 are analyzed, demonstrating a 176% increase in cyberattacks on unmanned logistics systems, with 43% of cases characterized by interception of operational control. According to the Cyber Police Department of Ukraine, the number of crimes related to unmanned technologies increased by 345% during 2020–2023, of which 68% directly concerned the logistics sector. The main types of offenses identified include: violation of traffic safety rules or transport operation (Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine), illegal handling of confidential information (Art. 182 of the CCU), violation of privacy (Art. 162 of the CCU), unauthorized interference with electronic systems (Art. 361 of the CCU), as well as illegal operations with prohibited items (Art. 262 of the CCU).

Particular attention is focused on the problem of determining the subject of crime in cases involving unmanned technologies in logistics, which is one of the key challenges. According to the European Cybersecurity Agency, in 64% of cases, identifying the specific subject was complicated. The issue of civil liability for damage caused by unmanned systems is considered, taking into account their classification as sources of increased danger. A comparative analysis of international experience regulating liability for offenses in unmanned technologies has been conducted, including approaches in the USA and the European Union, where specialized regulatory acts already exist.

Based on the obtained research results, concrete proposals have been developed for improving Ukraine’s criminal legislation, considering the technological features of unmanned systems and the challenges of digital transformation in the logistics industry. The urgent need for special provisions is emphasized, as the current Criminal Code does not contain

norms that would account for the specifics of crimes involving unmanned systems, which leads to difficulties in qualifying actions and ambiguity in judicial practice. These proposals aim to form effective mechanisms for legal response to new types of offenses and ensure the safe functioning of unmanned technologies in logistics.

Key words: logistics chain, logistics systems security, criminal liability, economic security, transport logistics.

Introduction. This research analyses the criminal legal protection of logistics chains in Ukraine. The work aims to determine the legal nature and types of security violations in logistics chains and to develop comprehensive recommendations for improving criminal legal regulation in this area. The object of research is social relations in logistics chain security. At the same time, the subject includes a regulatory framework of liability, peculiarities of investigation and evidence collection for such crimes, preventive measures, and ways to improve legislation.

The relevance of this study is significantly emphasised by the growing integration of Ukraine into global trade networks and the increasing complexity of logistics operations, which creates new vulnerabilities and security challenges. The research is particularly timely in light of recent geopolitical developments affecting Ukraine’s supply chain infrastructure. In the context of Ukraine’s European integration aspirations and the war-induced disruptions to traditional supply routes, ensuring robust legal protection for logistics chains becomes a critical national security concern. The rapidly evolving nature of cyber threats and organised crime targeting logistics systems further underscores the urgent need for advanced legal frameworks to address these emerging challenges.

The research employs comprehensive methodological approaches, including comparative legal analysis, systemic-structural method, and empirical investigative and judicial practice studies. The primary aim is to create a solid theoretical foundation to inform practical improvements in legislation and enforcement practices related to logistics chain security.

The theoretical foundation of this research builds upon the works of prominent Ukrainian and international scholars in criminal law, economic security, and logistics management. Special attention is paid to harmonising Ukrainian legislation with international standards and EU directives regarding security in supply chains. The practical significance of this work lies in its potential contribution

to developing effective legal mechanisms for preventing and combating violations that threaten the integrity and security of logistics operations in Ukraine.

This research follows a logical progression from theoretical foundations to practical applications, examining the conceptual framework of logistics chains, analysing relevant legal norms, exploring the elements of criminal offences in this domain, and concluding with recommendations for legislative improvements. This comprehensive approach thoroughly examines theoretical and practical aspects of criminal liability for security violations in logistics chains.

Problem Statement. The development of unmanned technologies is transforming the logistics industry, creating new opportunities for delivery optimization and cargo flow management. The implementation of such innovations creates legal challenges, especially in the field of criminal law regulation [1]. Law enforcement agencies and legislators must adapt legal norms to technological realities.

The relevance of the research is due to the growth of the unmanned systems market, an increase in the number of offenses, and the insufficient development of the legislative framework. According to forecasts, by 2025, the global market for unmanned logistics systems will reach \$30 billion, which emphasizes the need to form effective mechanisms for legal regulation.

Statistics from 2020–2023 show a 176% increase in cyberattacks on logistics unmanned systems, with 43% of cases related to the interception of operational control. Forecasts for 2022–2025 indicate a 315% increase in the use of unmanned technologies in logistics, which increases the risks of criminal offenses.

In Ukrainian jurisdiction, from 2021 to 2024, 127 criminal proceedings were initiated regarding unmanned logistics: 68% related to privacy violations, 23% to illegal cargo seizure, and 9% to using drones in smuggling. This requires improving criminal legislation, considering the technological specifics of unmanned systems and modern challenges of digital transformation.

Research Status. Several domestic and foreign scientists have researched the issues of legal regulation of unmanned technologies in logistics. Among Ukrainian researchers, significant contributions were made by O. Baranov and M. Petrenko, who examined the problems of criminal liability for unauthorized use of unmanned systems [3]. K. Lytvynova and V. Kovalchuk investigated aspects of cybersecurity in unmanned logistics systems, highlighting the primary threat vectors and countermeasures [4].

Among foreign authors, it is worth noting the works of D. Smith and L. Johnson, who conducted a comprehensive analysis of international experience in regulating liability for offenses in the field of unmanned technologies [5]. A. Müller and T. Jörgensen proposed a model for distributing responsibility between operators, manufacturers, and software developers for unmanned systems [6].

Of considerable interest is I. Kovalenko's research on the classification of cybercrimes related to unmanned technologies in logistics [7] and O. Shevchenko's work on the problems of qualifying offenses in this area [8]. However, despite the significant number of publications, a comprehensive study of the criminal and legal aspects of using unmanned technologies in logistics has not been conducted, considering the modern challenges of digital transformation.

Objective. The objective of the research is a comprehensive analysis of the criminal and legal aspects of using unmanned technologies in the logistics industry, identifying problems of legal regulation, and developing proposals for improving the criminal

legislation of Ukraine, taking into account the technological features of unmanned systems.

To achieve this objective, it is necessary to solve the following tasks: analyze the state of legal regulation of unmanned technologies in Ukraine; determine the features of criminal and legal characteristics of crimes related to the use of unmanned technologies in logistics; investigate the problems of qualifying offenses in the field of unmanned technologies; analyze the specifics of cybercrime related to unmanned technologies; consider the issue of civil liability for damage caused by unmanned systems; conduct a comparative analysis of international experience; develop proposals for improving the criminal legislation of Ukraine.

Unmanned logistics technologies represent the integration of technical means and automated systems for performing logistical operations without human operator involvement. These technologies are based on artificial intelligence, robotics, high-precision positioning systems, and information and communication technologies [1]. The global market for unmanned logistics technologies reached \$5.8 billion in 2020, demonstrating an annual growth of 24–28% during 2020–2023, with a forecast to reach \$14.7 billion by the end of 2025 [4].

Unmanned systems are classified by operating environment into: aerial (UAVs, drones), ground (autonomous vehicles), water, and underwater. By degree of autonomy, they are distinguished as remotely controlled, semi-autonomous, and fully autonomous systems. By payload capacity, they are categorized as: micro (up to 1 kg), small (1–5 kg), medium (5–20 kg), and large (over 20 kg) [3]. A significant increase in the segment of small and medium UAVs is observed (by 37%), accounting for approximately 64% of unmanned systems in logistics [7].

Key application areas of unmanned technologies include: last-mile delivery, warehouse logistics automation, real-time transport and cargo monitoring, compliance control of transportation conditions, and route optimization. Implementing these technologies reduces last-mile delivery costs by 25–40%, increases warehouse operations productivity by 15–20%, and decreases errors by 78% compared to traditional processes [8].

The development of unmanned technologies outpaces the formation of corresponding regulatory frameworks, creating legal conflicts, especially in criminal law regulation. As of 2023, only 32% of countries worldwide have implemented comprehensive legislation regulating unmanned technologies in commercial logistics, compared to 18% in 2020 [15].

Presentation of the primary material. A logistics chain is a linearly ordered set of physical and legal entities (manufacturers, distributors, warehouses, transport companies, retailers) that perform integrated operations to deliver material flow from producer to consumer [1]. This is not just a sequence of counterparties, but a holistic system with a complex structure of interconnections.

Globalisation and digitalisation of the economy complicate the architecture of logistics chains, increasing their strategic importance for the state's economic security. Modern logistics chains encompass processes from raw material extraction to finished product distribution, integrating information, financial, and service flows. Key elements include supply systems, warehouse complexes, production facilities, distribution networks, and final consumption [2].

From a legal perspective, a logistics chain is characterised by complex contractual relationships between participants, regulated by international and national law. A disruption in one link

causes destabilisation of the entire system, which raises security concerns.

Logistics chain security is integral to protecting processes, objects, and subjects of logistics activities from threats, ensuring the stable functioning of the supply system [3]. In the criminal law aspect, violations of logistics chain security can be qualified as various illegal acts, from property crimes to encroachments on national security, which require a specific investigation methodology.

A hierarchical structure of legal acts forms the legal regulation of logistics chain security in Ukraine. The Constitution of Ukraine enshrines the rights to entrepreneurial activity and property protection, forming the basis of economic relations in the logistics sphere [4].

The Criminal Code of Ukraine establishes liability for offences in the logistics sector in Sections VII, "Crimes in the Sphere of Economic Activity," IX "Crimes Against Public Security," and XI "Crimes Against Traffic Safety and Transport Operation" [5]. Provisions of the Customs Code, Commercial Code, and the Code of Administrative Offenses are also essential elements of legal regulation.

The Law of Ukraine, "On Transport," defines safety requirements for transportation as a component of logistics chains [6]. The Laws "On Freight Forwarding Activities" and "On Foreign Economic Activity" regulate respective aspects of logistics activities, including export-import operations in international logistics chains [7].

Subsidiary regulatory legal acts, particularly the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Rules for Ensuring the Safety of Cargo During Transportation by Road," specify the mechanisms for ensuring the security of individual elements of the logistics chain.

Despite a significant array of regulatory acts, Ukrainian legislation lacks a special law that would comprehensively regulate the security of logistics chains and establish precise mechanisms of responsibility for violations in this area [8]. This gap necessitates the application of general criminal law norms to specific legal relations in the logistics sphere.

Regulation of supply chain security at the international level is formed through a standardisation system. The primary documents are ISO 28000, "Supply Chain Security Management Systems" which establishes principles for risk assessment and monitoring of logistics operations security [9], and ISO 28001, which defines the mechanisms for implementing and certifying security systems.

The World Customs Organization has developed the SAFE Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade based on partnerships between customs authorities and businesses. Its methodological foundation includes preventive electronic information, a multi-level risk management system, and non-intrusive container inspection technologies [10].

The European Union has introduced the Authorized Economic Operator (AEO) institution, simplifying customs procedures for enterprises meeting security criteria [11]. Ukraine has committed to implementing this system according to the Association Agreement with the EU.

The United States has implemented a comprehensive approach through the Container Security Initiative (CSI) and the Customs-Trade Partnership Against Terrorism (C-TPAT) program, aimed at countering the use of commercial cargo transportation for terrorist activities [12].

Non-compliance with international supply chain security standards threatens limited access to foreign markets, loss of authorised operator status, increased cargo inspections, and reputational loss-

es. In some countries, such violations are classified as criminal acts [13].

The research has established that violations of logistics chain security are characterised by various forms and manifestations, which require their systematisation from a criminal law perspective. A five-component classification model is proposed based on the regulatory framework and empirical data analysis.

The first category includes property crimes: theft of cargo (Article 185 of the Criminal Code of Ukraine), robberies (Article 186), armed assaults on vehicles or warehouses (Article 187), and fraudulent actions with forged documentation (Article 190). These crimes pose an increased public danger, especially when transporting valuable cargo [14].

The second group consists of crimes in the sphere of economic activity: smuggling (Article 201 of the Criminal Code of Ukraine), illegal operations with excisable goods, fictitious entrepreneurship, and legalisation of proceeds obtained through criminal means. Drug smuggling poses a particular threat as it is often integrated into legal logistics channels [15].

The third group comprises crimes against traffic safety and transport operation: violation of safety rules on railway, water, or air, violation of traffic rules (Article 286), and illegal seizure of vehicles. These crimes directly affect the transportation component of the logistics process [16].

The fourth category covers computer crimes: unauthorised interference with the operation of computer systems of logistics companies (Article 361 of the Criminal Code of Ukraine), unauthorised actions with information (Article 362), and fraud using electronic computing equipment (Article 190). With the digitalisation of logistics processes, the significance of these crimes is rapidly increasing [17].

The fifth group includes crimes against public safety: terrorist acts (Article 258 of the Criminal Code of Ukraine), creation of terrorist groups (Article 258-3), and facilitation of terrorism (Article 258-4). Logistics chains can be used both for moving means of carrying out terrorist acts and as targets of deliberate attacks [18].

The study of logistics chain security violations in criminal law requires analysis of all elements of a crime: the object, objective side, subject, and subjective side. Through these elements, a criminal-legal characterisation is formed, which allows for establishing the boundaries of responsibility and distinguishing criminal acts from related offences.

It is essential to understand that violations of logistics chain security are not separated into distinct crimes in the Criminal Code of Ukraine, but are regulated by general norms. Therefore, the qualification of such acts must be based on the fundamental provisions of criminal law theory [19].

A characteristic feature of qualifying logistics chain security violations is the plurality of crimes. For example, possessing a vehicle with cargo is qualified as a combination of crimes (Article 289 and Article 185 of the Criminal Code of Ukraine) due to encroachment on different objects of criminal law protection.

The social danger of these violations is determined by a complex of factors: property damage, threats to economic and public security, and risks to citizens' lives and health. The increased danger is particularly noticeable when transporting hazardous cargo or actions that threaten transport infrastructure [20].

When investigating violations of logistics chain security, establishing a causal relationship between the act and its consequences is critical. The

number of subjects in the logistics chain complicates this task. According to the legislative model, determining the moment of legal completion of a crime depends on the construction of the specific *corpus delicti*.

In criminal law qualification of logistics chain security violations, the object of the crime is a key element of *corpus delicti*. According to criminal law doctrine, objects are classified in a vertical structure: general, generic, specific, and direct, which provides a systematic analysis of protected legal relationships [16].

The general object encompasses all social relations under criminal law

Protection, defined by Article 1 of the Criminal Code of Ukraine, includes legal relations related to the functioning of logistics chains [16].

The generic object in these crimes varies depending on the nature of the encroachment. It may include property relations (cargo theft), economic activity (smuggling), traffic safety and transport operation, public safety, and legal relations in the field of computer systems supporting logistics processes [17].

The specific object concretises the generic one and covers relations in cargo transportation security by a particular type of transport or customs regulation. The direct object represents specific legal relations targeted by criminal encroachment: property rights to cargo, transport operation safety, etc. [18].

When analysing, it is necessary to consider the additional direct object. For example, in an armed robbery of a vehicle driver with cargo, the additional mandatory object is the life or health of the person. In a terrorist attack on transport infrastructure facilities, additional objects may include human life and health, property, and environmental safety.

The subject of crime in logistics chain security violations has material certainty and may include various categories of cargo, vehicles, logistics infrastructure facilities, information systems, and documentation [19]. Precise identification of the subject of the crime is critically important for proper qualification of the act and differentiation of related *corpus delicti*.

The objective side of crimes in the logistics chain security reflects the external manifestations of a criminal act and determines the level of its social danger. It includes mandatory elements (act, consequences, causal relationship) and optional ones (method, place, time, environment, means and tools), which in specific cases may become mandatory [14, p. 156–158].

Criminal acts can manifest in two forms: active (cargo theft, damage to vehicles, document falsification, interference with information systems) and passive (failure to fulfil obligations to ensure transportation safety, violation of operating rules, neglect of cargo protection requirements) [15, p. 87–92].

The consequences of such crimes are diverse: material damages (cargo theft), physical harm (injuries to logistics process participants), organisational disruption (disruption of transport infrastructure operations), or environmental damage (accidents during transportation of hazardous substances). By constructing the objective side, some crime compositions are formal (smuggling, illegal seizure of transport). In contrast, others are material, requiring the occurrence of inevitable consequences (violation of traffic safety rules resulting in human casualties) [16, p. 211–214].

Establishing a causal relationship in material compositions of crimes in logistics is complicated by the multi-stage nature of processes and the many involved subjects, which requires special investigation methods.

Among the essential optional features are the method of commission (hidden or open, violent or non-violent), location (logistics terminal, railway junction, highway), and means (vehicles, unauthorised access devices, computer equipment). These characteristics significantly affect the legal qualification and determination of the degree of responsibility [17, pp. 143–147].

The subject of crime in violations of supply chain security is classified as general and special. According to formal legal interpretation, this is a natural, sane person who has reached the age of criminal responsibility established by law [18].

The general subject is characterised by three features: physical nature, sanity, and reaching the appropriate age. For most offences in the logistics sphere, responsibility begins at 16; however, for crimes of increased public danger (theft, robbery, deliberate destruction of property, terrorist act, illegal seizure of transport), from the age of 14 [18].

The special subject has additional normatively defined characteristics: transport workers responsible for traffic safety (Article 276 of the Criminal Code); officials of enterprises participating in supply chains (Articles 364, 367 of the Criminal Code); persons with material responsibility for cargo (Article 191 of the Criminal Code); subjects responsible for compliance with safety rules (Articles 273, 275 of the Criminal Code) [19].

In forensic analysis, the institution of complicity is essential. According to Article 27 of the Criminal Code of Ukraine, accomplices are divided into perpetrator, organiser, instigator, and accessory. Research shows that organised criminal groups often commit crimes in the logistics sector due to the complexity of operations and the need for subjects with different functional responsibilities [20].

In the Ukrainian legal system, only a natural person is recognised as a subject of crime (Article 18 of the Criminal Code). However, the legislation provides for the application of criminal law measures to legal entities in cases defined by Article 96-3 of the Criminal Code, in particular when an authorised person commits a terrorist act, legalises criminal proceeds, and other offences related to violations of supply chain security on behalf of a legal entity [11].

The subjective element of a crime reflects the internal psychological attitude of a person towards the committed act and its consequences. Its key components are guilt, motive, and purpose. Accurate establishment of the subjective element is critically important for the proper qualification of the act and individualisation of responsibility.

Guilt manifests in the form of intent or negligence. According to Article 24 of the Criminal Code of Ukraine, direct intent implies awareness of the socially dangerous nature of the act, anticipation of its consequences, and desire for their occurrence (as in cargo theft or smuggling). With indirect intent, the subject consciously allows for socially dangerous consequences to occur, which is typical for the forgery of transport documents [12].

Negligence (Article 25 of the Criminal Code of Ukraine) takes the form of criminal overconfidence (the subject foresees possible consequences but recklessly expects to prevent them) and criminal negligence (does not foresee consequences, although should have and could have done so) [13].

The motive of a crime can be mercenary, political, personal, or hooligan. In some *corpus delicti*, it is a mandatory feature, such as the mercenary motive in Article 364 of the Criminal Code of Ukraine.

The purpose of a crime varies from obtaining illegal benefits to destabilising the transport system or intimidating the population. It can be a mandatory element of *corpus delicti*, as in Article 258 of the Criminal Code of Ukraine, where the purpose of a terrorist act is defined as disruption of public safety, intimidation of the population, or influencing decision-making by authorities [14].

Qualifying features of logistics chain security violations are normatively defined characteristics in the Criminal Code of Ukraine that increase the degree of social danger of an act and affect the legal qualification of the crime and individualisation of punishment.

The main qualifying features in crimes against property related to logistics chains include repetition and various forms of complicity (Article 28 of the Criminal Code of Ukraine). Organised criminal activity is characteristic of the logistics sphere, requiring planning, the involvement of specialists, and the use of special equipment.

An important quantification indicator is the extent of damage caused. According to the note to Article 185 of the Criminal Code of Ukraine, significant damage is considered from 100 to 250 tax-free minimum incomes, considerable damage – over 250 tax-free minimum incomes, and extensive damage – over 600 tax-free minimum incomes. Given the high value of goods in logistics chains, this feature significantly affects legal qualification.

The occurrence of severe consequences is a significant qualifying feature of crimes in transport infrastructure. Such consequences include loss of life, serious bodily injury, and extensive material damage. In logistics operations, severe consequences can occur during transport accidents with dangerous goods or technogenic disasters in warehouses.

A specific qualifying feature is committing a crime using an official position. This feature is often present in offences committed by employees of logistics companies or representatives of regulatory authorities. According to Article 364 of the Criminal Code of Ukraine, these acts can form a separate *corpus delicti* and a qualifying feature of other criminal offences.

Sanctions for violations of logistics chain security serve as instruments of criminal law influence applied by the court under Article 50 of the Criminal Code of Ukraine, providing for legitimate restriction of the convicted person's rights [14].

The gradation of sanctions is determined by the composition of the criminal act and the presence of qualifying characteristics. For crimes against property (theft, robbery, armed robbery, fraud), punishments range from fines to imprisonment for up to 15 years with confiscation of property. The most severe sanctions are provided for qualified armed robbery, massive amounts, by an organised group, imprisonment for 8-15 years with confiscation [15].

For crimes in economic activity (smuggling, fictitious entrepreneurship, money laundering), fines, restrictions, or deprivation of liberty are prescribed. Smuggling is punishable by imprisonment for 3–7 years with confiscation of items and, when committed by a group or repeatedly, for 5–12 years with confiscation of items and property [16].

Crimes against transport safety are classified according to penal characteristics depending on the severity of the consequences. Violations of traffic safety rules with fatal consequences are considered serious crimes and punishable by imprisonment for 5–10 years [17].

For a terrorist act against transport infrastructure facilities, imprisonment for 5–10 years is prescribed, in case of human casualties, 10–15 years or life imprisonment. Legal entities involved

in terrorist attacks may be subject to fines, confiscation of property, or forced liquidation [18].

This article examines specific aspects of the methodology for investigating crimes against logistics chain security. The research object encompasses the criminalistic features of the organisation, tactics of investigative actions, and the use of specialised knowledge in the investigation process.

The methodology is based on the dialectical method of cognition and a system-structural approach. According to Shepitko V. Yu. (2019), “the effectiveness of an investigation directly depends on the correct determination and application of a specific methodology according to the crime category” [19].

The initial stage of investigation is characterised by high information entropy. In 87.4% of cases, there is an “information uncertainty situation” with limited data about the crime circumstances and perpetrators [16]. Time is a critical factor since material objects are in a dynamic state.

A key feature of the methodology is multi-subject interaction with logistics chain participants – manufacturers, carriers, freight forwarders, warehouse operators, customs authorities, and insurers. Analysis of 124 criminal proceedings (2018-2022) shows that investigation effectiveness depends 64.3% on the quality of interagency coordination, and in cross-border crimes, on international legal assistance [17].

Investigation optimisation is achieved through the involvement of specialised experts and conducting examinations. The most informative are commodity (42.7%), forensic (37.9%), transport-tracological (28.6%), computer-technical (25.3%), and economic (21.8%) examinations [18].

Integrating digital technologies into the evidence process (analysis of video surveillance data, GPS tracking, electronic document management, and customs databases) increases crime detection by 31.7%. Shepitko V.Yu. notes that “the use of information technologies optimises the process of collecting and analysing evidentiary information and increases the effectiveness of investigation” [19].

The issue of proving security violations in logistics supply chains is becoming increasingly relevant due to the growing importance of international logistics systems in globalization. In such cases, the specifics of evidence require theoretical analysis and practical solutions.

The research is based on a comprehensive approach to analysing legal, technological, and organisational aspects of evidence through comparative legal and systemic-structural methods.

The transnational nature of logistics chains creates problems with jurisdiction and collecting evidence abroad. Academician Tatsiy V.Ya. notes: “The problem of collecting and legalising evidence obtained abroad is one of the most complex in investigating crimes with a cross-border element” [16]. The solution requires effective mechanisms of international legal assistance and improvement of procedures for recognising foreign evidence.

The issue of digital evidence is key. Logistics processes operate on information systems (WMS, TMS, ERP), which allow criminals to modify data. The scientific community debates the admissibility of digital evidence and ensuring its integrity [17].

Proving the subjective aspect of the crime presents significant difficulties when involving numerous entities with different functions. Professor Tulyakov's V.O. states: “Establishing the subjective aspect of a crime requires a comprehensive analysis of

all circumstances, the use of indirect evidence, and psychological expertise” [18].

The systemic nature of violations complicates establishing a causal relationship between actions and consequences. In logistics systems, consequences are often the result of the interaction of many factors, mainly when they occur with a significant time gap or are caused by several factors simultaneously [19].

Preventive security measures for logistics chains form a multi-level system to identify and neutralise risks. Empirical data confirm the need to implement such measures at the international, national, and sectoral levels and the level of individual logistics entities [14].

At the international level, implementing ISO 28000 standards and the Framework Standards of the World Customs Organization correlates with increased security of logistics operations. Transnational cooperation between law enforcement agencies and data exchange significantly contributes to detecting and terminating violations [15].

The national level is characterised by a direct relationship between modernising the regulatory framework, implementing innovative control technologies (GPS monitoring, RFID marking), and decreasing incidents. Early information systems and risk analysis effectively identify potential threats [16].

The sectoral level includes specialised security standards, personnel training programs, and integrated monitoring systems [17]. The methodology of continuous improvement optimises the implementation of preventive measures and adaptation of best practices.

At the level of individual logistics entities, comprehensive integration of security management systems, regular process audits, and verification of personnel and counterparties are required. Research confirms the relationship between the use of technical security tools, algorithmised response procedures, and reduced vulnerability of the logistics system [18].

Professor Golovkin B.M. notes: “The effectiveness of preventive measures demonstrates dependence on their systematic integration, methodological consistency, and inter-level coordination, covering all structural elements of the logistics chain and functional aspects of security” [19].

Globalisation of the world economy necessitates international coordination of efforts to counter security violations in global, regional, and bilateral logistics [16].

At the global level, key roles are played by the UN, World Customs Organization, International Maritime Organization, ICAO, and ISO, which develop international security standards and promote the unification of regulatory frameworks. Implementing the WCO SAFE Framework of Standards has created a foundation for systematic cooperation between customs authorities and business structures [17].

Interpol and Europol facilitate information exchange between law enforcement agencies, organise joint operations, and provide methodological support for risk analysis. Interpol regularly conducts transnational operations to detect illegal movement of goods, drugs, and weapons [18]. Europol, within the EMPACT platform, has identified transnational crimes in logistics as a priority area of activity.

At the regional level, supranational entities perform essential roles – the EU, CIS, ASEAN, and others, which develop cooperation tools and harmonise legislation. In the EU, the Authorized Economic

Operator (AEO) program and the comprehensive risk analysis system in the customs sphere function effectively [19].

Countries conclude cooperation, legal assistance, extradition, and information exchange agreements at the bilateral level. Ukraine has such agreements with many countries, which increases the effectiveness of countering security violations in logistics chains [20].

The primary forms of international cooperation include the exchange of best practices, joint training, technical assistance, and the formation of international information databases on offences. The exchange of information about new methods of crimes and risk identifiers is of decisive importance for the timely prevention of security violations in logistics chains.

Analysis of court practices regarding security violations in logistics chains has revealed key trends, qualification problems, and evidentiary features for unifying criminal law applications.

Empirical research has shown that the most common offences are cargo theft (Article 185 of the Criminal Code of Ukraine), smuggling (Articles 201, 305), and violations of transport safety rules (Articles 276, 286). In 78% of cases, thefts are qualified under Part 2 of Article 185 as theft with penetration into storage or under Part 3 of Article 185 as theft committed by an organised group or on a large scale [12]. This is due to the storage of valuables in special premises and their value exceeding 250 non-taxable minimums.

The most common objects of smuggling are narcotics, weapons, ammunition, and cultural valuables. International logistics chains – postal and courier services and international transportation – are used for implementation [13]. In 23% of cases, actions are qualified as a combination of crimes, including abuse of office (Article 364 of the Criminal Code).

Regarding violations of transport safety rules, court practice focuses on establishing a causal link between the act and consequences and determining the form of guilt [14]. According to the Resolution of the Plenum of the Supreme Court, the subjective aspect of such offences is characterised by intent or negligence regarding the act and only negligence regarding the consequences.

When distinguishing between criminal and administrative liability, the key criterion is the presence of socially dangerous consequences. Under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine, violation of road safety rules is qualified only if it causes moderate bodily injury, severe injury, or death [15]. In other cases, administrative legislation is applied.

Modern criminal law doctrine requires modern regulations concerning liability for logistics chains’ security violations. Key areas for regulatory changes have been identified based on the analysis of legislation and practice.

The first area is the systematisation and unification of criminal law norms. Currently, these provisions are scattered throughout different sections of the Criminal Code of Ukraine, complicating their application. Professor O.O. Dudorov (2021) suggests “creating a specialised chapter or developing a comprehensive article for the most socially dangerous violations in the field of logistics chains security” [16, p. 47–48].

The second area is integrating domestic legislation into the international legal framework by implementing UN Conventions to combat terrorism and transnational crime, ensuring maritime security and air transportation safety [17, p. 112–115]. This will enhance the effectiveness of international cooperation in countering logistics sector crimes.

The third area is the modernisation of logistics responses to cybercrime. With increasing digitalisation, logistics systems become more vulnerable to cyberattacks. Professor Y.Y. Orlov (2022) substantiates the necessity of “updating the normative constructions of Section XVI of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the specifics of logistics information systems” [18, pp. 203–204].

The fourth area is expanding the institution of criminal liability for legal entities, often beneficiaries of illegal activities. Academician O.M. Kostenko (2023) notes the need for “expanding the list of criminal offences as grounds for applying measures against legal entities in transport and logistics activities” [19, pp. 87–88].

The fifth area is criminalising logistics chain security standards violations that threaten human life, health, and environmental or national security. This will strengthen the preventive potential of criminal law and contribute to neutralising criminogenic risks [20, pp. 156–159].

Conclusions. The research on criminal law aspects of liability for violations of logistics chain security allows us to formulate the following theoretical generalisations and practical recommendations.

First, as an object of criminal legal protection, the logistics chain is an integrated system of interconnected elements that ensure the movement of material, information, and financial flows. The criminalisation of encroachments is due to the significance of possible consequences in theft, smuggling, cybercrimes, and terrorist acts [17].

Second, the legal regulation of logistics chain security in Ukraine is fragmented. The current Criminal Code of Ukraine does not contain special provisions regarding the studied violations, which necessitates the application of general provisions on crimes against property in the sphere of economic activity and transport safety [18].

Third, the criminal law characteristics of these violations are marked by multiple objects of encroachment, polymorphism of acts, and diversity of socially dangerous consequences. The subject composition covers general and special subjects – transport workers, officials, and persons responsible for transportation safety [19].

Fourth, the effectiveness of investigating crimes in logistics chain security depends on the promptness of response, coordination of actions, and involvement of special knowledge. Key evidence challenges are related to the transnational nature of logistics chains and the specifics of digital evidence [20].

Fifth, it is necessary to implement a multi-level system of preventive measures at the international, national, and sectoral levels and the level of individual logistics entities. International cooperation should be implemented through information exchange, legal assistance, and joint investigations [15].

Sixth, promising directions for improving legislation include systematisation of criminal law norms, adaptation to international standards, modernisation of responsibility for cybercrimes, and expansion of legal entities' criminal liability institutions [16].

Bibliography:

1. Головкін Б. М. Злочинність у сфері економіки : монографія. Харків : Право, 2020. 500 с.
2. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : підручник. Київ : Ваіте, 2021. 1064 с.
3. Закон України «Про транспорт» від 10.11.1994 № 232/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446.
4. Крикавський Є. В. Логістика: основи теорії : підручник. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2019. 456 с.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
6. Кримінально-правова характеристика порушень безпеки в логістичних ланцюгах : колективна монографія / за ред. В. І. Борисова. Харків : Право, 2020. 188 с.
7. Логістичні ланцюги як об'єкт кримінально-правового захисту : монографія / за ред. Є. В. Крикавського. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2020. 156 с.
8. Міжнародні стандарти безпеки логістичних ланцюгів в Україні : монографія / за ред. О. М. Сумця. Харків : ХНАДУ, 2020. 240 с.
9. Міжнародні стандарти безпеки логістичних ланцюгів в Україні : монографія / за ред. О. В. Сердюка. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 168 с.
10. Орлов Ю. Ю. Кіберзлочинність: проблеми протидії : монографія. Київ : НАВС, 2019. 284 с.
11. Осадчий В. І. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія. Київ : Атіка, 2019. 304 с.
12. Розслідування злочинів у сфері логістики : наук.-практ. посіб. / за ред. В. А. Журавля. Харків : Право, 2020. 224 с.
13. Розслідування порушень безпеки в логістичних ланцюгах : наук.-практ. посіб. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 204 с.
14. Сумець О. М. Безпека логістичних систем : підручник. Харків : ХНАДУ, 2018. 320 с.
15. Цифрові докази в кримінальному провадженні : монографія / за ред. Ю. М. Грошевого. Харків : Право, 2020. 176 с.
16. Чухрай Н. І., Гірна О. Б. Управління безпекою логістичних систем : підручник. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2020. 256 с.
17. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Харків : Право, 2019. 520 с.
18. Яра О. С. Міжнародне співробітництво у боротьбі з економічною злочинністю : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 280 с.
19. Профілактика злочинів у сфері логістики : монографія / за ред. Б. М. Головкина. Харків : Право, 2020. 224 с.
20. ISO 28000:2007 «Specification for security management systems for the supply chain». International Organization for Standardization, Geneva, 2007.

Рябих Н., Грабовець В. Кримінально-правові аспекти відповідальності за порушення безпеки логістичних ланцюгів

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню кримінально-правових аспектів імплементації безпілотних технологій у логістичній галузі. У межах роботи проведено аналіз поточного стану нормативно-правового регулювання безпілотних систем в Україні, ідентифіковано наявні прогалини в законодавчій базі та окреслено проблематику кваліфікації правопорушень. Акцентується на тому, що правова база перебуває на етапі формування, включаючи Повітряний кодекс України, Закон «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації» та наказ Державіаслужби №153 від 08.02.2019. Актуальність дослідження підтверджується значним зростанням кількості зареєстрованих БПЛА в Україні – на 347% у період з 2020 по 2023 рік, досягнувши 5 830 одиниць станом на початок 2024 року.

У статті систематизовано специфіку кіберзлочинності, асоційованої з безпілотними технологіями, визначено ключові вектори загроз та заходи протидії. Проаналізовано статистичні дані за 2020–2024 роки, які демонструють зростання кількості кібератак на безпілотні логістичні системи на 176%, при цьому 43% випадків характеризувалися перехопленням оперативного контролю. Згідно з даними Департаменту кіберполіції

Україні, кількість злочинів, пов'язаних із застосуванням безпілотних технологій, збільшилася на 345% протягом 2020-2023 років, з яких 68% безпосередньо стосувалися логістичного сектору. Ідентифіковано основні види злочинів, зокрема порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту (ст. 286 ККУ), неправомірне поводження з конфіденційною інформацією (ст. 182 ККУ), порушення недоторканності приватного життя (ст. 162 ККУ), несанкціоноване втручання в електронні системи (ст. 361 ККУ), а також незаконні операції із забороненими предметами (ст. 262 ККУ).

Особлива увага зосереджена на проблемі визначення суб'єкта злочину у випадках, пов'язаних із застосуванням безпілотних технологій у логістиці, що є одним із ключових викликів. За інформацією Європейського агентства з кібербезпеки, у 64% випадків ідентифікація конкретного суб'єкта була ускладнена. Розглянуто питання цивільної відповідальності за шкоду, завдану безпілотними системами, з урахуванням їх класифікації як джерел підвищеної небезпеки. Проведено компаративний аналіз міжнародного досвіду регулювання відповідальності за

правопорушення у сфері безпілотних технологій, зокрема підходів США та Європейського Союзу, де вже існують спеціалізовані нормативні акти.

На основі отриманих результатів дослідження розроблено конкретні пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України, враховуючи технологічні особливості безпілотних систем та виклики цифрової трансформації в логістичній галузі. Підкреслюється нагальна потреба у створенні спеціальних положень, оскільки чинний Кримінальний кодекс не містить норм, які б враховували специфіку злочинів із залученням безпілотних систем, що призводить до труднощів у кваліфікації діянь та двозначності у судовій практиці. Ці пропозиції спрямовані на формування ефективних механізмів правового реагування на новітні види правопорушень та забезпечення безпечного функціонування безпілотних технологій у логістиці.

Ключові слова: логістичний ланцюг, безпека логістичних систем, кримінальна відповідальність, економічна безпека, транспортна логістика.

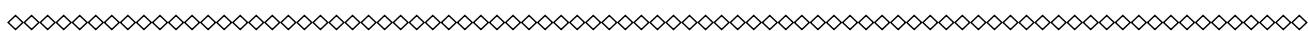
Дата надходження статті: 28.07.2025

Дата прийняття статті: 06.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бондар В. С.,*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національної академії Служби безпеки України*

ПРО ОСНОВИ МЕТОДИКИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню основ методики досудового розслідування державної зради. Здійснено вибірковий контент-аналіз слідчої та судової практики. Систематизовано особливості предмета доказування учинення злочинів даної категорії, стверджується, що державна зрада (ст. 111 КК України) кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень. Визначені джерела доказів у кримінальних провадженнях, відкритих за ознаками державної зради, які враховувались судами. Зазначені обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях даної категорії.

Виокремлено слідчі ситуації початкового етапу розслідування державної зради: 1) виявлення ознак державної зради під час досудового розслідування іншого кримінального провадження за фактом учинення іншого кримінального правопорушення (наприклад, під час досудового розслідування терористичного акту та ін.); 2) повідомлення про державну зраду, отримане від посадових осіб інших органів правопорядку – Національної поліції, Державної прикордонної служби, Збройних сил України, Національної гвардії та ін.; 3) інформація щодо ознак державної зради, отримана з відкритих джерел. Запропоновані програми та алгоритми їх реалізації щодо розв'язання типових слідчих ситуацій.

Зазначено, що використання криптовалюти як засобу платежу та приховання окремих видів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України є відмінною ознакою кримінально-протиправної поведінки. Завдяки технологічним особливостям (приховання адреси криптогаманця, кільцевий підпис транзакцій, автоматичний міксер транзакцій, доведення транзакції з нульовим розголошенням), які ускладнюють процес встановлення (деанонімізації) її користувачів з боку органів досудового розслідування (якщо встановлювана особа при взаємодії з криптовалютою не користувалася послугами чи сторонніми клієнт-додатками посередників у вигляді операторів обміну криптовалютою або криптобірж), то перелік відповідних ідентифікаторів, котрі можуть бути використані слідчим для встановлення фігурантів може включати:

- адресу (си) криптогаманця;
- хеш транзакції (TxID/TxHash);
- інші супутні ідентифікатори здійсненої транзакції;
- IP-адреса пристрою (вузлу), на якому запускається клієнт-додаток для здійснення транзакції.

Ключові слова: державна зрада, доказування, слідчі ситуації, програми досудового розслідування, методика розслідування.

Постановка проблеми. Трансформація кримінальної та кримінальної процесуальної політики в умовах воєнного стану, структури, ознак та динамічних показників кримінально-про-

типравної діяльності у сфері національної безпеки потребують актуальних рекомендацій щодо їх контррозвідувальної, оперативно-розшукової, судово-експертної і доказової діяльності у кримінальному провадженні. Завдання розроблення таких рекомендацій, формулювання практичних інструментів виявлення, розкриття та розслідування покладається на науковців – фахівців у сфері контррозвідувальної діяльності та кримінальної юстиції.

Практичними підрозділами органів безпеки та Національної поліції накопичений суттєвий масив кейсів успішної протидії розвідувально-підривній діяльності спецслужб країни-агресора, а тому існує нагальна потреба в узагальненні, методологічному обґрунтуванні, та осучасненні відповідних знань у позначених галузях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Концептуальні основи методики досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки України сформовані в працях дослідників криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності (В.Є. Андрєєвої, К.В. Антонова, Т.В. Будко, О.І. Букреєва [44], А.В. Ватраль, І.В. Гори, О.В. Зайцева [43, с. 53–62], В.А. Колесника [45], Ю.С. Кононенка [46], В.В. Кузнецова, В.В. Науменка [47, с. 188–193], С.А. Наумюка [44], І.В. Пирога, М.А. Погорецького, А.В. Селюка, М.М. Стецюка, К.В. Чаплинського, А.М. Черняка, О.А. Чувакова [48], М.Є. Шумили, В.О. Ходановича та ін. [1, с. 5–17; 2, с. 57–70]). У наукових розвідках зазначених та інших науковців і практиків знайшли відображення базові принципи методики досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки України. Водночас, через об'єктивні фактори потреба дослідження шляхів оптимізації методики розслідування державної зради в сучасних умовах протидії спецслужбам країни-агресора становить окреме важливе наукове завдання.

Метою статті є виокремлення та систематизація базових засад (принципів) методики розслідування державної зради.

Виклад основного матеріалу. Поза яким сумнівом, основу методики досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення або їх сукупності, а методика розслідування державної зради не є виключенням становить визначення оптимальної структури.

Обсяг обставин, які підлягають з'ясуванню в процесі досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 111 КК України, необхідно визначати, виходячи з предмету та меж доказування, які містяться у ст. 91 КПК України, кваліфікуючих ознак цього виду злочинів, закріплених у відповідній статті КК (ст.ст. 27, 28), і обставин, обумовлених специфікою скоєння та відображення конкретного злочину.

До особливостей предмета доказування відноситься учинення злочинів даної категорії, які кваліфікуються за ознаками реальної або ідеальної сукупності. Вибірковий контент-аналіз вироків свідчить про те, що державна зрада (ст. 111 КК України) кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень, зокрема, з інкримінуванням при цьому:

- ч. 2, 3 ст. 109 «Публічні заклики до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій»; ч. 1 ст. 110 «Публічні заклики та розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення дій з метою зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України»; ст. 436 «Розповсюдження матеріалів із публічними закликами до агресивної війни»; ч. 2 ст. 436-2 «Поширення матеріалів, у яких міститься заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, та заперечення тимчасової окупації частини території України» [4; 21; 26; 27; 37];

- ч. 2 ст. 110 «Умисні дії з метою зміни меж території та державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України» [29];

- частини 1 та 2 ст. 111 «Державна зрада» [7; 9];

- ч. 1 ст. 14, ст. 113 у випадках готування до диверсії [36];

- ч. 1 ст. 114 «Шпигунство» (при тому, на думку авторів науково-практичного коментаря «Злочини проти основ національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни»: «У випадку, коли суб'єкт тривалий час передавав іноземним представникам відомості, що становлять державну таємницю, та при цьому, наприклад, починав злочинну діяльність у статусі громадянина України, а згодом, продовжуючи її, змінив громадянство, дії такого суб'єкта залежно від періоду вчинення кожного епізоду кваліфікуються відповідно за ч. 1 ст. 111 та ч. 1 ст. 114 КК України») [44, с. 135];

- ст. 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [14; 32];

- ст. 260 «Участь в діяльності не передбаченого законом збройного формування» (наприклад, «Самооборона Криму»; ст. 258-3 «Участь у діяльності терористичної організації» (ЛНР, ДНР) [5; 6; 8; 10; 17; 34];

- ч. 1 ст. 263 «Незаконне придбання, носіння та зберігання вибухових речовин, вибухових пристроїв та бойових припасів без передбаченого законом дозволу»;

- ч. 2 ст. 332 «Організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями, сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, усуненням перешкод, щодо кількох осіб, з використанням службового становища» [16];

- ч. 4 ст. 27 і ст. 336 (у випадках підбурювання, наприклад, у соціальних мережах осіб до ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період за завданням іноземного представника [44, с. 157];

- ч. 1 ст. 361 «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж» [34];

- ст. 408 «Дезертирство» [13; 15; 19; 24];

- ч. 1 ст. 438 «Вчинення жорстокого поводження з цивільним населенням та інших порушень законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [38].

Крім того, вчинення державної зради в організованих формах виступає кваліфікуючою ознакою [22].

Слід зауважити, що результати вибіркового контент-аналізу судових вироків, постановлених за ст. 111 КК України дозволяють зафіксувати ситуацію, що в якості джерел доказів у кримінальних провадженнях, відкритих за ознаками даної статті закону про кримінальну відповідальність судами враховувались (від сторони обвинувачення):

1) висновки експертів:

- судово-почеркознавча експертиза: підпису з вирішенням ідентифікаційних завдань щодо виконання обвинуваченням [40];

- судово-психіатрична експертиза;

- судово-лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза, об'єктами якої виступали матеріали звукозаписів, отримані під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (аудіо-контролю особи), а в якості експертного завдання виступало дослідження зафіксованого об'єктивного змісту розмов осіб щодо різних обставин та стадій скоєння злочину; рукописні записи, визнані передсмертною запискою під авторством певної особи з лінгвістичної точки зору, містяться висловлювання, зміст яких вказує на надання особою, позначеною як ОСОБА_7, представникам іноземної держави (російської федерації) допомоги у проведенні підривної діяльності проти України шляхом збору та передачі відомостей щодо дислокації (розміщення блокпостів, понтона, вогневих позицій, окрім того підтвердження розташування описаних геолокацій на карті), маршрутів пересування сил та засобів Сил оборони України тощо [42];

- комп'ютерно-технічна, об'єктами якої виступали мобільні телефони, у процесі проведення якої було виявлено видалену інформацію, які відображено у звіті видалених даних, а також видалені чати щодо листування акаунту обвинуваченого з номером абонента з користувачем з ім'ям акаунту в застосунку «Telegram»; зафіксовано користування та наявність інформації на вилучених у обвинуваченого в ході обшуку мобільних телефонів; в теці «Самета» мобільного телефону виявлено фотознімки та відеозаписи об'єктів інфраструктури, зроблені камерою наданого на дослідження мобільного телефону, зафіксовано факти відправлення певним користувачем з номером телефону фото- та відеозаписів об'єктів інфраструктури з наданого на дослідження мобільного телефону [25];

- трасологічної експертизи цілого за частинами, об'єктами якої виступали фрагменти аркушів паперу, вилучені під час огляду [39];

- судово-портретна експертиза, об'єктами якої виступали відеофайли з об'єктивними зображеннями осіб, а в якості експертного завдання виступало з'ясування питання, чи зображена на них одна і та сама особа [28];

- судово експертиза відео- звукозапису, об'єктами якої виступали аудіо- файли – записи телефонних розмов обвинуваченого, який використовує певний номер телефону з іншими особами. Відповідні носії інформації отримувалися за результатами проведення зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, а відповідним висновком було встановлено, що промовлені обвинуваченим слова та фрази, зафіксовані на фонограмах

файлів загалом відповідають словам та фразам, позначеним у розмовах на вищезазначених фонограмах відповідно в тексті протоколу про результати зняття інформації з протоколи проведення слідчого експерименту зі свідками та обвинуваченими щодо зустрічей обвинувачених один з іншим, обставин переходу засобів учинення злочину в «схронах», розвідки та дорозвідки об'єктів критичної інфраструктури тощо;

- 2) показання свідків;
- 3) речові докази;
- 4) протоколи проведення негласних слідчих (розшукових) дій:
 - контролю за вчиненням злочину у формі: спеціального слідчого експерименту [25];
 - зняття інформації з електронних комунікаційних мереж;
 - зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частини без відома їх власника, володільця або утримувача, що міститься в електронних інформаційних системах на яких обробляється або зберігається інформація з використанням програмного забезпечення для обміну повідомленнями (месенджерів): з мобільних телефонів з певними абонентськими номерами, за якими зареєстровано акаунти в месенджерах «Viber», «WhatsApp», «Telegram» та ін., які використовувалися обвинуваченими; електронної пошти стосовно обвинуваченого [35]. Протоколами, зокрема фіксувалися факти надання згоди обвинуваченого на конфіденційне співробітництво зі спецслужбами рф, де ним обирався псевдонім на надавалася інформація про райони розміщення Збройних сил України, блокпостів, шляхів пересування техніки, фотографії наслідків ураження будинків та споруд, зроблені за допомогою сервісу Google Maps, особисті дані військовослужбовців, які перебували на лікуванні, громадян, які мають активну українську позицію;

- обстеження житла обвинуваченого [27];
- огляд і виїмка кореспонденції (у відділенні Нової пошти);

Зазначені протоколи підтверджували факти добровільної та свідомої передачі через месенджер «Telegram» абоненту інформації про місця дислокації військових, місць ракетних, артилерійських обстрілів, прильотів БПЛА шляхом надсилання фотографій, відеозаписів з позначенням координат об'єктів на карті, та отримання оговореної грошової винагороди;

5) протоколи за результатами проведення НРЗ за КРС № 1909 (стосовно нестановленої особи). Протокол складений оперативним співробітником УСБУ в Сумській області на підставі п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідальну діяльність», ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», п. 9 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», на підставі ухвали слідчого судді Львівського апеляційного суду № 0811пт від 09.03.2022 проведено негласні розшукові заходи стосовно нестановленої особи на ім'я ОСОБА_89, який мав у користуванні номер оператора мобільного зв'язку НОМЕР_3. Судом даний протокол визнаний доказом у розумінні ст. 99 КПК України, який у сукупності з іншими доказами повністю підтверджує винуватість обвинуваченого у вчиненні державної зради [26];

6) протоколи оглядів:

- інтернет-ресурсів (інтернет-сайтів, інтернет-акаунтів соціальних мереж) незаконних органів влади, створених на тимчасово окупованій території України;
- інтернет-ресурсів за участю свідка, відповідно до якого, у пошуку в інтернет-мережі за посиланням, свідок за здійснив пошук і вказав на точку за координатами та показав, що саме

за цими координатами, ним в ході огляду поля бою було взято в полон обвинуваченого [31];

- речей і документів, які були вилучені в ході проведення обшуку чи інших слідчих (розшукових) дій:

- мобільних телефонів з додатками, в ході огляду трансакцій яких встановлювалися факти здійснення грошових переказів на картку певних осіб;

- оптичних дисків, які вилучалися в ході тимчасового доступу до речей і документів, що знаходяться у володінні операторів мобільного зв'язку, на яких містилися дані про вхідні та вихідні дзвінки, в тому числі виходу в Інтернет за певний період із зазначенням часу дзвінків, тривалості розмов, номерів IMSI та IMEI абонентів, з якими здійснювалися телефонні з'єднання, адреси розташування базових станцій мобільних терміналів, з'єднань в зоні здійснення базової станції LAC, CellID мобільних терміналів, в яких використовувалися сім-картки з певними номерами;

- інтернет-видань указом президента російської федерації від 19 грудня 2014 року № 78677 обвинуваченого призначено на посаду Керченського міського суду Республіки Крим [12];

- інтернет видань з сайту Верховної Ради України;

- мобільних телефонів;

- місця події – ділянки місцевості, яка, на виконання завдання представника іноземної держави використовувалася в якості закладки для ручної гранати РГД-5 [20];

7) протоколи пред'явлення особи для впізнання за фотознімками;

8) протоколи обшуків [41];

9) протоколи проведення слідчих експериментів. Зокрема, в процесі проведення слідчого експерименту обвинувачений показав на відкритій Google карті місця несення ним військової служби в рядах збройних силах російської федерації та обставини його участі у веденні бойових дій проти Збройних Сил України за визначеними географічними координатами [31];

- протоколів тимчасового доступу до речей і документів, у результаті дослідження яких:

- вбачалося, що обвинувачений у період окупації м. Тростянець у телефонному режимі мав зв'язок із військовими рф;

- отримано відомості до журналу обліку госпіталізованих у стаціонарі та ЛОР журналі обліку хворих отоларингологічного відділення КНП «Херсонська міська клінічна лікарня ім. Є.Є. Карабелеша», до працювала обвинувачена, серед яких є особисті відомості щодо військових ЗС України та правоохоронців [41];

11) документи:

- рапорти щодо виконання доручень оперативними підрозділами, що нестановлені громадяни надають сприяння представникам держави агресора рф в проведенні підпривної діяльності проти України. Зокрема, на виконання завдань представників рф, вказані особи здійснюють розвідку за місцями розташування військових об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури України та надають зазначену інформацію представникам рф через мобільний месенджер «Telegram». Встановлено, що співробітник спецслужб рф, використавши свої агентурні позиції на території України зареєстрував акаунт у телеграм «Telegram» з метою приховування реального власника акаунта. Вказаний номер було активовано один раз на території України з метою отримання СМС-повідомлення для реєстрації. Зазначений акаунт використовувався обвинуваченим з метою отриман-

ня інформації про Сили оборони України, а також залучення так званих «ініціативних» громадян України до конфіденційного співробітництва. Оперативним шляхом також встановлено, що акаунт в месенджері «Telegram» використовується обвинуваченим;

- рапорти щодо встановлення оперативним шляхом на доручення слідчого щодо отримання інформації з «СПО СК: АС «Российский паспорт» щодо громадянина рф, який використовує акаунт з ніком в месенджері «Telegram»;

- відповіді на доручення слідчого у кримінальному провадженні про встановлення анкетних даних військовослужбовців рф, які перебували на визначеній території, мали у своєму користуванні мобільні телефони з абонентськими номерами та підтримували зв'язок з обвинуваченими;

- повідомлення військових частин про те, що відомості про перебування визначених підрозділів може нести загрозу національній безпеці та обороноздатності України, так як вони знаходяться в зоні ведення бойових дій, а отже становить оперативний інтерес для ворога;

- інформація управління військових сполучень на залізниці про розміщення станом на визначений час та території визначених залізничних станцій військових ешелонів з військовим вантажем та/або підрозділами Збройних сил України, які в умовах дії правового режиму воєнного стану не підлягають розголошенню;

- відповіді на доручення слідчого у кримінальному провадженні про надання Головним центром обробки спеціальної інформації Державної прикордонної служби України матеріалів про неодноразовий перетин з тимчасово окупованою територією АР Крим родичів та близьких осіб обвинуваченого через визначені пункти пропуску;

- відповіді на запити слідчого у порядку ст. 93 КПК України управління Державної міграційної служби України з наданням відповідної інформації про те, що оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон на ім'я обвинуваченого не проводилося, а процедура втрати громадянства не ініціювалася [23];

- окрема справа військовополоненого [8];

- лист Вищої кваліфікаційної комісії судді України № 18-2153/15 від 16 лютого 2015 року суддя Керченського міського суду АР Крим ОСОБА_5 до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України із заявою про переведення до іншого суду на території України чи про звільнення з посади за загальними обставинами не зверталася, хоча таку можливість мала [12];

- копії трудової книжки обвинуваченого, з якої вбачалося, що він працював на посаді судді;

- рішення Вищої ради правосуддя від 11 травня 2017 року № 1121/0/15-17 (т. 3 а.с. 226) до судді ОСОБА_2 застосовано дисциплінарне стягнення у виді внесення подання про звільнення [11];

- відповідь начальника штабу-заступника командувача оперативного угруповання військ «Херсон» про координати обстрілів, здійснених підрозділами збройних сил рф у період, які обвинувачений передавав представнику рф.

Стосовно розслідування державної зради основними обставинами, що підлягають доказуванню можна назвати:

- електронна адреса, абонентський номер пристрою в мережі оператора зв'язку, Інтернет-провайдера, фізична адреса місцезнаходження пристрою, який використовувався для пере-

дачі інформації представнику спецслужби іноземної держави;

- спосіб вчинення державної зради:

- Форма кримінально-протиправної поведінки:

1.1. *Перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.* Форми такого переходу можуть бути різними: перехід до ворога через лінію фронту; вступ до армії ворожої держави; участь за її завданнями у бойових діях проти України; надання різної допомоги агентам такої держави та інше. Перехід на бік ворога може полягати як у переході на територію ворожої держави (так званий фізичний перехід), так і в наданні допомоги такій державі або її представника на території України (так званий інтелектуальний перехід). У цій формі державна зрада вважається закінченою з моменту, коли особа почала надавати допомогу ворогові [3].

1.2. *Шпигунство.* Підлягають встановленню, зокрема:

1.2.1. Факт передачі або збирання (викрадення) з метою передачі відомостей іноземній державі, іноземній організації або їх агентурі.

Збирання відповідної інформації здійснюється шляхом візуальної розвідки; роботи на каналах зв'язку об'єкта; ознайомлення зі службовими та іншими відомостями з відповідними грифами таємності, які містять відомості воєнного, науково-технічного чи іншого характеру; викрадення (придбання) матеріалів та документів.

Передача відповідної інформації може бути здійснена: в усній чи письмовій формі при особистій зустрічі з представником іноземної держави або іноземної організації; через посередників; шляхом надсилання відповідної інформації через месенджери, з використанням схованок тощо.

1.2.2. Зміст та обсяг зібраних або переданих відомостей.

1.2.3. В інтересах якої іноземної держави, іноземної організації проводилася шпійська діяльність. Розповсюдженою є практика вербування агентури під так званим «чужим прапором», коли завербована особа вважає, що працює на одну спецслужбу іноземної держави, а насправді інформація, котра передається нею надходить у іншу.

1.2.4. Виконавець та співучасники злочину.

1.2.5. Умисел, мета та мотив кримінально-протиправної діяльності.

1.2.6. Час, місце та конкретні обставини вербування.

1.2.7. Зміст та методика розвідувальної підготовки.

1.2.8. Характер завдання та ступінь його виконання.

1.2.9. Спосіб зв'язку зі спецслужбою іноземної держави, іноземної організації.

1.3. *Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підіривної діяльності проти України.* Наприклад, шляхом виконання завдань представників спеціальних служб рф з розвідки, дорозвідки, наведення та отримання інформації за результатами нанесення авіаційно-бомбових, ракетних та артилерійських обстрілів по місцях розміщення особового складу та техніки Збройних сил України та інших військових формувань на певній території.

При тому слід зазначити, що поняття підіривної діяльності відноситься до прихованих та неявних методів руйнування основ того чи іншого суспільства, таким як підбурювання різних груп населення між собою.

Підіривна діяльність – це різновид боротьби, здійснюваної проти України державами, їх спеціальними службами, партіями, закордонними антиукраїнськими організаціями, окремими

ворожими елементами, що знаходяться на території України, з метою підриву чи ослаблення конституційного ладу України, нанесення шкоди суверенітету територіальній цілісності і недоторканості, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України полягає в будь-якій допомозі у проведенні підривної діяльності проти інтересів України. При цій формі не має значення, як діяла особа – за завданням іноземної держави чи з власної ініціативи.

Описаний спосіб учинення державної зради сформульовано таким чином, що протиправним визнається не безпосереднє здійснення громадянином України підривної діяльності проти України, а лише надання допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України. Наприклад, передавання певної інформації представникам іноземної спецслужби інформації про місця розташування певних об'єктів критичної інфраструктури може:

- бути використана при проведенні підривної діяльності проти України шляхом планування та проведення бойових чи диверсійних дій проти України, зменшення її потенціалу у сфері оборони, у тому числі шляхом проведення ударів по відповідних об'єктах;

- здійснювати аналіз ефективності завданих ударів та нанесених конкретними вогневими засобами уражень воєнним об'єктам для урахування при плануванні подальших ударів;

- дозволити вчиняти дії, спрямовані на зрив заходів з розвитку військово-технічного співробітництва з іншими державами з метою забезпечення Збройних Сил України продукцією оборонного призначення, яка не виробляється в Україні;

- призвести до посилення та збільшення ракетних ударів по об'єктах критичної інфраструктури підприємств військово-промислового комплексу, що, в свою чергу, може спричинити уповільнення темпу виконання робіт за оборонним державним замовленням, або повну зупинку їх виконання та, як наслідок, завдати шкоди обороноздатності держави;

- знання про розташування вказаних об'єктів, дозволить стороні, яка здійснює агресію проти України, здійснювати планування заходів з ураження споруд підприємств, які є об'єктами військово-промислового комплексу, критичної інфраструктури, та/або проведення заходів диверсійної чи іншої діяльності з підриву їх промислових можливостей [30].

Таким чином, надання допомоги як складова способу вчинення державної зради полягає в активних діях громадянина України, який сприяє іноземній державі, іноземній організації або їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України шляхом надання поради, вказівок, засобів чи знарядь або усуненням перешкод тощо.

Водночас змістом кримінально-протиправної діяльності громадянина України, який сприяє організаціям або їх представникам, є надання допомоги у проведенні ними підривної діяльності проти України. З такого формулювання вбачається, що громадянин України лише сприяє у цьому іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, однак сам підривної діяльності може не здійснювати, оскільки її реалізують названі суб'єкти [25];

- відомості про криптогаманець використаної криптовалюти біржі, дані про користувача криптогаманця, фотозобра-

ження осіб, які були отримані біржою при реєстрації криптогаманця, про рух, конвертацію та вивід активів із вказаного криптогаманця, відомості про реквізити банківських карток, які мають відношення до вказаного криптогаманця;

- можливість нанесення шкоди державній безпеці України, стану боєготовності підрозділів ЗС України, загрози життю та здоров'ю військовослужбовцям у разі передачі інформації про розміщення військової техніки чи військових ЗС України та/або інших воєнізованих підрозділів України представникам спецслужб, збройним формуванням рф та окупаційній владі рф;

- у разі вчинення державної зради у формі шпигунства чи становив предмет злочину державну таємницю. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» державна таємниця – це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх зносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому вказаним Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою;

- чи відноситься інформація про розташування певних підрозділів Сил оборони України до відомостей, що становлять державну таємницю/обмежений доступ і чи становить така інформація загрозу національній безпеці в разі її потрапляння до спецслужб російської федерації/військових підрозділів російської федерації;

- чи громадянин особою, на яку покладені певні функції чи обов'язки, пов'язані із забезпеченням функціонування суспільних відносин, що пов'язані із забезпеченням державної безпеки (секретноносій, співробітник органу правопорядку, співробітник конструкторського бюро, оборонного підприємства, військовослужбовець і т.ін.) або воєнної безпеки держави, особливо під час дії правового режиму воєнного стану;

- чи є в діях суб'єкта державної зради ознаки інших кримінальних правопорушень (незаконне поводження зі зброєю, дезертирство, участь у створенні терористичної групи чи терористичної організації, умисно вчинені дії, спрямовані на виправдовування, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році та глорифікацію осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році тощо);

- чи усвідомлював суб'єкт того, що він діє: а) на шкоду своїй державі; б) на користь іншої держави; в) у взаємодії з представниками іншої держави; г) у спосіб, що визначений у нормі ст. 111 КК України.

Наприклад, чи усвідомлював підорюваний, що передана ним інформація за результатами проведення розвідки/дорозвідки по місцях розміщення особового складу та техніки Збройних сил України та інших військових формувань на певній території використовується збройними силами рф для проведення авіаційно-бомбових, ракетних та артилерійських обстрілів.

Підтвердженням цього факту є свідоме обходження підозрюваним (обвинуваченим) обмежень доступу до російських соціальних мереж, встановлених інтернет-провайдерами на виконання Указу Президента України від 15.05.2017 № 133/2017 «Про введення в дію рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року» шляхом використання власної веб-сторінки (акаунту) соціальної мережі Інтернет мережі «ВКонтакте» під ім'ям за певною URL-адресою в Інтернет мережі та спілкування з представником російської фе-

дерації (ворожої держави), в ході якого висловлено готовність до конфіденційної співпраці, що своєю чергою, підтверджується змістом листування (надсиланням фото розташувань військових об'єктів тощо), тобто інтелектуальним переходом а сторону ворога.

Свідченням умислу підозрюваного (обвинуваченого) на вчинення державної зради є факти проходження в минулому служби в Збройних силах України, розуміння у військовій справі, усвідомлення того, що інформація про місцерозташування військових частин, переміщення особового складу, військової техніки віднесені до інформації з обмеженим доступом «Для службового користування» та може бути використана державою-агресором для нанесення шкоди обороноздатності та державній безпеці України, тобто підпривної діяльності проти України.

Як зазначено одним із судів першої інстанції, *про обізнаність обвинуваченого з тим, що він спілкується з представником російської федерації або її організації свідчить текст повідомлень. З огляду на це встановлення дійсних анкетних даних про особу, яка користувалася контактом «ОСОБА_9», не впливає на вчинення саме обвинуваченим ОСОБА_5 кримінально-протиправного діяння та не впливає на доведеність вини обвинуваченого. Тому суд не приймає до уваги посилання сторони захисту на те, що стороною обвинувачення не встановлено особу, яка користувалася контактом «ОСОБА_9»* [18];

– анкетні дані, інформація про абонентські номери операторів стільникового зв'язку, адреси поштових скриньок, що використовувались підозрюваними в ході кримінально-протиправної діяльності, зокрема для підтримки конспіративного зв'язку з представниками спецслужб іноземної держави, наявність транспортних засобів, місця проживання, знаряддя вчинення злочину.

Можна виокремити такі слідчі ситуації початкового етапу розслідування державної зради.

1. *Виявлення ознак державної зради під час досудового розслідування іншого кримінального провадження за фактом учинення іншого кримінального правопорушення (наприклад, під час досудового розслідування терористичного акту та ін.).* У цій ситуації інформацію про виявлене кримінальне правопорушення відображено у відповідних процесуальних документах, а тому необхідним видається ретельне вивчення цих матеріалів та виділення їх в окреме провадження.

2. *Повідомлення про державну зраду, отримане від посадових осіб інших органів правопорядку – Національної поліції, Державної прикордонної служби, Збройних сил України, Національної гвардії та ін.*

Так, до Управління СБ України в Сумській області надійшло повідомлення та відповідні матеріали від ГУНП в Сумській області для прийняття рішення в порядку ст. 214 КПК України про те, що громадянка рф А.О.М., має посвідку на постійне місце проживання в Україні, яка перебуває в злочинних зв'язках із громадянами рф та їх представниками, здійснює пошук, вербування громадян України з числа мешканців м. Суми, які мають скрутне матеріальне становище або підтримують політичний курс росії, з метою залучення останніх до виконання завдань, направлених на збирання інформації, що містить державну таємницю та може зашкодити суверенітету, обороноздатності, інформаційній безпеці України. Дії А.О.М. були попередньо кваліфіковані за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 114 КК України.

3. *Інформація щодо ознак державної зради, отримана з відкритих джерел* [45, с. 208–209].

З метою розв'язання виокремлених ситуацій рекомендується вирішити наступні задачі:

– встановити та зафіксувати усіма наявними засобами фактичні дані про те, де, коли та за яких обставин, кому саме з представників іноземної держави (спецслужб рф або їх представників) громадянин України надав згоду допомагати у провадженні розвідувально-підпривної діяльності на шкоду державній безпеці України, які завдання отримав, які дії вчинив, яким саме чином такі дії задали, завдають або можуть завдати шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України;

– встановити канали зв'язку держрадника із своїми кураторами (телефони, електронні адреси та додатки, соціальні мережі, закладки, посередників, тощо), канали фінансування (банківські картки, рахунки, кріптогаманці, тощо), канали передачі інших матеріальних засобів. У ряді кримінальних проваджень встановлювалось, що за допомогою одних і тих же телефонів, електронних адрес, тощо куратори зі спецслужб рф або їх представники здійснювали взаємодію і з іншими громадянами, які можуть обґрунтовано підозрюватись у державній зраді. Зокрема, фіксувались випадки коли за допомогою одного кріптогаманця фінансувалась кримінально-протиправна діяльність декількох осіб, у тому числі у інших регіонах. Таким чином можливо вийти на агентурну мережу спецслужб рф.

Використання криптовалют як засобу платежу та приховання окремих видів кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів безпеки, зокрема, передбачених ст. 111 КК України є відмінною ознакою кримінально-протиправної поведінки. Завдяки технологічним особливостям (приховання адреси кріптогаманця, кільцевий підпис транзакцій, автоматичний міксер транзакцій, доведення транзакції з нульовим розголошенням), які ускладнюють процес встановлення (деанонізації) її користувачів з боку органів досудового розслідування (якщо встановлювана особа при взаємодії з криптовалютою не користувалася послугами чи сторонніми клієнт-додатками посередників у вигляді операторів обміну криптовалюти або криптобірж), то перелік відповідних ідентифікаторів, котрі можуть бути використані слідчим для встановлення фігурантів може включати:

– адресу (си) кріптогаманця, поданий у вигляді комбінації літер та цифр, який автоматично обчислюється хеш-функцією його відкритого ключа (наприклад, 12xp5vLoWGJym5xR9yCVPFNoCNxv4Uvjeo);

– хеш транзакції (TxID/TxHash), який генерується при здійсненні переведення для визначення її поточного статусу в блокчейні (наприклад, w337aei0e781fs1aeb5ya38ce011764298fc2241c464899267e8ed6a7af19);

– інші супутні ідентифікатори здійсненої транзакції: сума, дата та час переведення, комісія за перевід, кількість підтверджень та отримувачів переведення, висота блоку в системі тощо;

– IP-адреса пристрою (вузлу), на якому запускається клієнт-додаток для здійснення транзакції. Визначення зазначеного ідентифікатора є теоретично можливим при отриманні контролю над іншими вузлами мережі, до яких встановлювана особа буде підключатися при здійсненні транзакції.

Крім того, у разі взаємодії встановлюваної особи з блокчейном шляхом криптообмінників або криптобірж, то перелік ідентифікаторів буде розширюватися за рахунок реквізитів облікових записів, які присвоюються мережевим ресурсом (логін, пароль, мережеве ім'я, абонентський номер, адреса електронної поштової скриньки, IP-адреса та MAC-адреса пристрою, User-Agent браузера та веб-додатку, дані KYC тощо).

Виокремимо такі типові слідчі ситуації, для розв'язання яких застосовуються певні алгоритми слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій:

– *встановлений факт учинення кримінального правопорушення з використанням криптовалюти або з її застосуванням*, у тому числі виявлені окремі ідентифікатори проведення криптовалютної трансакції, що відноситься до досліджуваних обставин, однак особу, причетну до вчинення даних дій, не встановлено. Для збирання інформації про використовувану мережу, адреси криптогаманців або здійснені трансакції слідчий використовує розміщені на мережових ресурсах оглядачі блоків конкретної мережі або універсальні оглядачі декількох блокчейнів, що, в ручному режимі дозволяє встановити:

- кількість усіх та деталі окремих трансакцій, здійснених за участю конкретної адреси криптогаманця;
- період часу його використання та обіг всієї криптовалюти за досліджуваною адресою;
- адреси інших криптогаманців-контрагентів, що взаємодіяли з ним;

Для проведення автоматизованого аналізу відкритих даних блокчейнів слідчим (оперативними співробітниками) можуть бути використані вільні, комерційні та спеціалізовані програмні інструменти (веб-додатки), зокрема:

- візуалізація проведених трансакцій;
- групування адрес криптогаманців на основі проведених трансакцій;
- взаємодія криптогаманців та відстеження потоку криптовалюти в усьому блокчейні (наприклад, Crystal Expert).

Передбачається, разом із тим, що слідчий або оперативний співробітник у порядку ст. 93 КПК України або відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» може отримати відповідні дані у криптообмінників та криптобірж, які мають реєстрацію. Перспективним напрямом збирання інформації про адреси криптогаманців та проведені за ними трансакції може бути OSINT-розвідка, яка передбачає виявлення згадувань адреси криптогаманця, хеш трансакцій та інших ідентифікаторів блокчейну на різних мережових ресурсах.

– *встановлено особу, підозрювану в скоєнні або співучасті в скоєнні кримінального правопорушення*, що розслідується, вилучено її носії комп'ютерної інформації. Виявлена в рамках проведення слідчих (розшукових) дій комп'ютерна інформація дозволить встановити факт, характер та обставини використання підозрюваним тієї чи іншої криптовалюти шляхом:

- визначення факту встановлення та використання підозрюваним програмних криптогаманців, спеціальних розширень Інтернет-браузерів, програм для майнінгу, додатків криптообмінників або криптобірж. Виявлення встановлених компонентів раніше визначеного програмного забезпечення або його залишкових файлів дозволить встановити факт використання підозрюваним криптовалюти, вид цифрових знаків (токенів) та окремі обставини їх застосування;

- виявлення файлів криптогаманців або встановлених сесій авторизації в облікові записи з доступом до зазначених гаманців (субрахунок криптообмінників та криптобірж);

- виявлення інших ідентифікаторів або реквізитів доступу, необхідних для успішної реалізації прийомів з попереднього етапу шляхом: пошуку адрес та приватних ключів криптогаманців у найменуванні, змісті та метаданих файлів, збережених на накопичувачі інформації; пошуку та аналізу повідомлень листувань, збережених на накопичувачі інформації або тих, що містять в облікових записях різних мережових ресурсів (месенджерів, соціальних мереж, поштових сервісів, форумів тощо); пошуку та аналізу файлів Інтернет-браузерів на предмет виявлення збережених паролів та форм автозаповнення у вигляді реквізитів доступу до облікових записів, а також згадувань ідентифікаторів криптогаманців та субрахунків у вигляді історії відвідувань та cookies-файлів мережових ресурсів криптообмінників та криптобірж; пошук додатків для здійснення дво-факторної аутентифікації до облікових записів мережових ресурсів або веб-додатків криптообмінників або криптобірж;

Крім того, використовуючи виявлені канали зв'язку та фінансування через проведення такого виду негласних слідчих (розшукових) дій, як контроль за вчиненням злочину у формах спеціального слідчого експерименту, контрольованої поставки або закупки, можливо отримати додаткові докази у кримінальному провадженні та виконати інші завдання СБ України, визначені Законами України «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову» та «Про контррозвідувальну діяльність».

Таким чином порядок (алгоритм, програма) дій слідчого під час досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 111 КК України з урахуванням типових слідчих ситуацій і тактичних та процесуальних завдань у кримінальному провадженні має включати є проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій у поєднанні з слідчими (розшуковими) діями та процесуальними заходами, у вигляді тактичних комплексів, котрі обіймають проведення:

1) негласних слідчих (розшукових) дій:

– *зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК), а саме з мобільного терміналу за ідентифікаційними ознаками: іmei, абонентський номер*, у тому числі з сервісів обміну текстовими, голосовими та відео-повідомленнями в мережі Інтернет інтернет-месенджерів «Telegram», «Viber», «WhatsApp», «Line», «Signal», «Facebook Messenger», «iQ», «WeChat», «Line», «BiP», «IMO», «Element» та інших, закріплених за абонентським номером (ми), які використовують підозрюваний. Проведення даної НС(Р)Д здійснюється з метою:

- фіксування факту надходження пропозицій від представників спецслужб іноземної держави щодо встановлення конфіденційного спілкування з громадянами України, отримання згоди на це, а також отримання завдання останніми щодо надання інформації про розташування об'єктів критичної інфраструктури, підрозділів Сил оборони України, блок-постів із зазначенням точних географічних координат;

- підтвердження належності акаунту в інтернет-месенджері (наприклад, «Telegram»), шляхом встановлення факту спілкування підозрюваного з представником іноземної держави, який має певний ID, прив'язаний до номеру мобільного телефону та електронної скриньки [18];

- встановлення змісту персонального листування (файлів листування, аудіозаписів, скріншотів тощо) в зазначених або

інших мобільних додатках, які використовуються для встановлення (надання підозрюваним згоди на конфіденційне співробітництво та обрання певного псевдоніму), зручного часу виходу та підтримання конфіденційного зв'язку та спілкування, отримання завдань та звітування з представниками спецслужб рф, зареєстровані на зазначений абонентський номер телефону оператора мобільного зв'язку, що знаходиться в користуванні підозрюваного як доказів його кримінально-протиправної діяльності щодо отримання інформації про місця дислокації Сил Оборони України, у тому числі фотографування та надсилання цієї інформації, помітки на картах розташування військових об'єктів, пошуку та придбання знарядь учинення злочинів, наприклад, транспортних засобів, висловлення закликів до зміни меж території або державного кордону України, висловлення готовності обвинуваченого співпрацювати з військовими рф тощо);

- отримання інформації, що міститься на телефоні (наприклад, виявлення пошукових запитів щодо можливості придбання вогнепальної зброї, фотозображень засобів учинення злочину);
- встановлення змісту стосовно електронного листування (у тому числі із прикріпленими електронними документами фігурантів оперативної розробки з посадовими особами терористичних організацій «ЛНР», «ДНР», спецслужб рф);

- *установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК).* Проведення цієї НС(Р)Д дозволяє вирішити розшукове завдання по встановленню факту знаходження у певному місці та часі конкретної особи, якій належить та (або) знаходиться у користуванні радіоелектронний засіб та інший радіовипромінювальний пристрій, активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку (наприклад, знаходження біля об'єктів критичної інфраструктури з метою фотографування та подальшої передачі представнику спецслужб іноземної держави);

- *контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту (ст. 271 КПК).* У разі виникнення сприятливих ситуацій потенціал даної негласної слідчої (розшукової) дії може бути використаний з метою додаткової ідентифікації співробітників або представників спецслужб рф, встановлення інших причетних до їх агентурної мережі осіб, засобів зв'язку та платіжних систем, які вони використовують та розв'язання інших завдань;

- *спостереження за річчю із застосуванням трекерів з геопозиціями на місцевості, програмних комплексів, що накопичують інформацію з відеокамер та складання відповідного протоколу НС(Р)Д зі схемою маршруту руху фігурантів або речей і предметів, які передаються як ними, так і від них.*

з метою отримання відомостей:

- про осіб, причетних до вчинення державної зради, зокрема повних анкетних даних;
- інформації про абонентські номери, що використовувалися (використовуються) правопорушниками в ході кримінально-протиправної діяльності;
- електронних поштових скриньок;
- наявності транспортних засобів, які потенційно використовуються для прихованої фото-, відеозйомки місць дислокації підрозділів ЗСУ та Сил оборони, військової техніки, інженерних укріплень;

2) оглядів. Наприклад, у кримінальному провадженні, відкритому за ознаками ч. 2 ст. 111 КК України *протоколом*

огляду предмету досліджено оптичний диск з інформацією щодо телефонних з'єднань номерів телефону, якими користувався підозрюваний та його перебування. Зокрема, у визначену дату під час фотографування та відправлення фото розташування військової частини підозрюваний перебував в зоні покриття базової станції за місцем свого проживання; у визначені дати під час фотографування та відправлення фото карти з місцем розташування Управління Служби безпеки України в Житомирській області та інформації про інженерні засоби оборони та захисту Управління, перебував у зоні покриття базової станції; у визначену дату перебував у зоні покриття базових станцій Житомирської міської ради, Управління Служби безпеки та в цей же день надіслав зібрану інформацію представнику спецслужби країни-агресора, перебуваючи в зоні покриття базової станції за місцем свого проживання [3];

3) допитів. Проведення допиту має бути орієнтовано на отримання інформації, яка характеризує розвідувально-підривну діяльність резидентур країни-агресора і стосується:

- складу учасників резидентури, злочинної групи, їх ролі, залучення до збирання з метою передачі російській спецслужбі інформації щодо місць дислокації підрозділів ЗСУ та Сил оборони України, військової техніки та озброєння, а також їх передислокації в конкретні райони ведення активних бойових дій громадян України;

- території діяльності такої групи;

- знарядь і засобів, у тому числі транспортних, які використовуються у кримінально-протиправній діяльності;

- зв'язків організаторів та членів злочинної спільноти зі службовими особами державних органів та установ;

- відомості про засоби комунікації, конспірації, застосовані технічні пристрої, призначені для негласного зняття інформації, у тому числі й для виявлення фактів такого обладнання, його деактивації чи знищення, блокування, наявність систем контролю доступу до приміщень, транспортних засобів, які використовуються членами злочинної групи;

4) обшуків;

5) використання спеціальних знань, у формах:

- участі спеціаліста у кримінальному провадженні (у галузі комп'ютерної техніки, спеціаліста, який володіє спеціальними знаннями для проведення психофізіологічного інтерв'ю з використанням апаратного комплексу вимірювання рівня психологічного стресу людини (поліграфа) з метою перевірки показань особи щодо обставин вчинення державної зради, зокрема перевірки інформації щодо причетності особи до конфіденційної співпраці з діючими проти України спецслужбами;

- судових експертиз:

- *комп'ютерно-технічної*, об'єктами якої є планшети, мобільні телефони, мобільні телефони зі встановленими сім-картками, флеш-носіями (картками MicroSD), вилучені в процесі проведення обшуків, негласних слідчих (розшукових) дій (зняття інформації з електронних інформаційних систем) тощо з використанням яких:

- представники спецслужб рф встановлювали зв'язок з громадянами України з метою отримання від останніх, на виконання своїх завдань, інформації, зокрема фото-, відеоматеріалів щодо позицій військовослужбовців Сил оборони України, кількості їх особового складу, наявності, кількості та видів озброєння на визначеній території;

– представники спецслужб РФ у ході листування з громадянами України, залученими до конфіденційного співробітництва надавали інструкції щодо способів конспірації, місцезнаходження схованок з грошовими коштами та іншими об'єктами, залишеними там агентурою ФСБ РФ, діяльності щодо фотографування та відеофіксації об'єктів зацікавленості, залучення співучасників до вчинення злочину, які можуть мати контакти серед представників військових формувань та органів правопорядку на визначеній території;

– громадяни України з метою завдання шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній безпеці України здійснювали приховану фото-, відеозйомку та передавали представникам спецслужб РФ інформацію щодо актуальних місць дислокації, кількісного складу військових підрозділів Збройних сил України та інших військових формувань, наявності та типів озброєння військовослужбовців Збройних сил України та інших військових формувань на визначеній території, зокрема надсилали фото-, відеоматеріали з особистими поясненнями щодо дати, часу, виду, кількості військової техніки та напрямку її руху.

Комп'ютерно-технічна експертиза включає в себе не тільки вилучення даних з жорстких дисків, мобільних пристроїв, соціальних мереж, а й аналіз метаданих (часу активності, мовених шаблонів, IP-адрес, user-agent), пошукових запитів, історії браузера та інших джерел, котрі можуть допомогти в пошуку доказів.

Основними завданнями комп'ютерно-технічної експертизи є:

- встановлення технічного стану комп'ютерної техніки;
- виявлення інформації на електронних носіях;
- пошук файлів текстових документів, які містять ключові слова;
- дослідження файлових систем носії та накопичувачів інформації з метою відновлення видаленої цифрової інформації;
- пошук зашифрованої інформації;
- пошук та відбір мультимедійних файлів різного типу;
- дослідження обставин роботи користувача в операційній системі ПЕОМ, комунікацій в мережі Інтернет (пошук слідів та історії мережевої активності користувача, відвідування Інтернет-ресурсів);
- аналіз дій користувача і програмного забезпечення у комп'ютерній системі, пам'яті мобільного телефону, історії їх використання, відправлення й отримання файлів, викликів тощо;
- семантико-текстуальної, на вирішення якої, залежно від конкретних обставин, можуть бути поставлені такі питання:

– який об'єктивний зміст наданого на дослідження тексту протоколу негласної слідчої (розшукової) дії від (зазначають дату, вих. номер), в якому відображено розмову, що мала місце (зазначають дату) між (зазначають ПІБ, рік народження особи, яким чином позначається в протоколі НС(Р)Д) та (зазначають ПІБ, рік народження особи, яким чином позначається в протоколі НС(Р)Д), зафіксована на оптичному диску DVD-R, тривалістю (зазначається тривалість у годинах, хвилинах, секундах), наступного змісту (зазначається зміст)?

У випадках реальної сукупності державної зради та злочину, передбаченого ст. 436-2 КК України на вирішення даної експертизи додається питання наступного змісту:

– чи міститься в тексті протоколу інформація щодо виправдовування, визнання правомірною, заперечення зброй-

ної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії російської федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію російської федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань російської федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України?

– Якщо так, то в яких саме реченнях, фразах, словах міститься така інформація?

– Чи має встановлена інформація публічний характер, який передбачає її розповсюдження?

Серед інших видів судово-експертних досліджень слід назвати судово-психіатричну експертизу, судову експертизу зброї, судову комплексну експертизу зброї, товарознавчу та комп'ютерно-технічну експертизу, судову експертизу відео-, звукозапису.

Висновки. Виокремлення та систематизація базових засад (принципів) методики розслідування державної зради дозволить розв'язати наступний комплекс завдань:

- 1) встановити закономірності виявлення, документування та досудового розслідування державної зради;
- 2) визначити напрями досудового розслідування, які становлять специфічний характер для досудового розслідування державної зради;
- 3) сформулювати оптимальні тактичні комплекси, які обіймають поєднання слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування державної зради.

Література:

1. Бондар В.С. Предмет доказування у кримінальних провадженнях, відкритих за ознаками державної зради. *Юридичний вісник*. 2025. № 3. С. 5–17.
2. Бондар В.С. Предмет доказування у кримінальних провадженнях, відкритих за ознаками державної зради. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки* : матеріали IX Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 9 травня 2025 року). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила. С. 57–70.
3. Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 04.01.2024 у справі № 295/9646/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116109364>.
4. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 24.01.2024 у справі № 127/15700/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116618973>.
5. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 08 лютого 2024 року. у справі № 461/666/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116943362>.
6. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 09.01.2024 у справі № 461/8598/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116170724>.

7. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 09.05.2024 у справі № 461/869/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118937393>.
8. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 22.01.2025 у справі № 461/4018/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124680454>.
9. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 23.04.2024 у справі № 61/2323/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549087>.
10. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 31.01.2024 у справі № 461/7736/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116761724>.
11. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 28.01.2025 у справі № 753/11406/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124894224>.
12. Вирок Десянянського районного суду м. Києва від 24.01.2025 у справі № 754/16050/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124665922>.
13. Вирок Десянянського районного суду м. Чернігова від 08.01.2024 у справі № 750/3047/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116146229>.
14. Вирок Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 14.10.2024 у справі № 210/3372/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122455692>.
15. Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 31.03.2025 у справі № 336/7245/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126194759>.
16. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 18.02.2025 у справі № 591/3624/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125215303>.
17. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 30.07.2024 у справі № 344/8509/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120709348>.
18. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 16.01.2024 у справі № 946/3512/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116305684>.
19. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 22.05.2024 у справі № 947/23516/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119311100>.
20. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 09.04.2025 у справі № 645/822/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128125351>.
21. Вирок Кіровського районного суду м. Кропивницького від 11.03.2025 у справі № 404/9352/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125799165>.
22. Вирок Комунаського районного суду м. Запоріжжя від 23.09.2024 у справі № 333/6938/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121831094>.
23. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 23.01.2025 у справі № 296/1292/22.
24. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 17.01.2025 у справі № 296/1673/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124488944>.
25. Вирок Ленінського районного суду м. Кропивницького від 17.03.2025 у справі № 405/7370/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125908304>.
26. Вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 14.01.2025 у справі № 588/1094/22. URL: <https://surl.li/vouhct>.
27. Вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 20.03.2025 у справі № 583/6238/24. URL: <https://surl.li/buksfh>.
28. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 22.01.2025 у справі № 185/2473/23. URL: <https://surl.li/vslkbb>.
29. Вирок Першотравенського міського суду Дніпропетровської області від 06.02.2025 у справі № 186/1923/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124994914>.
30. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 01.07.2025 у справі № 757/24309/25-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128571022>.
31. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 18.02.2025 у справі № 237/4581/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125249865>.
32. Вирок Снігурівського районного суду Миколаївської області від 24.03.2025 у справі № 485/1301/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126039926>.
33. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 04.09.2024 у справі № 760/8515/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121738831>.
34. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 06.02.2024 у справі № 760/23986/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118038715>.
35. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 12.02.2025 у справі № 712/155/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125101858>.
36. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 05.03.2025 у справі № 303/3264/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125654331>.
37. Вирок Фрунзенського районного суду м. Харкова від 01.11.2024 у справі № 621/3461/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122724850>.
38. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 07.04.2025 у справі № 766/12885/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126490833>.
39. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 13.01.2025 у справі № 766/979/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124455839>.
40. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 16.07.2025 у справі № 766/4844/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128899550>.
41. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 17.03.2025 у справі № 766/5020/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125938343>.
42. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 02.07.2025 у справі № 1-кп/336/374/2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128677533>.
43. Зайцев О.В., Філіпенко В.Р. Перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту як одна з форм учинення державної зради. *Вісник ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 53–62.
44. Злочини проти основ національної безпеки України: кримінально-правова кваліфікація в умовах війни (науково-практичний коментар) / за заг. ред. С.А. Наумюка. Київ: Алерта, 2024. 378 с.
45. Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів: навч. посіб. / за заг. ред. В.А. Колесника. Київ: НА СБУ, 2022. С. 208–209.
46. Кононенко Ю.С. Основи методики розслідування державної зради: дис. докт. філос: спец. 081 – Право. Одеса, 2024. 309 с.
47. Наumenko В. В. До питання криміналістичної характеристики злочинів проти основ національної безпеки, вчинених під час воєнного стану. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 8. С. 188–193.
48. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... док. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2017. 468 с.

Bondar V. On the basic methodology of pre-trial investigation of treason

Summary. The article is devoted to the study of the basics of the methodology of pre-trial investigation of high treason. A selective content analysis of investigative and judicial practice has been carried out. The features of the subject of proving the commission of crimes of this category have been systematized, it is argued that high treason

(Article 111 of the Criminal Code of Ukraine) is qualified by the set of criminal offenses. The sources of evidence in criminal proceedings opened on the grounds of high treason, which were taken into account by the courts, have been determined. The circumstances that are subject to proof in criminal proceedings of this category have been indicated.

The investigative situations of the initial stage of the investigation of high treason have been identified: 1) identification of signs of high treason during the pre-trial investigation of another criminal proceeding on the fact of the commission of another criminal offense (for example, during the pre-trial investigation of a terrorist act, etc.); 2) a report of treason received from officials of other law enforcement agencies – the National Police, the State Border Service, the Armed Forces of Ukraine, the National Guard, etc.; 3) information on signs of treason received from open sources. Programs and algorithms for their implementation are proposed for resolving typical investigative situations.

It is noted that the use of cryptocurrency as a means of payment and concealment of certain types of criminal

offenses provided for in Article 111 of the Criminal Code of Ukraine is a distinctive sign of criminal and unlawful behavior. Due to technological features (hiding the crypto wallet address, ring signature of transactions, automatic transaction mixer, zero-disclosure transaction verification), which complicate the process of identifying (de-anonymizing) its users by the pre-trial investigation authorities (if the identified person did not use the services or third-party client applications of intermediaries in the form of cryptocurrency exchange operators or crypto exchanges when interacting with cryptocurrency), the list of relevant identifiers that can be used by the investigator to identify the defendants may include:

- crypto wallet address(es);
- transaction hash (TxID/TxHash);
- other related identifiers of the transaction;
- IP address of the device (node) on which the client application is launched to carry out the transaction.

Key words: treason, evidence, investigative situations, pre-trial investigation programs, investigation methodology.

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 04.09.2025

Опубліковано: 30.09.2025

*Зінковський І. П.,**доктор філософії за спеціальністю право, адвокат*

НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ: СУБ'ЄКТНА ТА ПРОЦЕДУРНА СКЛАДОВІ

Анотація. У статті розглянуто питання забезпечення найкращих інтересів дитини у аспекті суб'єктної та процедурної складових доказування у досудовому розслідуванні.

Зроблено висновки, що суб'єктна складова доказування характеризується: спеціалізацією суб'єктів, які здійснюють доказування (хоча на рівні Кримінального процесуального кодексу України не виокремлені ювенальні прокурори, які згадуються у Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини), яка потребує регламентації у Кримінальному процесуальному кодексі України для усіх проваджень за участі дітей; координатор міждисциплінарної команди центрів у Центрі «Барнахус» є суб'єктом доказування; судова практика визнає сутнісний підхід щодо меж участі психолога у допиті дитини при визначенні належності суб'єкта проведення допиту.

Процедурна складова доказування реалізується, по-перше, у контексті дружнього до дитини середовища, для повноти забезпечення якого слід у підзаконному нормативному акті передбачити порядок та мінімально необхідні правила для застосування методики «Зелена кімната», згадавши про неї у Національній стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року. По-друге, вона реалізується через фіксування процесуальних дій, і у Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність важливо указати, чи рекомендується застосування положень ч. 2 ст. 104 Кримінального процесуального кодексу України при допиті дитини і статус допитуваної дитини. Крім того, слід урахувати у Кримінальному процесуальному кодексі України прогресивне положення щодо фіксування процесуальних дій у Центрах «Барнахус», за допомогою технічних засобів за відсутності заперечень. По-третє, у контексті проспективної розробки та затвердження протоколів (методик) допиту дитини, у Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) пропонуємо вживати терміни «допит (за методикою процесуального інтерв'ю)» для того, щоб не було суперечності з Кримінальним процесуальним кодексом України.

Ключові слова: міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, досудове розслідування, доказування, суб'єкти доказування, Барнахус, Зелена кімната, дитина, дружнє середовище, процесуальне інтерв'ю, фіксування.

Постановка проблеми. Найкращі інтереси дитини є визначальною на міжнародному та національному рівні концепцією, яка є основою ювенальної юстиції у межах кримінального провадження. Ця концепція безпосередньо впливає на доказування у кримінальних провадженнях за участі дітей. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього

до дітей розкривають найкращі інтереси дитини таким чином: Держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає їх інтереси. При оцінці інтересів залучених або постраждалих дітей: а. їх поглядам та думкам слід приділяти належну увагу; б. всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівне поводження, повинні дотримуватись в усі часи; с. повинен бути прийнятий комплексний підхід усіма відповідними органами для належного врахування інтересів усіх сторін під загрозою, в тому числі психологічне та фізичне благополуччя, а також правові, соціальні та економічні інтереси дитини. 3. Найкращі інтереси всіх дітей, які беруть участь в тій же процедурі або справі, мають бути окремо оцінені та збалансовані з метою узгодження можливого конфлікту інтересів дітей [1].

У національному законодавстві визначення забезпечення найкращих інтересів дитини надано у Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність [2]. У доктрині теж запропоновані визначення цієї концепції, одним з найбільш повних є таке: підхід, застосовуючи який держава будує взаємодію між дитиною та державними й приватними інституціями, які покликані повною мірою враховувати інтереси дитини [3, с. 33].

Стан дослідження. Застосування у кримінальних провадженнях концепції найкращих інтересів дитини досліджувалися у працях І. Гловюк, О. Горпинюк, З. Дільної, О. Дроздова, О. Дуфенюк, Н. Крестовської, О. Мельник, В. Мельченка, М. Менджул, П. Пархоменка, М. Попович, І. Ракіпової, Н. Устрицької, Н. Хмелевської, М. Червінко, автора цієї статті [4] та ін. Затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус), інших національних документів щодо захисту прав дитини, включно у кримінальних провадженнях, зумовлює необхідність розгляду посилення застосування цієї концепції у кримінально-процесуальному доказуванні у досудовому провадженні. У цій статті будуть розкриті суб'єктна та процедурна складові такого доказування.

Метою статті є розкриття специфіки суб'єктної та процедурної складових доказування у досудовому розслідуванні у контексті найкращих інтересів дитини; розкриття співвідношення нормативної регламентації Центрів «Барнахус» [5] та положень КПК України щодо процесуальних дій за участі дітей-свідків та дітей-потерпілих.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктній складовій доказування приділяється особлива увага у міжнародних стандартах. Зокрема, йдеться про: спеціальну підготовку особи; незмінність

осіб, які працюють з дитиною. У розрізі КПК України йдеться також про залучення додаткових учасників: законного представника, педагога, психолога, лікаря.

У кримінальному провадженні України передбачено правило спеціалізації, утім, реалізоване воно однобічно: кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (ч. 2 ст. 484 КПК України). Про дітей-свідків та потерпілих у КПК України не йдеться. Стандарт 5 [2] має дещо інші формулювання, які більше відповідають найкращим інтересам дитини: проводити слідчі (процесуальні) дії за участю неповнолітньої особи спеціально уповноваженими ювенальним слідчим, дізнавачем, прокурором, які пройшли спеціальне навчання відповідно до Єдиних стандартів підготовки фахівців у сфері правосуддя щодо дітей; не доручати їм здійснення досудового розслідування, дізнання та процесуального керівництва у кримінальних провадженнях інших категорій. Проте, друга частина формулювання цього Стандарту знову непрямо вказує на спеціалізацію саме провадження щодо неповнолітньої особи. У зв'язку з цим виправданими є завдання у Національній стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року [6]: закріплення на законодавчому рівні спеціалізації слідчих, дізнавачів, прокурорів у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх *незалежно від процесуального статусу дитини* (курсив мій – І.З.), слідчих суддів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх підозрюваних, слідчих суддів, суддів у кримінальному провадженні про кримінальні правопорушення, вчинені стосовно дітей, в окремих категоріях справ; впровадження єдиних критеріїв підготовки (перепідготовки, підвищення кваліфікації) фахівців, які беруть участь у кримінальних провадженнях за участю дитини, у тому числі захисників, які залучаються для надання правничої допомоги дитині, яка бере участь у слідчих (розшукових) та процесуальних діях, незалежно від процесуального статусу дитини. Крім того, правило ч. 2 ст. 484 КПК України обмежене на період воєнного стану: дія положень частини другої статті 484 та частини чотирнадцятої статті 31 цього Кодексу може не застосовуватися в умовах воєнного стану, якщо наявні обставини, що унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Норм про незмінність осіб, які беруть участь у провадженні за участі дитини, КПК України не містить, що можна пояснити тим, що це можливо зробити і без зобов'язуючих нормативних положень. Разом з тим логічно прописує Стандарт 12 [2]: забезпечувати з урахуванням інтересів неповнолітнього незмінність учасників кримінального провадження, які встановили контакт з ним. У Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) регламентовано: якщо є потреба у проведенні повторного допиту (процесуального інтерв'ю), його (за можливості) проводять із забезпеченням незмінності учасників, зокрема психолога [5].

Суб'єктом, який має ряд обов'язків щодо забезпечення проведення процесуальних дій з дитиною у центрі «Барнахус», є координатор міждисциплінарної команди. Ним є директор Центру захисту дитини (за моделлю Барнахус) / керівник (завідувач) структурного підрозділу, який у межах пілотного проєкту

забезпечує виконання Центром захисту дитини (за моделлю Барнахус) покладених на нього завдань щодо забезпечення дружнього до дитини середовища під час слідчих (розшукових) та процесуальних дій та отримання дитиною комплексної соціальної, психологічної, правничої, домедичної допомоги [5]. Координатор міждисциплінарної команди у аспекті доказування має такі повноваження: отримує запит з інформацією про необхідність проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій в дружньому до дитини середовищі та в умовах, які мінімізують наслідки її травматизації; здійснює заходи з підготовки до проведення в Центрі захисту дитини (за моделлю Барнахус) слідчих (розшукових) та процесуальних дій, зокрема, щодо забезпечення комунікації між слідчим, дізнавачем, прокурором та членами міждисциплінарної команди та отримання дитиною комплексної фахової допомоги; складає доводить до відома усіх учасників міждисциплінарної команди план взаємодії заходів, які необхідно вжити кожному із учасників, спрямованих на забезпечення захисту дітей, передає план взаємодії слідчому, дізнавачу, прокурору, забезпечує контроль за станом виконання запланованих заходів у межах їх компетенції. Аналіз цих повноважень, закріплених у підзаконному акті, вказує, що цей суб'єкт сприяє доказуванню. У доктрині є підхід щодо визначення суб'єктів процесу доказування як будь-яких державних органів та осіб, що беруть участь у процесі доказування і наділені певними правами та обов'язками [7, с. 31], який охоплює усіх суб'єктів, які тим чи іншим чином беруть участь у доказуванні чи сприяють йому. Автором підтримується цей підхід, і у межах запропонованої класифікації цього суб'єкта можна віднести до групи – інші особи, які у зв'язку з доказуванням виконують допоміжні функції [7, с. 33].

Цікавим практичним питанням, яке виникло у зв'язку з допитом дитини, стало питання меж участі у допиті психолога. У доктрині зверталась увага на те, що за КПК України, можливості доручити психологу проводити допит – немає, і у якості позитивного досвіду проведення допиту психологом наводились положення КПК України [8, с. 62]. У Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) прописано, що допит (процесуальне інтерв'ю) дитини проводиться із залученням психолога у спеціально обладнаному приміщенні Центру [5], і межі залученості не уточнюються.

Слід звернути увагу на те, що питання проведення допиту саме психологом розглядалося у практиці ККС ВС. У скарзі був аргумент, що опитування в «Зеленій кімнаті» було проведене психологом, запрошеним в.о. Начальника сектору Дарницького УП ГУ Національної поліції у м. Києві. ККС ВС зазначив, що сторона захисту не навила доводів, яким чином сам факт того, що опитування потерпілої було проведено психологом, істотно порушив права сторони захисту в обставинах цієї справи. Таким чином, Суд не вважає саме по собі те, що показання потерпілої отримані «неналежним суб'єктом», достатньою підставою для визнання показань потерпілої під час опитування в «Зеленій кімнаті» недопустимими [9]. У іншій постанові, яка стосувалася, щоправда, судового розгляду, ККС відмітив, що захист наполягав, що суди обох інстанцій не надали належної оцінки тому, що фактичні дані, повідомлені потерпілою суду першої інстанції 06 жовтня і 01 грудня 2021 року є недопустимими доказами, оскільки отримані з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону через наділення судом

психолога не передбаченими Кримінальним процесуальним кодексом повноваженнями. Психолог, відтворюючи чи повторюючи замість малолітньої показання через неякісну роботу її мікрофона, діяла у спосіб, не визначений законом. ККС зазначив, що Суд з технічного запису судового засідання допиту потерпілої від 06 жовтня і 01 грудня 2021 року встановив, як потерпіла давала відповіді на запитання сторін та суддів. При цьому учасники провадження зверталися до присутньої під час допиту малолітньої, психолога, по допомогу у формулюванні запитань, щоб вони були зрозумілі потерпілій, з огляду на її вік. Дійсно, через технічне обладнання залу судового засідання та особливості голосу восьми річної дитини, спостерігається низька якість звуку, однак можна зрозуміти й розчуті відповіді на запитання, що стосуються періоду та місця вчинення злочину, дій, які вчиняв засуджений стосовно потерпілої. Тож місцевий суд і суд апеляційної інстанції для забезпечення якнайкращих інтересів дитини дійшли правильного висновку, що перелік дій психолога під час розгляду кримінального провадження, де потерпілою є малолітня, не визначений, оскільки обставини справи та особи потерпілих у кожному окремому випадку різні, а тому психолог може вчиняти дії, які прямо не заборонені, що й було зроблено для досягнення мети у кримінальному провадженні, з'ясування істини [10]. Незважаючи на те, що позиція стосується участі психолога у судовому розгляді, важливими є саме підходи судів щодо того, що «перелік дій психолога під час розгляду кримінального провадження, де потерпілою є малолітня, не визначений, оскільки обставини справи та особи потерпілих у кожному окремому випадку різні, а тому психолог може вчиняти дії, які прямо не заборонені» [10]. Такий підхід, з урахуванням попереднього підходу, у разі, якщо він утримується і буде продовжений судовою практикою, є важливим механізмом забезпечення ефективної участі психолога у провадженні та варіацій його дій, не заборонених кримінальним процесуальним законом, задля забезпечення найкращих інтересів дитини. У руслі цього ж підходу можна навести доктринальну думку, що в якнайкращих інтересах дитини психолог повинен бути не просто присутнім, а має проводити опитування, допит дитини, після консультації та спільної підготовки зі слідчим [11, с. 91].

При цьому слід зазначити, що і Стандарти [2] вказують на допит психолога і рекомендації психолога. Утім, не визначено, у якому статусі має допитуватись психолог; потребує уточнення форма рекомендацій психолога [4, с. 530].

Процедурна складова. Аналізуючи її, слід виходити з того, що правові інтереси дитини полягають в отриманні правильної, максимально об'єктивної правової оцінки діянь, застосуванні належної правової процедури, реалізації гарантій захисту прав дитини у кримінальному провадженні [12, с. 57]. Відмітимо, що у межах правила процедури Комітетом запропоновано державам та всім особам, які можуть оцінювати та визначати найкращі інтереси дітей, приділяти особливу увагу таким гарантіям: (a) Право дитини висловлювати власні погляди; (b) Встановлення фактів; (c) Сприйняття часу; (d) Кваліфіковані фахівці; (e) Юридичне представництво; (f) Правове обґрунтування; (g) Механізми перегляду або зміни рішень; (h) Оцінка впливу на права дитини [13].

Процедурну складову можливо розглянути у таких контекстах: дружнє середовище для проведення процесуальних дій; тривалість проведення процесуальних дій; фіксування процесуальних дій; протоколи опитування дітей.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей вказують, що наскільки це доцільно і можливо, кімнати опитування та очікування повинні бути організовані з дружнім до дітей оточенням. У Стандарті 36 слушно дається невичерпний перелік тих умов, які підпадають під дружнє середовище: проводити слідчі (процесуальні) дії не лише за місцем здійснення досудового розслідування, зокрема в умовах, дружніх до дитини, за а) методикою «Зелена кімната» та б) в спеціально облаштованому приміщенні, в) в іншому місці за погодженням особи, яка бере участь у слідчій дії, г) на базі спеціально облаштованих приміщень центрів з надання безоплатної правничої допомоги, г) приміщенні органу досудового розслідування, дізнання, прокуратури. Стандарт 41 прописує можливість здійснювати допит за методикою «Зелена кімната» не лише за місцем проведення досудового розслідування, а й в іншому місці за згодою неповнолітнього (вдома або іншому зручному для дитини місці; проведення слідчих дій в умовах, дружніх до дитини) [2].

Натепер детально регламентовано лише застосування моделі «Барнахус» [5], і прямо вказано, що його метою є забезпечення дружнього до дитини віком до 18 років, яка є потерпілою чи свідком в кримінальних провадженнях, середовища під час проведення слідчих (процесуальних) дій. Ця спрямованість неодноразово згадується у тексті. Зважаючи на те, що у Стандартах згадується «Зелена кімната», доречним було б передбачити і порядок її застосування у підзаконному нормативному акті, адже натепер це прописано на рівні методичних та інших рекомендацій. При цьому дещо дивним є те, що у Національній стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року «Зелена кімната» взагалі не згадується, і пояснити таку відсутність з аналізу тексту Стратегії складно. Адже згаданий Центр «Барнахус» стосується дітей-потерпілих та дітей-свідків, про підозрюваного або неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності, не йдеться.

Фіксування процесуальних дій згадується у Порядку [2]: застосовувати відеофіксацію під час проведення слідчих дій за участю неповнолітнього (потерпілого, підозрюваного) за його згодою; допитувати особисто ювенальному прокурору за участю захисника, законного представника та психолога із застосуванням відеофіксації неповнолітнього. Відмітимо, що у Стандартах не уточнено, чи рекомендується застосування положень ч. 2 ст. 104 КПК України: якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього. У доктрині є позиція, яку слід підтримати, що для допиту дитини це правило має застосовуватися, зважаючи на те, що для дитини може бути складно знову вислухати весь повний протокол або прочитати його та підписати на кожній сторінці [8, с. 65]. При обранні засоби фіксування слід враховувати те, що стороною обвинувачення може у суді ставитись питання про дослідження зафіксованих показань без допиту дитини, керуючись її найкращими інтересами.

Для Центрів «Барнахус» у Порядку [5] прописано, що допит (процесуальне інтерв'ю) за відсутності заперечень обов'язково фіксується за допомогою технічних засобів відеозапису. Пред'явлення для впізнання осіб чи речей у Центрі за відсутності заперечень може здійснюватися із застосуванням технічних

засобів відеофіксації. У такому випадку забезпечується безперервний відеозапис ходу проведення цієї процесуальної дії. Слідчий експеримент в Центрі за відсутності заперечень може здійснюватися із застосуванням безперервного відеозапису ходу проведення цієї процесуальної дії. Прикметно, що для застосування технічних засобів відеозапису необхідна відсутність заперечень. Судячи з формулювання, від жодного з учасників не має бути заперечень. У КПК України такої норми немає. Тому вважаємо за необхідне врахувати у КПК України положення щодо процесуальній цій у Центрах «Барнахус», виходячи з того, що отримання згоди є елементом дружнього середовища.

Протоколи опитування дітей наразі не мають характеру нормативних. У Національній стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року прописано завдання забезпечення розроблення та затвердження методики (стандартів, протоколів) проведення процесуального інтерв'ю (допиту/опитування) із дитиною у кримінальному провадженні з урахуванням кращих міжнародних практик та з дотриманням принципів правосуддя, дружнього до дитини. При цьому важливо, щоб ці протоколи, по-перше, не суперечили положенням КПК України, по-друге, їх застосування враховувало вік дитини. Такі питання вже виникали.

Наприклад, сторона захисту оспорувала застосовність методів дослідження, використаних експертами, а саме пакета напівструктурованих інтерв'ю для оцінки розвитку та благополуччя DAWBA (Development and Well-Being Assessment). Суд першої інстанції відхилив заперечення захисту, посилаючись на заповнення експерта ОСОБА_14 та лікаря-психіатра ОСОБА_17 у тому, що цей метод може застосовуватися до чотирирічної дитини. Однак позицію сторони захисту щодо застосовності методів DAWBA підтверджують автори цієї методики, які стверджують, що вона не може бути застосована для проведення інтерв'ю з дитиною, яка не досягла одинадцяти років [9]. У іншому випадку апеляційний суд суд не погодився із доводами сторони захисту, що методика «Зелена кімната застосовується лише до дітей віком від 4 до 14 років, а малолітній ОСОБА_3 на момент проведення бесіди з психологом виповнилося 3 роки та 3 місяці, через те, що психолог ОСОБА_4 дала показання про те, що опитування дитини на базі «Зеленої кімнати» можливо здійснювати з одного року відповідно до усталеної світової практики. Крім того, психолог зазначила, що частина методик, за допомогою яких вона здійснювала опитування дитини, застосовується до дітей трирічного віку та молодше [14].

Важливо, що у Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) [5] для отримання усної інформації від дитини вжито термін «допиту (процесуального інтерв'ю)». Пояснення вживання у документі немає, утім, доречним виглядає припущення, що це стало реакцією на міжнародні стандарти [15; 16] активної адвокації та поширення методики у кримінальній юстиції в Україні [17; 18; 19]. Дослідники цієї методики зазначають про відмінності між «допитом» та «процесуальним інтерв'ю»: 1 Мета процесуального інтерв'ю полягає в отриманні максимально об'єктивної інформації про обставини події, тоді як допит переважно спрямований на отримання зізнання підозрюваної особи у вчиненому кримінальному правопорушенні. 2 Відмінності у меті використання цих методів опитування зумовлюють суттєву різницю у загальній атмосфері їхнього проведення. Так, зокрема, необхідною умовою проведення ефективного процесуального

інтерв'ю є налагодження та підтримка психологічного контакту з підозрюваним, що дозволяє усунути бар'єри в комунікації та сприяє отриманню необхідної інформації. На противагу, допит орієнтований на встановлення контролю над підозрюваною особою, зокрема через використання психологічних маніпуляцій задля її схиляння до надання свідчень проти себе. 3 У ході процесуального інтерв'ю слідчий використовує переважно відкриті питання, спрямовані на отримання максимальної кількості інформації, тоді як під час допиту переважають закриті питання, адже слідчий зазвичай уже має свою версію, ба більше, він фактично впевнений у вині підозрюваного і, відповідно, хоче лише підтвердити свої припущення в ході допиту [19, с. 22].

Слід підтримати ідею про застосування процесуального інтерв'ю як мінімум при отриманні усної інформації від дітей. Разом з тим, певне занепокоєння викликає вжиття термінології, відсутньої у КПК України. Тому пропонуємо у Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) [2] вжити терміни «допит (за методикою процесуального інтерв'ю)».

Висновки. Отже, суб'єктна складова доказування характеризується: спеціалізацією суб'єктів, які здійснюють доказування (хоча на рівні КПК України не виокремлені ювенальні прокурори, які згадуються у Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини), яка потребує регламентації у КПК України для усіх проваджень за участі дітей; координатор міждисциплінарної команди центрів у Центрі «Барнахус» є суб'єктом доказування; судова практика визнає сутнісний підхід щодо меж участі психолога у допиті дитини при визначенні належності суб'єкта проведення допиту.

Процедурна складова доказування реалізується, по-перше, у контексті дружнього до дитини середовища, для повноти забезпечення якого слід у підзаконному нормативному акті передбачити порядок та мінімально необхідні правила для застосування методики «Зелена кімната», згадавши про неї у Національній стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року. По-друге, вона реалізується через фіксування процесуальних дій, і у Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність важливо указати, чи рекомендується застосування положень ч. 2 ст. 104 КПК України при допиті дитини і статус допитуваної дитини. Крім того, слід врахувати у КПК України прогресивне положення щодо фіксування процесуальній цій у Центрах «Барнахус», за допомогою технічних засобів за відсутності заперечень. По-третє, у контексті проспективної розробки та затвердження протоколів (методик) допиту дитини, у Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) пропонуємо вживати терміни «допит (за методикою процесуального інтерв'ю)» для того, щоб не було суперечності з КПК України.

Література:

1. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>
2. Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність (затверджено Наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України,

- Міністерства соціальної політики України 01 червня 2023 року № 150/445/2077/5/187). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>
3. Горпинюк О.П. Найкращі інтереси дитини у практиці ЄСПЛ: кримінально-процесуальний аспект. Право на справедливий суд у кримінальному провадженні: матеріали Круглого столу (24 травня 2024 року) / Н.Р. Лашук, І.Р. Серкевич Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 26–35.
 4. Зінковський І.П. Новелізація доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих та свідків. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 530–536. DOI: <https://surl.li/brgeka>
 5. Порядок реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус), затверджений Наказом Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України 26 липня 2024 року № 2218/5/180/523/352-Н/1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text>
 6. Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. URL: <https://surl.li/mzdfes>
 7. Гуртієва Л. М., Лукашкіна Т.В. Теорія доказів у кримінальному судочинстві : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс, 2016. 80 с.
 8. Гловюк І., Дроздов О., Мельченко В. Міжнародні стандарти опитування дітей-жертв і дітей-свідків та національне законодавство і практика: питання кореляції у кримінальному провадженні. *Право України*. 2022. № 12. С. 53–75. URL: <https://surl.li/vsbruf>
 9. ЄДРСП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108526645>
 10. ЄДРСП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127136241>
 11. Кримінальне провадження за участю неповнолітніх : навчальний посібник / О. Дуфенюк, О. Ряшко, І. Татарин ; за заг. ред. О. Дуфенюк. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 228 с.
 12. Червінко М. В. Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 301 с.
 13. Комітет з прав дитини. Загальний коментар № 14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3). URL: <https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf>
 14. ЄДРСП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92183978>
 15. Майкл Бойл, Жан-Клод Вульєрм. Короткий вступ до процесуального інтерв'ю. Практичний посібник. Розвиток спільних принципів та професійних стандартів у правоохоронних органах держав Європи. URL: <https://surl.li/ahlzdt>
 16. Посібник з особливостей проведення процесуального інтерв'ю в рамках кримінального розслідування. URL: <https://surl.li/gioiwm>
 17. Людиноцентричне розслідування: процесуальне інтерв'ю як новий стандарт для слідчих і прокурорів в Україні. URL: <https://surl.li/gmbofm>
 18. Процесуальне інтерв'ю як інструмент ефективного розслідування та запобігання катуванням – тренінг для слідчих та прокурорів. URL: <https://surl.li/wtwywl>
 19. Розкажи мені що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики / Ю. Белоусов, О. Броневицька, С. Деркач, В. Луцик, А. Орлеан, В. Рогальська, Т. Філоненко, В. Яворська. – Київ: Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. – 232 с. URL: <https://surl.li/sdkmhr>

Zinkovskyy I. The best interests of the child and the specifics of evidence in pre-trial investigations: subjective and procedural components

Summary. The article examines the issue of ensuring the best interests of the child in terms of the subjective and procedural components of evidence in pre-trial investigations. It concludes that the subject component of evidence is characterized by:

the specialization of the subjects who carry out the evidence (although the Criminal Procedure Code of Ukraine does not specifically mention juvenile prosecutors, who are mentioned in the Procedure for the implementation of the pilot project on the implementation of international standards of child-friendly justice), which needs to be regulated in the Criminal Procedure Code of Ukraine for all proceedings involving children; the coordinator of the interdisciplinary team at the Barnahus Centre is the subject of evidence; judicial practice recognizes the substantive approach to the limits of a psychologist's participation in the interrogation of a child when determining the subject of the interrogation.

The procedural component of evidence is implemented, first, in the context of a child-friendly environment, for the completeness of which it is necessary to provide in a subordinate regulatory act the procedure and minimum necessary rules for the application of the 'Green Room' approach, mentioning it in the National Strategy for the Protection of Children's Rights in the Field of Justice for the period up to 2028. Secondly, it is implemented through the recording of procedural actions, and in the Procedure for the implementation of the pilot project for the implementation of international standards of child-friendly justice in practical activities, it is important to indicate whether the application of the provisions of Part 2 of Article 104 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is recommended when interrogating a child and the status of the child being interrogated. In addition, the Criminal Procedure Code of Ukraine should take into account the progressive provision on recording procedural actions at Barnahus centers using technical means, provided there are no objections. Thirdly, in the context of the prospective development and approval of protocols (methodologies) for interrogating children, in the Procedure for the implementation of a pilot project on the introduction of child protection centers (based on the Barnahus model), we propose using the term 'interrogation (using the procedural interview methodology)' in order to avoid any conflict with the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: international standards of justice, child-friendly, pre-trial investigation, evidence, subjects of evidence, Barnahus, Green Room, child, friendly environment, procedural interview, recording.

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 29.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

*Melnichuk R. V.,**Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
at the Department of State and Legal Disciplines
European University*

PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCESS IN UKRAINE: PROBLEMS OF LEGISLATIVE DEFINITION AND ENFORCEMENT

Summary. The article deals with basis of criminal process – principles that serve as fundamental foundations and are considered to be the essentially guiding requirements for the functioning of the whole criminal procedure. Basic guarantees, human rights and freedoms are observed; fair trial is carried out through the implementation of all principles of criminal process. The fact that the foundations of criminal process are set out in a separate section of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine) directly indicates the importance of this element, not only in a procedural sense, but also in legal sense. Compliance with the principles of criminal process, including during judicial investigations, directly influences the adoption of fair, lawful and reasoned decisions in cases. Furthermore, compliance with all principles of criminal process is, in a certain sense, one of the most important guarantees of respect for human and civil rights and freedoms.

The article examines the essence, general and specific features of the principles of criminal process, their significance and role; it also forms the concept of the criminal process principles. The supplementing Article 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine ‘Definition of the main terms of the Code’ with the paragraph 13-1of following content: ‘The principles of criminal process are international, constitutional and other legislative standards in the field of protection of human rights and freedoms’ is proposed; which is going to determine the essential direction of criminal process as a separate type of state activity.

Key words: principles, foundations, criminal process, criminal proceedings, human rights and guarantees, freedoms, the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Introduction. The relevance of chosen research topic lies in the fact that the principles of criminal process, which are guiding the basic legal provisions, embody the fundamental and core basis for the construction and functioning of criminal procedural legislation and shape the democratic orientation of its content. At present, there is still no consensus in legal doctrine on such important issues as the definition the criminal process principles and their enshrinement in legislative norms. The concept of the principles of criminal process is absent in criminal procedural legislation of Ukraine. However, principles are usually understood as fundamental, guiding foundations that reflect the most essential aspects of criminal process, its objectives, nature, system of procedural forms, stages and institutions. The issue of defining the concept of criminal process principles has repeatedly been the subject of scientific attention, but still there is no legislative definition. Therefore, the issue of defining the concept of criminal process principles and their content

naturally gives rise to many scientific discussions and, at the same time, causes controversial and ambiguous opinions in law enforcement. At various times, the peculiarities of the principles of criminal process have been studied by such scholars as I.L. Bepalko, P.S. Berzin, A.B. Berzina, R.A. Volynets, N.V. Hlynska, A.B. Hryniak, O.G. Zhuravlov, O.O. Kot, L.M. Loboyko, O.I. Marochkin, N.V. Milovska, D.B. Sanakoiev, O.M. Skriabin and other authors whose works have become the scientific basis for studying this topic.

Purpose statement is the analysis of theoretical aspects of the foundations of criminal process, as well as the analysis of existing problems related to the definition of the concept of criminal process principles in Ukraine, taking into account the scientific provisions and the foundations of criminal proceedings provided for by law; research into their significance, identification of existing problems related to the normative consolidation of such principles in the criminal process of Ukraine.

Main part of the research paper. In accordance with the basic provisions of legal doctrine, principles are considered to be a generalised and multifaceted phenomenon. This concept is evaluative in nature, but at the same time serves as a guarantee of strict compliance with certain established social and legislative requirements. In theory of state and law, principles are understood as fundamental, basic ideas of law that determine its essence; as basic provisions that express state policy in key areas of legal regulation; as the foundations of the structure and functioning of specific branches and institutions of law. The principles of law are always imperative in nature as universally binding requirements; they are the most important elements of the legal system. Thus, according to scholars O.O. Kot, A.B. Hryniak, and N.V. Milovska, a principle is a fundamental basis and foundation: ‘it is the main thing on which something is based; it is the starting point, the main position, the basis of a worldview, a rule of conduct’ [7, p. 7]. In addition, considering the peculiarities of the principles of criminal procedure, the scientist I.L. Bepalko notes in his monographic study that principles can be considered ‘the basis of any theory’ [2, p. 9]. Therefore, in this case, we can say that the principles of law are considered to be the guiding ideas, characterising the content of law, its essence and purpose in society, and determining the general direction of legal regulation of social relations. Legal ideas or ideals only become principles of law when they are enshrined in normative acts. Therefore, it seems reasonable to agree with the aforementioned author I.L. Bepalko, who draws attention to the scientific problem, which is expressed in the fact that the ‘absence of a definition of the concept of the principle of criminal process in criminal procedure legislation entails problems with the correct application of the

directive contained in the legal norm' [2, p. 9]. As a result, the researcher emphasises the expediency of introducing the following definition of the principles of criminal process into the Criminal Procedure Code of Ukraine dated 13 April 2012 No. 4651-VI [5] (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine): 'The principles of criminal process are the mandatory requirements enshrined in constitutional, international and criminal procedural norms, which form the basis of the entire system of criminal procedural legislation and express the essence, objectives, structure and directions for the further development of criminal process as a special system of state activity' [2, p. 26–27].

Taking into account all mentioned above, we can conclude that the principles of criminal process are the most general, basic provisions that characterise criminal procedure as a whole, its institutions, stages, procedural status of subjects of procedural activity, etc. In other words, the principles act as basic guiding ideas that determine the direction of criminal proceedings as a whole. Unconditional compliance with (implementation of) the principles is a necessary condition for the administration of justice and the most important guarantee of the effective implementation of the purpose criminal proceedings purpose.

The current Criminal Procedure Code of Ukraine does not actually provide for the concept of principles of criminal process, but at the same time (which is no less important) it enshrines a list of foundations of criminal proceedings in Article 7, namely: '1) rule of law; 2) legitimacy; 3) equality before law and court; 4) respect for human dignity; 5) ensuring the right to liberty and security of person; 6) inviolability of home or any other possession of a person; 7) confidentiality of communication; 8) non-interference in private life; 9) security of the right to property; 10) presumption of innocence and conclusive proof of guilt; 11) freedom from self-incrimination and the right to not testify against one's close relatives and family members; 12) prohibition of double jeopardy; 13) ensuring the right to defence; 14) access to justice and the binding nature of court rulings; 15) adversarial nature of parties, freedom to present their evidence to the court and prove the preponderance of this evidence before the court; 16) directness of examination of testimonies, objects and documents; 17) ensuring the right to challenge procedural decisions, acts or omissions; 18) publicity of criminal proceedings; 19) optionality of criminal proceedings; 20) publicity and openness of judicial proceedings and their full recording using technical means; 21) reasonable time for criminal proceedings; 22) language of the criminal proceedings' [5]. Comparing the content of the principles of criminal proceedings and the principles of criminal process, the author O.G. Zhuravlov points out that the latter have a broader meaning than the former, since they 'determine the structure of the entire procedural system, as well as its individual stages' [8, p. 50]. This position is scientifically sound, since the principles of criminal process primarily determine the content of all criminal procedural norms and, in fact, criminal procedural activities, which are designed to ensure uniform practice in their application. Furthermore, unlike the legally established foundations of criminal proceedings, the principles of criminal process must be applied at all stages of criminal process, not just at certain stages, directing criminal procedural activities in the right direction. The complexity of the substantive relationship between the principles of criminal process and the foundations of criminal proceedings is explained, first of all, by the absence of their concepts in the Article 3 'Definition of Basic Terms' of the CPC of Ukraine,

which creates a favourable environment for ongoing scientific discussions. According to a number of authors, this situation is a gap in both criminal procedure legislation and law enforcement. Therefore, for a more complete understanding of the essence of the principles of criminal process we propose to highlight their common features:

- 1) the principles are fundamental in nature;
- 2) the principles must be enshrined in criminal procedure legislation;
- 3) the principles reflect the direction and the essence of criminal proceedings, as well as the purpose of criminal justice;
- 4) they are imperative in nature;
- 5) they do not contain sanctions;
- 6) they are distinguished by their long history and application;
- 7) they reflect the basic patterns of development of society and its needs;
- 8) they have independent significance in implementation of criminal proceedings and their objectives;
- 9) the principles of criminal process are interrelated with the principles of criminal law;
- 10) the principles are applied to all stages of criminal process.

The identified characteristics provide a general understanding of the criminal process principles, but we propose to highlight the substantive essence of the fundamental guiding principles of criminal process by revealing the most important features – the specific characteristics of the principles of criminal process in Ukraine, which are listed below.

1. The principles of criminal process are guiding legal ideas that reflect the socio-political, moral and legal ideals prevailing in society, as well as the objective patterns of socio-economic and political development of society and the state. Thus, according to the authors of the monographic study 'Conceptual Foundations of the Modern Criminal Process of Ukraine' by N.V. Hlynska, L.M. Loboiko and O.I. Marochkin, 'criminal procedural policy is a kind of adapter of social needs and expectations of society from the procedure for resolving criminal law conflicts' [4, p. 120]. The principles of criminal process have been shaped by the idea of Ukraine as a social state. The task of every social state is to create conditions, ensuring dignified life and free development for its citizens. That is why the principles of criminal process are closely linked to such general constitutional principles as the rule of law (Article 8 of the Constitution of Ukraine); equality of all before the law and the courts (Articles 21 and 24 of the Constitution of Ukraine); the inviolability of life, personal and family privacy (Articles 27 and 29 of the Constitution of Ukraine); human dignity and humanism (Articles 3, 21 and 28 of the Constitution of Ukraine); guarantees of the use of one's native language (Article 10 of the Constitution of Ukraine) and other basic constitutional principles [3]. All the principles of criminal procedure are based on the fact that human beings, their rights and freedoms are the highest social value (Article 3 of the Constitution of Ukraine) [3], which is the main idea of a democratic, social and legal state. These principles reveal one of the most important values of law as a guarantee of natural and inalienable freedoms of every person: the right to life, health, personal freedom, inviolability, security, the right to protect one's honour, dignity and reputation, as well as to protect from arbitrary interference in one's private life.

2. The principles of criminal process are a kind of guideline, i.e. they are subject to direct guidance in practice and are binding on

all participants in criminal proceedings. The binding nature of the principles of criminal process is guaranteed by their enshrinement in the Constitution of Ukraine, which has supreme legal force and directly applicable legal norms.

3. The principles of criminal process are applied to all stages of criminal procedure, forming a certain ideological orientation of the entire criminal process. It should be noted that the principles of criminal process not only express the essence and content of the entire criminal procedure, but also determine the subject and method of procedural regulation, and, the most importantly, characterise the level of protection of human rights and freedoms in the criminal process as a whole. The principles embody the essence of the entire criminal process, its characteristic features, and ensure the organisation of the criminal procedure as a whole, all its stages, proceedings and institutions. Therefore, being fundamental in nature, the principles of criminal process determine the essence and content of all criminal procedural norms. The legislative norms of criminal procedural law must be formulated in accordance with the content of the established principles.

4. All the principles of criminal process are expressed in normative terms and enshrined in law, and therefore have a normative, legal, authoritative and binding character. The enshrinement of principles in law ensures their direct regulatory influence on criminal procedural relations. It is well known that, no matter how valuable a scientific idea or legal opinion may be, it will not become a principle of criminal process until it acquires its normative form. Most of the principles are enshrined in specific articles of the Constitution of Ukraine in the form of guiding legal ideas; and the mechanism for their implementation in criminal procedural relations is provided for in the norms of the CPC of Ukraine.

5. The principles of criminal process are designed to ensure comprehensive protection of human rights and freedoms through the adoption of lawful decisions in criminal proceedings, ensuring the completeness, comprehensiveness and objectivity of the investigation of all circumstances of the violence committed. It is no coincidence that the doctrine of criminal process is dominated by the view that the principle of legality is one of the most important principles in criminal process. Thus, according to O.M. Skriabin and D.B. Sanakoev, 'the principle of legality is central to criminal process, as it is reflected in the key provisions of the Constitutions of modern states. Compliance with and recognition of the principle of legality is an exclusively internal matter for each state, while on the other hand, legality is considered a universal cultural value and falls within the sphere of international legal regulation' [6, p. 254]. At the same time, while researching the importance of the principle of legality for criminal proceedings, scholars P.S. Berzin, R.A. Volynets, and A.B. Berzina note that legality is the main lever that activates the mechanism of legal regulation of criminal process: 'the principle of legality is directly linked to criminal law regulation and its mechanism, influencing its "work" in modes of violation and compliance with criminal law norms and prohibitions' [1, p. 121]. Thus, the significance of the principle of legality in criminal process lies in the fact that it encompasses the entire system of principles, and all principles express its essence. The principles of criminal process do not supplement the principle of legality, but rather specify it. In fact, these procedural principles are principles for implementing legality in criminal proceedings, which is why the relationship between legality and principles in criminal proceedings

can be formulated as general and specific. Thus, legality in criminal process is the totality of all requirements established by law for the activities of the state, its representatives, citizens, natural and legal persons, as well as all other participants in social relations in the law-making and law-enforcement spheres of the implementation of criminal procedural relations.

6. All the principles of criminal process form an integral system, where the content and purpose of each guiding idea are determined by the functioning of the entire system. Violation of one principle usually entails violation of a number of other principles of criminal process and serves as a basis for the cancellation of decisions made not only by state bodies but also by citizens. The principles of criminal process are interrelated; and the implementation of one of them is linked to the implementation of another or others. Thus, it is impossible to talk about the implementation of the principle of right to defence if a person who does not speak the language of the proceedings is not provided with an interpreter. The set of principles constitutes a single system, and it is precisely on the basis of this system of principles that we can talk about the type of process, its essence and purpose at a particular stage of development of a particular state.

7. The principles of criminal process are authoritative and imperative in nature. The principles of criminal procedure are requirements for certain activities; and these requirements must be directly related to the objectives of criminal procedural activities. The performance of these activities must guarantee the achievement of the set goals, and failure to perform or improper performance must call into question the outcome of all criminal proceedings.

8. The main functional focus of the principles of criminal process should be as follows: protecting the rights and legitimate interests of individuals and organisations that have suffered from violances; protecting individuals from unlawful and unfounded accusations, convictions, and restrictions on their rights and freedoms. In general, the principles of criminal process should embody all the functions of criminal procedural law. In the field of law-making, principles play a system-forming and integrating role and serve as guidelines for further improvement of legislation. They also have a stabilising function, since changes in the law should be consistent with the system of principles. In law enforcement, principles perform a protective and regulatory function to a certain extent, and in the event of gaps or contradictions in legal regulation, they perform an interpretative function.

The established characteristics and features of the principles of criminal process testify to their great social value. They act as a legal means of ensuring objective and fair resolution of criminal cases on their merits and the adoption of a lawful, reasoned and fair procedural decision within a reasonable time, i.e. as a guarantee of the administration of justice. The principles of criminal process are fundamental to all criminal procedural institutions and to the activities of all participants in the criminal process.

Conclusions and proposals. In summary, we note that the principles of criminal process can be defined as fundamental guiding ideas that are applied to all stages of criminal process, determine its purpose and objectives, structure, and content of each provision of criminal procedural law and establish the rights and obligations of participants in criminal proceedings in order to ensure their rights and freedoms. In this regard, we propose to enshrine the definition of the principles of criminal procedure in the provisions of the CPC of Ukraine by supplementing Article 3

of the CPC of Ukraine, 'Definition of Basic Terms of the Code' with the paragraph 13¹ of the following content: 'The principles of criminal process are international, constitutional and other legislative regulatory standards in the field of protection of human rights and freedoms, which determine the essential direction of criminal process as a separate type of state activity'; which will make it possible to consider them in the context of the principles of the entire criminal procedure, rather than the separate principles of criminal proceedings or judicial proceedings, and will form the ideological basis for all criminal procedural activities. The significance of the principles of criminal process lies in the fact that, firstly, they reflect the democratic and humanistic nature of criminal process, its forms, stages and institutions; secondly, they are a basic means of ensuring the activities of the bodies of inquiry, investigation, prosecution and the court; thirdly, they are a necessary means of interpreting criminal procedure rules, the content of which causes difficulties in practice; and fourthly, they are the most important condition in the sphere of observance of the rights and freedoms of human beings and citizens of Ukraine.

Bibliography:

- Берзін П.С., Волинець Р.А., Берзіна А.Б. Принцип законності в кримінальному праві України та ФРН: окремі нормативні та правозастосовчі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 72: частина 2. С. 121–126. DOI <https://surl.li/zkifar>
- Беспалько І.Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації: монографія. Х.: Вид-во «ФІНН». 2011. 216 с.
- Журавльов О.Г. Поняття та ознаки засад кримінального провадження. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2024. № 1 (83) том 2. DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.2.8> С. 47–52.
- Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://surl.li/zxxhly> (дата звернення: 10.07.2025).
- Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України / Н.В. Глинська, Л.М. Лобойко, О.І. Марочкін та ін.: монографія / за заг. ред. О.Г. Шило. Харків: НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса НАПрНУ. 2016. 264 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 10.07.2025).
- Систематизація законодавства України як важлива складова правотворчої діяльності в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Н.В. Міловської. Київ: Алерта. 2024. 248 с.
- Скрябін О.М., Санакоєв Д.Б. Особливості реалізації принципу законності в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 253–257. DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-253-257.

Мельничук Р. Принципи кримінального процесу України: проблеми законодавчого визначення та закріплення

Анотація. Стаття присвячена розгляду основ кримінального процесу – принципам, які виступають як основоположні засади та за своєю суттю є керівними вимогами для функціонування кримінального процесу. Завдяки реалізації всіх принципів кримінального процесу дотримуються основні гарантії, права і свободи людини, здійснюється справедливий судовий розгляд. Виокремлення принципів кримінального провадження в окремий розділ Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) безпосередньо вказує на важливість цього елемента, причому не тільки в процесуальному сенсі, а й у системі права. Дотримання принципів кримінального процесу, в тому числі й під час здійснення судового слідства, безпосередньо впливає на ухвалення справедливого, законного та обґрунтованого рішення у справі. Крім того, дотримання всіх принципів кримінального процесу в певному розумінні є одним із найважливіших гарантів дотримання прав і свобод людини і громадянина.

У статті здійснено вивчення сутності, загальних та спеціальних ознак принципів кримінального процесу, їхнього значення та ролі, сформоване поняття ознак принципів кримінального процесу, а також доповнивши статтю 3 КПК України "Визначення основних термінів Кодексу пунктом 13¹ наступного змісту: "принципи кримінального процесу – це міжнародні, конституційні та інші законодавчі нормативні стандарти у сфері захисту прав та свобод людини, які визначають сутнісне спрямування кримінального процесу як окремого виду державної діяльності"

Ключові слова: принципи, засади, кримінальний процес, кримінальне провадження, права та гарантії людини, свободи, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Дата надходження статті: 05.08.2025

Дата прийняття статті: 01.09.2025

Опубліковано: 30.09.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Боровик А. В.,*доктор юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права***Кравченко О. С.,***кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту публічного права*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗАЛУЧЕННЮ ДІТЕЙ ДО УЧАСТІ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Анотація. У статті проаналізовано міжнародно-правовий механізм запобігання та протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах. Зауважено, що проблема залучення дітей до участі у збройному конфлікті не втрачає своєї актуальності і в сучасному світі, оскільки в багатьох частинах світу фіксуються факти залучення дітей до збройних конфліктів. Визначено, що міжнародно-правовий механізм запобігання та протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах є багатоаспектною системою, яка охоплює як міжнародні договори, конвенції, протоколи та інші нормативно-правові акти, так і розгалужену інституційну складову. Зауважено, що інституційна складова включає в себе діяльність Організації Об'єднаних Націй з її численними органами та спеціалізованими установами, Міжнародного кримінального суду, регіональних міжнародних організацій та міжнародних і національних неурядових організацій у цій сфері. Розглянуто основні функції цих інституцій, серед яких особливу увагу приділено моніторингу ситуацій з правами дітей у зонах конфліктів, документуванню порушень міжнародного права, наданню гуманітарної допомоги та психологічної підтримки постраждалим дітям, здійсненню адвокаційної діяльності на міжнародному та національному рівнях з метою посилення захисту дітей, а також забезпеченню відповідальності осіб, винних у вербуванні та використанні дітей-солдатів. Водночас, в роботі міжнародно-правового механізму виявлено ряд значних складнощів, що суттєво обмежують його ефективність. Зауважено на необхідність комплексного підходу, який би включав посилення правових норм, покращення координації між усіма залученими сторонами, збільшення ресурсів, спрямованих на захист дітей, боротьбу з безкарністю та усунення першопричин залучення дітей до збройних конфліктів. Наголошено на важливості тісної співпраці між державами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями та громадянським суспільством для досягнення значимих результатів у захисті дітей від участі у збройних конфліктах.

Ключові слова: міжнародно-правовий механізм, збройні конфлікти, права дитини, діти-солдати, ООН, Міжнародний кримінальний суд, гуманітарне право.

Постановка проблеми. Залучення дітей до збройних конфліктів залишається серйозною проблемою у багатьох регіонах

світу, що підтверджується численними повідомленнями та звітами міжнародних організацій, а участь у збройних конфліктах має руйнівні наслідки для фізичного і психологічного здоров'я дітей, їхнього розвитку та майбутнього. Збройний конфлікт в Україні, починаючи з 2014 р., а особливо повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р., актуалізував проблему захисту дітей в умовах війни та необхідність дослідження міжнародно-правових механізмів у цьому контексті. Тому, незважаючи на існування міжнародно-правових норм та інституційних механізмів, проблема залучення дітей до конфліктів зберігається, що свідчить про необхідність аналізу їхньої ефективності та пошуку шляхів удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження міжнародно-правового механізму запобігання та протидії залученню дітей до участі ґрунтується на аналізі міжнародних договорів та результатів їх імплементації до національного законодавства, дослідженні звітів міжнародних організацій, наукових статей та доповідей неурядових організацій. Незважаючи на значну увагу, що приділяється цій проблемі, та існування великої кількості публікацій, питання запобігання та протидії залученню дітей до збройних конфліктів залишається актуальним для України, особливо в умовах триваючої російсько-української війни.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу міжнародно-правового механізму запобігання та протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах.

Виклад основного матеріалу. Ідея захисту дітей під час збройних конфліктів є відносно новим явищем в історії людства, що сформувалося у XX ст. Цей процес еволюціонував від загального визнання особливої вразливості дітей до розбудови комплексної міжнародно-правової системи їхнього захисту. На початковому етапі діти не розглядалися як окрема категорія, що потребує спеціального захисту в умовах війни, однак наслідки Першої та особливо Другої світових воєн, включаючи масове залучення дітей до військових дій, депортації та використання їх у примусовій праці, призвели до фундаментальної зміни міжнародного ставлення до цього питання. Слід зауважити, що верифікованих статистичних даних щодо кількості дітей, залучених до Першої та Другої світових воєн, не існує, що пов'язано з різними

факторами, включаючи хаос воєнних дій, відсутність централізованого обліку, різне розуміння «залучення» (від безпосередньої участі у бойових діях до виконання допоміжних функцій), а також небажання багатьох сторін розголошувати подібну інформацію. Однак існують окремі свідчення та оцінки, які дають уявлення про масштаб проблеми та форми залучення дітей, зокрема діти використовувалися, як солдати (наприклад, у нацистській Німеччині в організації «Гітлер'югенд» та в радянському союзі у партизанських загонах), розвідників, зв'язківців, саботажників, працівників на військових заводах та у сільському господарстві, що мало трагічні наслідки для їх життя і розвитку.

У сучасному світі залучення дітей до збройних конфліктів залишається серйозною проблемою в багатьох частинах світу, зокрема, відповідні факти залучення фіксуються у таких країнах, як: Демократична Республіка Конго (різні збройні групи активно вербують та використовують дітей як солдатів), Сомалі (діти залучаються до урядових сил та різних збройних угруповань, включаючи «Аш-Шабаб»), Південний Судан (обидві сторони конфлікту використовують дітей-солдатів), Центральнаафриканська Республіка (збройні угруповання вербують дітей для участі у збройному конфлікті), Нігерія (угруповання «Боко Харам» використовує дітей як солдатів, смертників та у допоміжних ролях), Малі (діти залучаються до різних збройних груп, що діють у регіоні Сахель), Афганістан (різні збройні угруповання, включаючи «Талібан», використовували та продовжують використовувати дітей), Шрі-Ланка (під час громадянської війни «Тигри визволення Таміл-Іламу» активно залучали дітей), Ірак та Сирія (терористична організація «Ісламська держава» широко використовувала дітей як солдатів, пропагандистів і у ролі смертників) та ін. [1].

З початку збройного конфлікту в Україні у 2014 р. були зафіксовані різні форми залучення дітей до діяльності, пов'язаної з конфліктом, хоча масового використання дітей у якості комбатантів, подібного до деяких країн Африки чи Близького Сходу, в Україні не спостерігалось. Проте, існують підтверджені випадки та серйозні занепокоєння щодо різних форм їх залучення до збройного конфлікту, особливо на територіях, які перебували або перебувають під контролем незаконних збройних формувань, підтримуваних росією.

Основними формами залучення дітей до збройного конфлікту в Україні з 2014 р. є:

- участь у воєнізованих «патріотичних» клубах та організаціях на непідконтрольних уряду України територіях, де дітей та підлітків навчають військової справи, поводженню зі зброєю, тактиці бою, а також проводять ідеологічну обробку, що розглядається як підготовка майбутнього «резерву» для незаконних збройних формувань ОРДЛО та російської армії;
- дітей залучають до участі у пропагандистських заходах, концертах, зйомках відеороликів, де вони виступували підтримку РФ або критикували українську владу;
- виконання допоміжних функцій таких як передача інформації, виконання дрібних доручень для бойовиків, чергування на блокпостах (не завжди з прямою участю у бойових діях, але у небезпечній близькості до них);
- залучення до незаконних збройних формувань, при цьому хоча і немає підтверджених даних про масове використання дітей як комбатантів, правозахисні організації фіксували окремі випадки участі підлітків у незаконних збройних формуваннях, що могло відбуватися як «добровільно» (під впливом пропа-

ганди чи через складні соціально-економічні обставини), так і внаслідок примусової мобілізації;

– використання дітей російськими військовими у якості «живого щиту», інформаторів, диверсантів та ін. [2].

Також, діти, які проживають у районах, де велися бойові дії, наражаються на значний ризик травмування або загибелі від мін та інших вибухонебезпечних предметів, також, переживання бойових дій, втрата близьких, руйнування домівок, переміщення – все це завдає глибоких психологічних травм дітям, які проживають у зоні конфлікту або були змушені її покинути. За даними сайту «Діти війни» в Україні у період з 24.02.2022 р. по 04.05.2025 р. 624 дитини загинуло, 1932 – зазнало поранень, 2237 – зникло безвісти, 19 – постраждало від сексуального насильства, 19 546 – депортовано та/або примусово переміщено [3].

Важливо зазначити, що український уряд та міжнародні організації докладають зусиль для запобігання залученню дітей до конфлікту, їхньої реабілітації та захисту прав, проте, ситуація на тимчасово окупованих територіях залишається складною для моніторингу та забезпечення повного захисту дітей. Зокрема, Резолюціями Ради Безпеки ООН 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) та 2225 (2015), визначають наступні порушення проти дітей під час збройного конфлікту: вбивство та каліцтво, викрадення, зґвалтування та інші форми сексуального насильства, вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях, напади на заклади освіти та охорони здоров'я, відмова у доступі до гуманітарної допомоги [4]. А Закон України «Про охоронну дитинства» у ст. 1 визначає статус дитини, яка постраждала від воєнних дій та збройних конфліктів «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні» [5].

Перші кроки у напрямку міжнародного захисту дітей, в т.ч. в ході збройних конфліктів, були здійснені Лігою Націй, яка прийняла Женевську Декларацію прав дитини у 1924 р., хоча цей документ мав декларативний характер, він закріпив важливий гуманістичний принцип визнання дитини повноцінним суб'єктом захисту. Подальшим значущим кроком стало прийняття Загальної декларації прав людини у 1948 р., яка проголосила право материнства і дитинства на особливу опіку та допомогу (ч. 2 ст. 25) [6]. Проте, справжнім проривом у встановленні чітких юридичних норм щодо захисту дітей під час збройних конфліктів стало ухвалення Женевських конвенцій 1949 р. (Конвенції (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, Конвенції (II) про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, Конвенція (III) про поводження з військовополоненими, Конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни) та Додаткових протоколів до них 1977 р. (Протоколу I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, 1977 р., Протоколу II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, 1977 р.). Слід зауважити, що Женевські конвенції 1949 р. прямо не містять всеосяжної заборони на участь дітей у бойових діях, проте вони закладають основи для їхнього захисту від експлуатації, а Додаткові протоколи 1977 р. значно посилюють цей захист, чітко заборонивши залучення дітей віком до 15 років до збройних сил та їхню участь у бойових діях. Ці міжнародно-правові акти відображають зроста-

юче усвідомлення міжнародною спільнотою необхідності захисту дітей від наслідків збройних конфліктів та встановлюють важливі стандарти поведінки для всіх сторін збройних конфліктів. Схожі норми містить Римський статут Міжнародного кримінального суду («набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях», пункт 8 2, b, xxvi) [7].

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах є більш спеціалізованим інструментом, спрямованим безпосередньо на запобігання залученню дітей до збройних конфліктів, він встановлює вищу вікову межу та містить такі ключові положення:

- «Держави-учасниці вживають усіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у військових діях» [8] (ст. 1);

- «Держави-учасниці забезпечують, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не підлягали обов'язковому призову до їхніх збройних сил» [8] (ст. 2);

- Держави-учасниці піднімають мінімальний вік для добровільного вступу до національних збройних сил щонайменше до 16 років і вживають запобіжних заходів, які б свідчили про добровільний характер такого вступу за повної інформованості батьків [8] (ст. 3);

- «Збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів у цілях попередження такого вербування і використання, включаючи вжиття правових заходів, необхідних для заборони і криміналізації такої практики» [8] (ст. 4).

Важливе значення для міжнародно-правового механізму запобігання та протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах має Конвенція про права дитини (1989 р.), як основоположний міжнародний договір у сфері захисту прав дітей. Зокрема, ст. 38 Конвенції «Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання» [9].

Окрім нормативно-правових актів, міжнародно-правовий механізм запобігання та протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах має важливу інституційну складову, яка включає цілу низку міжнародних організацій, органів та спеціальних представників, які займаються моніторингом, адвокацією, наданням допомоги та забезпеченням виконання відповідних правових норм, здійснюють координацію зусиль між різними інституціями, забезпечують відповідальність осіб, винних у скоєнні злочинів, пов'язаних із залученням дітей до війни.

Зокрема, інституційну складову міжнародного механізму в даній сфері складають наступні складові:

1. Організація Об'єднаних Націй є центральним елементом міжнародної інституційної системи у цій сфері, а відповідні її органи та спеціалізовані установи відіграють ключові ролі:

- Рада Безпеки ООН має повноваження приймати резолюції, що засуджують залучення дітей до збройних конфліктів, накладати санкції на порушників, вимагати від сторін конфлікту розробки планів дій щодо припинення вербування та використання дітей, а також створювати спеціальні механізми моніторингу та звітності. Робоча група Ради Безпеки з питань дітей і збройних конфліктів розглядає звіти та розробляє рекомендації.

- Спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів вживає заходів щодо підвищення обізнаності, здійснення адвокації на високому рівні та координації зусиль ООН щодо захисту дітей, постраждалих від збройних конфліктів. Спеціальний представник регулярно звітує перед Радою Безпеки та Генеральною Асамблеєю, здійснює візити до країн, що постраждали від конфліктів, та співпрацює з урядами та неурядовими організаціями.

- Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ/UNICEF) є провідною організацією, яка працює на місцях для захисту дітей, постраждалих від збройних конфліктів. ЮНІСЕФ надає гуманітарну допомогу, включаючи медичну підтримку, харчування та освіту, сприяє звільненню дітей-солдатів, надає підтримку у їхній реінтеграції в суспільство та реалізує програми з запобігання вербуванню.

- Управління Верховного комісара ООН з прав людини здійснює моніторинг порушень прав людини, включаючи права дітей у контексті збройних конфліктів, документує ці порушення та публікує звіти, надає технічну допомогу державам у розробці законодавства та політики, спрямованих на захист дітей.

- Моніторинговий та звітний механізм є ключовим інструментом для систематичного збору і верифікації інформації про грубі порушення прав дітей, включаючи вербування та використання дітей-солдатів, вбивства та каліцтва дітей, сексуальне насильство, напади на школи та лікарні, а також відмову в гуманітарній допомозі.

2. Міжнародний кримінальний суд (МКС) має юрисдикцію щодо переслідування осіб, винних у скоєнні найтяжчих міжнародних злочинів, включаючи воєнний злочин, пов'язаний з набором або використанням дітей-солдатів віком до 15 років.

3. Регіональні міжнародні урядові організації – Африканський Союз (має власні механізми захисту прав дітей, включаючи Комітет експертів з прав та добробуту дитини), Європейський Союз (підтримує зусилля, спрямовані на запобігання залученню дітей до збройних конфліктів та їхню реабілітацію), Організація американських держав (має міжамериканську систему захисту прав людини, яка також охоплює питання прав дітей у контексті збройних конфліктів).

4. Міжнародні та національні неурядові організації відіграють надзвичайно важливу роль у моніторингу ситуації на місцях, документуванні випадків залучення дітей, наданні прямої допомоги постраждалим дітям, здійсненні адвокаційних кампаній на національному та міжнародному рівнях, а також у підвищенні обізнаності громадськості щодо цієї проблеми. Прикладами є Human Rights Watch, Amnesty International, Save the Children International, Child Soldiers International та багато інших.

Слід зауважити, що реалізація механізму запобігання та протидії залученню дітей до збройних конфліктів має ряд складнощів, зокрема: відсутність доступу та безпека у зонах конфлікту перешкоджає моніторингу та наданню допомоги дітям-солдатам; діяльність незаконних збройних формувань, які не підпадають під дію міжнародних договорів, ускладнює застосування правових норм; прихований характер вербування та використання дітей ускладнює збір достовірної інформації та доведення фактів порушень; складність ідентифікації та звільнення дітей серед комбатантів потребує значних ресурсів та спеціалізації; відсутність політичної волі і ресурсів у деяких сторін конфлікту обмежує ефективність механізму; проблема безкарності осіб, винних у залученні дітей, сприяє продовженню цієї практики; соціально-економічні фактори роблять дітей більш вразливими

до вербування та ускладнюють їхню реінтеграцію; культурні та ідеологічні чинники окремих держав можуть сприяти прийняттю або заохоченню участі дітей у війні; тривалість та циклічність конфліктів призводять до постійного ризику вербування нових поколінь дітей; складність моніторингу та верифікації інформації в умовах конфлікту ускладнює оцінку масштабів проблеми та ефективність вжитих заходів та ін.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що міжнародно-правовий механізм запобігання та протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах є багатоаспектною та складною системою, охоплює не лише розгалужену мережу міжнародних договорів, протоколів та інших нормативно-правових актів, що встановлюють чіткі стандарти захисту дітей, а й потужну інституційну складову. Остання включає в себе діяльність таких ключових акторів, як Організація Об'єднаних Націй (ООН) з її численними органами та спеціалізованими установами, Міжнародний кримінальний суд, регіональні міжнародні організації, а також міжнародні та національні неурядові організації. Інституції міжнародного механізму запобігання та протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах виконують широкий спектр функцій – від моніторингу ситуації на місцях та документування фактів залучення дітей до збройних конфліктів, до надання гуманітарної допомоги постраждалим дітям, здійснення адвокаційних кампаній та забезпечення притягнення до відповідальності винних у скоєнні відповідних злочинів.

Водночас, в роботі міжнародно-правового механізму запобігання та протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах існує низка серйозних викликів. До них належать, зокрема, обмежений доступ до зон конфліктів та проблеми безпеки, що перешкоджають ефективному моніторингу та наданню допомоги, труднощі у застосуванні правових норм до недержавних збройних формувань, прихований характер вербування та використання дітей, складність їхньої ідентифікації та звільнення, недостатність політичної волі держав-учасниць та ресурсів, проблема безкарності, а також вплив соціально-економічних та культурних факторів. Подолання цих викликів вимагає комплексного підходу, тісної співпраці між усіма залученими сторонами та неухильної відданості справі захисту дітей від наслідків збройних конфліктів.

Література:

1. Кісіль А.В., І.В. Костенко Особливості участі неповнолітніх в збройних конфліктах на Сході України та за кордоном. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 6(41), 2021. С. 115–118.
2. Російські війська використовують дітей з воєнною метою в Україні – Держдеп США. Укрінформ. URL: <https://surli.cc/narwxf> (дата звернення: 01.05.2025)
3. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 24.04.2025)
4. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. Офіційна веб-сторінка Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. URL: <https://surli.li/ywksiy> (дата звернення: 17.04.2025)
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 22.04.2025)

6. Загальна декларація прав людини: ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 13.04.2025)
7. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top (дата звернення: 12.04.2025)
8. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: ООН від 25.05.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення: 02.05.2025)
9. Конвенція про прав дитини: ООН від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#n433 (дата звернення: 11.04.2025)

Borovyk A., Kravchenko O. The international legal mechanism for the prevention and counteraction of the involvement of children in armed conflicts

Summary. The article analyzes the international legal mechanism for the prevention and counteraction of the involvement of children in armed conflicts. It is noted that the problem of the involvement of children in armed conflict does not lose its relevance in the modern world, since in many parts of the world there are recorded cases of the involvement of children in armed conflicts. It is determined that the international legal mechanism for the prevention and counteraction of the involvement of children in armed conflicts is a multifaceted system that encompasses both international treaties, conventions, protocols and other normative legal acts, as well as an extensive institutional component. It is noted that the institutional component includes the activities of the United Nations with its numerous bodies and specialized agencies, the International Criminal Court, regional international organizations and international and national non-governmental organizations in this area. The main functions of these institutions are considered, among which special attention is paid to monitoring the situation with the rights of children in conflict zones, documenting violations of international law, providing humanitarian assistance and psychological support to affected children, carrying out advocacy activities at the international and national levels in order to strengthen the protection of children, as well as ensuring the accountability of those responsible for recruiting and using child soldiers. At the same time, a number of significant difficulties have been identified in the work of the international legal mechanism, which significantly limit its effectiveness. The necessity of a comprehensive approach is emphasized, which would include strengthening legal norms, improving coordination between all parties involved, increasing resources aimed at protecting children, combating impunity and eliminating the root causes of the involvement of children in armed conflicts. The importance of close cooperation between states, international organizations, non-governmental organizations and civil society to achieve meaningful results in protecting children from participation in armed conflicts is emphasized.

Key words: international legal mechanism, armed conflicts, children's rights, child soldiers, UN, International Criminal Court, humanitarian law.

Дата надходження статті: 03.07.2025

Дата прийняття статті: 17.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025

*Дусановський С. К.,
аспірант кафедри міжнародного приватного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ДОКТРИНА «FORUM NON CONVENIENS» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ BREXIT

Анотація. У статті здійснено аналіз особливостей застосування доктрини *forum non conveniens* у судовій практиці Англії крізь призму впливу Brexit. Проаналізовано передумови, за яких англійські суди традиційно розглядають значну кількість транскордонних справ, що стосуються іноземних організацій та подій, які мають міжнародний характер. Визначено ключові зміни, що відбулися після завершення перехідного періоду 1 січня 2021 року, коли Сполучене Королівство остаточно вийшло зі складу Європейського Союзу. Зазначено, що вихід з ЄС істотно вплинув на правові засади юрисдикції у цивільних і комерційних справах, оскільки припинено дію Регламенту (ЄС) № 1215 / 2012 (Регламент Брюссель Іа), правова основа якого пов'язана з Договором ЄС, чинність якого Велика Британія вирішила не зберігати.

Доведено, що механізм *forum non conveniens* набуває особливої актуальності у зв'язку з відсутністю регулювання, що ґрунтується на взаємності всередині ЄС, що раніше виключало можливість подання заяв про незручний форум. Визначено, що сьогодні англійські суди мають ширші дискреційні повноваження при оцінці доцільності розгляду справ за наявності альтернативного форуму та зважують аргументи щодо справедливості, ефективності й доступності правосуддя у запропонованій іноземній юрисдикції. Відзначено, що незважаючи на посилення ролі доктрини *forum non conveniens*, англійські суди залишаються обережними у задоволенні заяв про передання справи іншому форуму, якщо існують сумніви щодо спроможності іноземного суду забезпечити належний рівень судового захисту.

Підсумовано, що після Brexit спостерігається своєрідне відродження доктрини *forum non conveniens* в англійському праві як одного з механізмів гнучкого врегулювання юрисдикційних спорів у транснаціональних процесах. Запропоновано перспективи подальшого розвитку практики застосування цієї доктрини, що набуває особливої ваги для міжнародних учасників судових проваджень, які мають враховувати нові реалії взаємодії з англійською правовою системою. Підкреслено важливість розуміння усіма сторонами транскордонних спорів сучасних підходів англійських судів до визначення компетентного форуму та можливостей оскарження юрисдикції за допомогою механізму *forum non conveniens*.

Ключові слова: міжнародна юрисдикція, «*forum non conveniens*», вибір суду, транскордонні спори, англійське право, Brexit.

Постановка проблеми. Англійські суди часто розглядають спори за участю іноземних організацій та щодо транснаціональних подій. Однак, як відомо, 1 січня 2021 року завершився перехідний період і Сполучене Королівство Великої Британії вийшло з Європейського Союзу (ЄС), що неабияк вплинуло на відносини Великої Британії з Європою, а отже, і зі світом

у цілому. Одним із таких наслідків є вплив Brexit на право, що регулює юрисдикцію в транскордонних справах. До того ж, заяви про незручний форум, ймовірно, стануть більш поширеними після Brexit, а разом з ним і скасування переробленого Брюссельського регламенту (за яким такі заяви не дозволялися). Після припинення дії єдиного механізму врегулювання юрисдикційних спорів у межах ЄС для Великої Британії постала необхідність по-новому визначати баланс між правом сторін на доступ до правосуддя та повагою до принципу зручного форуму. Відсутність чітких норм ЄС щодо взаємного визнання та виконання судових рішень зумовлює посилення ролі внутрішнього права та судової практики у вирішенні питань компетентності судів. У цих умовах доктрина *forum non conveniens* набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє англійським судам відмовлятися від юрисдикції у разі наявності більш відповідного іноземного форуму для розгляду спору. Разом із цим виникають нові виклики, пов'язані з необхідністю забезпечення правової визначеності та передбачуваності судових рішень у контексті багатовекторних міжнародних зв'язків та зміни усталених підходів до юрисдикції після виходу Великої Британії з ЄС.

Стан дослідження. Питання Brexit є предметом численних обговорень серед українських науковців та практиків. Проте вплив Brexit на право, що регулює юрисдикцію в транскордонних справах, висвітлюють у своїх доробках переважно зарубіжні дослідники. Так, А. Арзанде [2] аналізує доцільність перегляду класичного тесту *Spiliada*, що є основним орієнтиром для визначення зручності форуму в англійському праві. У своїй статті він акцентує на необхідності адаптації цього підходу до сучасних умов, що склалися після Brexit, коли традиційні механізми взаємного визнання та виконання рішень більше не діють.

М. Ахмед [1] досліджує практику англійських судів щодо юрисдикції у справах проти транснаціональних корпорацій та розкриває, як останні рішення Верховного Суду Великої Британії впливають на підхід до матеріальної відповідальності і юрисдикції після виходу країни з ЄС. Автор звертає увагу на складнощі, що виникають у зв'язку з відсутністю уніфікованого правового режиму, та пропонує власне бачення розвитку відповідної практики.

Ф. Фаррінгтон [5] детально аналізує повернення до доктрини *forum non conveniens* у контексті корпоративної відповідальності після Brexit, акцентуючи на наслідках для потерпілих у справах, що стосуються транснаціональних деліктів та порушення прав людини. Він підкреслює потенційні прогалини у захисті прав позивачів та ризики зловживань з боку транснаціональних компаній у разі зловживання заявами про незручний форум.

Отже, у науковому дискурсі зарубіжних авторів простежується прагнення оцінити ефективність традиційних підходів до

визначення компетентної юрисдикції в умовах нових викликів, пов'язаних із виходом Великої Британії з правового поля ЄС.

Мета статті – розглянути застосування доктрини «forum non conveniens» через призму Brexit.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення перехідного періоду подальше застосування Регламенту (ЄС) 1215 / 2012 про юрисдикцію та виконання рішень у цивільних і комерційних справах (перероблений) (Регламент Брюссель Іа) [11] відносно Великої Британії стало неможливим, оскільки його правова основа базується на Договорі ЄС [6], чинність якого після Brexit Велика Британія вирішила не зберігати. Таке рішення базувалося, зокрема, на тому, що вказаний договір ґрунтується на взаємності в межах ЄС, яка більше не застосовується до рішень у Великій Британії [7].

І, хоча залишається чинною Гаазька конвенція про угоди про вибір суду 2005 року (Гаазька конвенція) [4], її дія має низку обмежень. Зокрема, Гаазька конвенція застосовується лише до угод про виключний вибір суду. За всіх інших обставин питання повертається до внутрішнього права.

Варто відзначити, що підхід Великої Британії до юрисдикції в транскордонних спорах ґрунтується на загальному праві, доповненому статутом. Отже, відбувається розширення сфери застосування доктрини загального права «forum non conveniens». Загалом «forum non conveniens» дозволяє англійським судам зупиняти провадження, якщо є більш доцільний форум, і зупинення відповідає інтересам сторін та цілям правосуддя. Разом з тим, хоча досліджувана доктрина ніколи повністю не виключалася з арсеналу англійських судів, її застосування було суттєво обмежене згідно з брюссельським режимом, як це тлумачить Суд Європейського Союзу (СЄС) у справі «Owusu» [3].

Зауважимо, що статті 66–69 Угоди про вихід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з Європейського Союзу та Європейського співтовариства з атомної енергії від 19 жовтня 2019 року [14], містять положення про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень, а також застосовне право. Так, пункт «а» статті 67 (1) Угоди передбачає, що юрисдикція регулюється Регламентом Брюссель Іа, якщо провадження розпочато до закінчення перехідного періоду [13]. Таким чином, англійські суди продовжуватимуть виносити рішення у випадках, коли юрисдикція регулюється Регламентом Брюссель Іа, стосовно проваджень, розпочатих до 1 січня 2021 року. У свою чергу, у пункті «б» зазначається, що події, які призвели до заподіяння шкоди, якщо такі події відбулися до закінчення перехідного періоду, у Великій Британії, застосовується Регламент Рим II [10].

Слід зазначити, що в аспекті вибору права для транскордонних деліктів, Велика Британія мудро вирішила прийняти Римський регламент II як збережене право ЄС [2]. Адже, на відміну від Регламенту Брюссель Іа, Регламент Рим II не вимагає взаємності та має «erga omnes». Це означає, що суди держав-членів застосовуватимуть Регламент Рим II після Brexit до справ, пов'язаних із Великою Британією, відповідно до принципу універсального застосування. Так, якщо на материнську компанію подають до суду у зв'язку з діяльністю іноземної дочірньої компанії, і сторони не уклали угоду про вибір права, то застосовним правом, згідно зі статтею 4 (1) Регламенту «Рим II», є право країни, де виникла шкода, тобто зазвичай це право іноземної держави. Це може бути право, яке є або нерозвиненим, або іншим чином непридатним для провадження позивача

в англійських судах. Однак сторони можуть натомість покластися на англійське деліктне право як на застосовне право за замовчуванням, вирішивши не посилаючись на зміст іноземного права або не доводити його [5]. Після Brexit англійський суд може вирішити не здійснювати юрисдикцію щодо материнської компанії, зупинивши провадження, якщо переважання факторів зв'язку вказує на наявність іншого форуму, який є більш доцільним для розгляду спору [8]. Водночас, як влучно відзначають науковці, наявність «forum non conveniens» може допомогти англійським судам запобігти юрисдикційним оскарженням проти материнських компаній за шкоду, завдану їхніми дочірніми компаніями [1].

Принагідно зауважимо, що нині доктрина forum non conveniens переживає відродження в Англії після Brexit та, як наслідок, відмови від переробленого Брюссельського регламенту ЄС (згідно з яким заяви forum non conveniens не дозволялися). Тому важливо, щоб кожен, хто бере участь у транскордонних судових процесах, розумів підхід, який застосовують англійські суди під час розгляду заяв із застосуванням доктрини «forum non conveniens». Це передбачає застосування так званого «тесту Спіліади», який вперше був викладений у справі *Spiliada Maritime Corporation проти Cansulex Limited* [1987] 1 AC 460 [10]. При цьому, чудовий огляд того, як працює тест Спіліади, включаючи безцінні рекомендації щодо його застосування в сучасну епоху надає рішення Високого суду у справі *Al-Aggad проти Al-Aggad* [2024] EWHC 673 [9]. Це рішення також демонструє, що хоча існують більшш можливості для оскарження англійської юрисдикції в епоху після Brexit, Англія залишається провідним центром вирішення спорів, і англійські суди не перенаправлятимуть спір в інше місце, якщо вони не будуть впевнені, що там буде здійснено правосуддя. Так, зокрема, у вказаній справі позивачка розпочала судовий процес проти трьох своїх братів і сестер стосовно сімейної саудівської компанії. Зокрема, було висунуто дві ключові вимоги:

1) Позов про порушення договору 2009 року, за яким позивач погодилася продати право власності на акції компанії, що належали їй, в обмін на готівку. Позивач стверджувала, що їй так і не виплатили належну за цим договором грошову суму.

2) Позивач стверджувала, що відповідачі незаконно домоглися рішення суду в Саудівській Аравії у 2018 році, яке перешкоджало їй здійснювати права або розпоряджатися акціями компанії, які вона успадкувала від батька.

Позивачка була родом з Саудівської Аравії, але переїхала до Канади у 2005 році, де їй було надано притулок у 2011 році. Однак, згідно із законодавством Саудівської Аравії, позивачка все ще мала право бути громадянкою Саудівської Аравії. Відповідачі були громадянами та резидентами Саудівської Аравії, хоча вони зазвичай щороку проводили певний час в Англії.

Справа потрапила до компетенції англійських судів, коли позивачка особисто вручила документи третьому відповідачу в аеропорту Хітроу, доки він був у відпустці. Згодом документи було вручено першому та другому відповідачам у Саудівській Аравії відповідно до пункту 3.1 (3) CPR PD 6B, який дозволяє вручати англійські судові позови особі, яка знаходиться за межами юрисдикції, якщо вона є «необхідною або належною стороною» у провадженні, яке було вручено основному відповідачу.

Усі троє відповідачів стверджували, що позови проти них мають бути припинені на підставі незручного для них форуму («Заява Саудівської Аравії»).

Перший відповідач та Другий відповідач (але не Третій відповідач) також стверджували, що у випадку, якщо Суд відмовить у зупиненні позовів з підстав «forum non conveniens» на користь Саудівської Аравії, позови натомість мають бути зупинені з підстав «forum non conveniens» на користь Йорданії («Заява Йорданії»). Пані суддя Кокерілл повторила, що правовий тест, який слід застосовувати під час розгляду аргументу «forum non conveniens», – це тест, викладений лордом Гоффом у справі *Spiliada Maritime Corp проти Cansulex Ltd* [1987] AC 460 («Тест Спіліади»), про який вже зазначалося вище.

Зауважимо, що вказаний тест включає два етапи:

Етап 1: Відповідач повинен довести, що існує інший форум, який є явно більш доцільним, ніж англійський форум. Якщо відповідач цього не зробить, його заява про незручність форуму буде відхилена.

Етап 2: Якщо відповідач задовольняє вимоги Етапу 1, то на Етапі 2 тягар переходить до позивача, щоб продемонструвати, що існують особливі обставини, через які правосуддя вимагає, щоб судовий розгляд, тим не менш, відбувся в цій країні. Якщо такі особливі обставини існують, то заява про *forum non conveniens* буде відхилена.

Так, під час першого етапу Пані суддя дійшла висновку, що Саудівська Аравія, а не Англія, явно є природним місцем для провадження. Позов про порушення договору був позовом згідно із законодавством Саудівської Аравії та стосувався саудівської компанії. Так само позов про змову був позовом згідно із законодавством Саудівської Аравії щодо ймовірних неправомірних дій громадян Саудівської Аравії, які, як стверджувалося, мали місце в Саудівській Аравії та які нібито вплинули на інтереси позивачки щодо саудівських активів. Більшість свідків та документів, пов'язаних із позовами, також знаходилися в Саудівській Аравії. Пані суддя Кокерілл, однак, визнала, що існує кілька факторів, які вказують на те, що Англія є відповідним місцем для розгляду спору. Хоча ці фактори не завадили пані судді Кокерілл зробити висновок про те, що відповідачі досягли успіху на першому етапі, вона сказала, що, тим не менш, їх слід врахувати на другому етапі. Ці фактори включають:

- по-перше, відповідачі мали зв'язки з Англією (про що свідчить той факт, що вони регулярно відвідують Англію).
- по-друге, відповідачі володіли майном в Англії, щодо якого могло бути виконане рішення англійського суду.
- по-третє, усі відповідачі вільно володіли англійською мовою, тому їм не було б важко брати участь у судових процесах, що проводяться англійською мовою.

Пані суддя також зробила загальне зауваження, що Англія є «нейтральним» та «високоповажним» форумом для вирішення спорів.

На другому етапі тягар перейшов до позивачки, щоб «довести, використовуючи переконливі та об'єктивні докази, що існують особливі обставини, які, тим не менш, виправдовують відмову у зупиненні». Позивачка стверджувала, що в цьому випадку було застосовано принцип «суттєвого правосуддя», оскільки якби вона була змушена подавати свої позови до судів Саудівської Аравії, існував би «реальний ризик» того, що вона не зможе отримати суттєве правосуддя. Це пояснювалося тим, що позивачка є біженкою, яка фізично не може повернутися до Саудівської Аравії, а це означає, що вона не зможе розпочати та брати участь у судових процесах у Саудівській Аравії.

Відповідачі відповіли, що це не було проблемою, оскільки позивачка могла розпочати та брати участь у провадженні у Саудівській Аравії дистанційно. На жаль (для Відповідачів), експертні висновки, надані Суду, показали, що це не було життєздатним рішенням. Позивачка могла би розпочати провадження в судах Саудівської Аравії лише за умови, що вона зможе підтвердити свою особу, а згідно із законодавством Саудівської Аравії єдиний спосіб, яким громадянка Саудівської Аравії може підтвердити свою особу, – це пред'явити «національне посвідчення особи Саудівської Аравії». Хоча Позивачка отримала притулок у Канаді, вона все ще кваліфікувалася як громадянка Саудівської Аравії згідно із законодавством Саудівської Аравії і не мала національного посвідчення особи Саудівської Аравії, оскільки воно з'явилося лише після того, як позивачка втекла з Саудівської Аравії. Відповідачі запропонували різноманітні «рішення» цієї проблеми, але всі вони або вимагали від позивачки підтвердити свою особу за допомогою національного посвідчення особи Саудівської Аравії (наприклад, оформлення довіреності в Саудівській Аравії, щоб місцевий адвокат міг вести провадження від її імені), або були явно абсурдними (наприклад, припущення, що позивачка мала би організувати для свого (нині покійного) батька розпочати провадження у Саудівській Аравії). Відповідачі також не надали задовільного пояснення того, як – навіть якби позивачка змогла успішно розпочати провадження в Саудівській Аравії – вона зможе належним чином домагатися цих позовів, оскільки вона не зможе фізично бути присутньою в саудівському суді для надання свідчень. Таким чином, суддя дійшла висновку, що існує реальний ризик того, що позивачка не зможе домогтися правосуддя в Саудівській Аравії. Цей ризик, разом із зв'язками Відповідачів з Англією, визначеними на Етапі 1, становить особливі обставини, що виправдовують відхилення Заяви Саудівської Аравії.

Що стосується заяви Йорданії, то нездатність третього відповідача підтримати цю заяву означала, що вона була приречена з самого початку. Перший та другий відповідачі по суті пропонували провести два паралельні провадження: одне провадження проти третього відповідача в Англії, а інше – проти першого та другого відповідачів в Йорданії. Оскільки питання в цих паралельних провадженнях значною мірою перетинатимуться, існував би ризик того, що англійські та йорданські суди винесуть несумісні рішення. Пані суддя Кокерілл не була готова розглянути цей ризик, особливо враховуючи, що перший та другий відповідачі не змогли визначити жодних переконливих причин, чому Йорданія є більш підходящою юрисдикцією для спору, ніж Англія (дійсно, перший та другий відповідачі звернулися до Йорданії лише як до «також керованого» форуму після того, як їм не вдалося переконати пані суддю Кокерілл, що спір слід розглядати в Саудівській Аравії).

Як бачимо, з рішення щодо справи *Al-Aggad проти All-Aggad* можна винести декілька ключових моментів:

Англійські суди застосовують рішучий, але збалансований підхід до заяв про незручний форум (*forum non conveniens*), вважаючи себе вправними у вирішенні іноземних спорів і не дозволяти успішно розглядати заяви про незручний форум (*forum non conveniens*), якщо є побоювання щодо здатності запропонованого іноземного форуму здійснювати правосуддя. Однак це не означає, що незручний форум легко відхилити. Пані суддя Кокерілл наголосила, що англійські суди усвідомлюють ризик порушення міжнародної ввічливості. Причина, чому позивачка

виграла справу, полягала в тому, що вона надала точне пояснення того, чому вона зіткнеться з особливими труднощами у досягненні правосуддя в Саудівській Аравії – широкий аргумент про те, що саудівські суди загалом поступаються англійським, не мав би успіху.

Якщо є кілька відповідей, важливо, щоб вони координували свої дії один з одним, якщо бажають оскаржити юрисдикцію Англії. Нездатність третього відповідача підтримати Йорданську заяву означала, що вона була приречена на провал.

Для сторони у справі, яка бажає уникнути провадження в англійському суді, оскарження юрисдикції «forum non conveniens» є крайнім заходом. Якщо потенційний відповідач має намір уникнути юрисдикції англійських судів, то часто існують проактивні кроки, які він може вжити до початку провадження. У досліджуваній справі найкращим способом для відповідачів уникнути англійських судів було б уникнути особистого вручення судових документів у юрисдикції, і тому третій відповідач зробила значну стратегічну помилку, дозволивши бути виявленою та врученою в аеропорту Хітроу. Різні зв'язки відповідачів з Англією (наприклад, володіння нерухомістю в Англії) також підірвали їхню здатність успішно подати заяву із застосуванням доктрини «forum non conveniens».

Таким чином, у справі Al-Aggad проти Al-Aggad [2024] EWHC 673 (Comm) Високий суд відхилив клопотання трьох відповідачів, які проживають за кордоном, про зупинення провадження в Англії з підстав «forum non conveniens», щоб позови позивачки могли бути розглянуті в Саудівській Аравії або Йорданії.

На наш погляд, це рішення слугує корисним прикладом підходу, який мають застосовувати англійські суди до розгляду заяв про незручний форум (forum non conveniens). Це рішення також є корисним нагадуванням про те, що англійські суди вважають себе добре підготовленими до розгляду іноземних спорів.

Висновки. Нині доктрина «forum non conveniens» переживає відродження в Англії після Brexit та, як наслідок, відмови від переробленого Брюссельського регламенту ЄС (згідно з яким заяви forum non conveniens не дозволялися). Тому важливо, щоб кожен, хто бере участь у транскордонних судових процесах, розумів підхід, який застосовують англійські суди під час розгляду заяв із застосуванням доктрини «forum non conveniens». Водночас слід зазначити, що в аспекті вибору права для транскордонних деліктів, Велика Британія мудро вирішила прийняти Римський регламент II як збережене право ЄС. Адже, на відміну від Регламенту Брюссель Іа, Регламент Рим II не вимагає взаємності та має «erga omnes». Це означає, що суди держав-членів застосовуватимуть Регламент Рим II після Brexit до справ, пов'язаних із Великою Британією, відповідно до принципу універсального застосування. Так, якщо на материнську компанію подають до суду у зв'язку з діяльністю іноземної дочірньої компанії, і сторони не уклали угоду про вибір права, то застосовним правом, згідно зі статтею 4 (1) Регламенту «Рим II», є право країни, де виникла шкода, тобто зазвичай це право іноземної держави. Це може бути право, яке є або нерозвиненим, або іншим чином непридатним для провадження позивача в англійських судах. Однак сторони можуть натомість покладатися на англійське деліктне право як на застосовне право за замовчуванням, вирішивши не посилаючись на зміст іноземного права або не доводити його.

Література:

1. Ahmed M. Private international law and substantive liability issues in tort litigation against multinational companies in the English courts: recent UK Supreme Court decisions and post-Brexit implications. *Journal of Private International Law*. 2022. № 18(1). P. 56–82.
2. Arzandeh A. Should the Spiliada Test Be Revised? *Journal of Private International Law*. 2014. №10 P. 89–101.
3. Owusu A. v Jackson N. B., trading as «Villa Holidays Bal-Inn Villas» and Others. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 1 March 2005. *Reports of Cases*. 2005. I-01383. Case C-281/02. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-281/02> (last accessed: 16.07.2025).
4. Private International Law (Implementation of Agreements) Act 2020. *UK Public General Acts*. 2020. 24 p. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/24/contents> (last accessed: 16.07.2025).
5. Farrington F. A return to the doctrine of forum non conveniens after Brexit and the implications for corporate accountability. *Journal of Private International Law*. 2022. №18(3). P. 399–423.
6. Gauthier v Belgium. Decision (Application No. 12603/86). *European Commission of Human Rights*. 6 March 1989.
7. Kiestra L.R. The Impact of the European Convention on Human Rights on Private International Law. *Intersentia*, 2014. 382 p.
8. Mark (Respondent) v Mark (Appellant). Judgment. *House of Lords*. [2005] UKHL 42. Session 2005–06. On appeal from: [2003] EWCA Civ 168. Delivered on 30 June 2005. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200506/ldjudgmt/jd050630/mark-1.htm> (last accessed: 16.07.2025).
9. Rana Al-Aggad v Talal Al-Aggad and Others. Judgment. *King's Bench Division (Commercial Court)*. [2024] EWHC 673 (Comm). Judgment date: 22 March 2024. Case No: CL-2022-000230. URL: <https://vlex.co.uk/vid/rana-aggad-v-talal-1028294079> (last accessed: 16.07.2025).
10. Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2007/864/oj/eng> (last accessed: 16.07.2025).
11. Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/1215/oj/eng> (last accessed: 16.07.2025).
12. Spiliada Maritime Corporation v Cansulex Limited [1987] 1 AC 460. URL: <https://uolllb.com/blogs/uol/spiliada-maritime-corp-v-cansulex-ltd-1987> (last accessed: 16.07.2025).
13. The Brexit transition period ended on 31 December 2020. *UCL News* : website. URL: <https://surl.li/bnzgsk> (last accessed: 16.07.2025).
14. The EU-UK Withdrawal Agreement. *European Commission* : website. URL: <https://surl.li/ngjceg> (last accessed: 16.07.2025).

Dusanovskyy S. The doctrine of «forum non conveniens» through the Brexit perspective

Summary. The article analyzes the peculiarities of applying the forum non conveniens doctrine in English judicial practice through the prism of Brexit's impact. It analyzes the preconditions under which English courts traditionally consider a significant number of cross-border cases involving foreign organizations and events of an international nature. It identifies the key changes that took place after the end of the transition period on January 1, 2021, when the United Kingdom finally left the European Union. It notes that the withdrawal from the EU has significantly affected the legal basis of jurisdiction in civil and commercial disputes, as Regulation (EU) No. 1215 / 2012 (Brussels Ia Regulation) ceased to apply, the legal basis of which is linked to the EU Treaty, which the UK decided not to retain.

It has been proven that the forum non conveniens mechanism is particularly relevant in the absence of regulation based on reciprocity within the EU, which previously excluded the possibility of filing applications for an inconvenient forum. It has been determined that today, English courts have broader discretionary powers in assessing the appropriateness of hearing cases where there is an alternative forum and weigh arguments regarding the fairness, efficiency, and accessibility of justice in the proposed foreign jurisdiction. It is noted that despite the strengthening of the role of the forum non conveniens doctrine, English courts remain cautious in granting applications for transfer of a case to another forum if there are doubts about the ability of a foreign court to provide an adequate level of judicial protection.

It is summarized that after Brexit, there has been a kind of revival of the forum non conveniens doctrine in English law as one of the mechanisms for flexible resolution of jurisdictional disputes in transnational proceedings. Prospects for the further development of the practice of applying this doctrine are proposed, which is of particular importance for international participants in court proceedings who must take into account the new realities of interaction with the English legal system. The importance of understanding by all parties to cross-border disputes of the modern approaches of English courts to determining the competent forum and the possibilities of challenging jurisdiction through the forum non conveniens mechanism is emphasized.

Key words: international jurisdiction, «forum non conveniens», choice of court, international civil disputes, transnational events, Brexit.

Дата надходження статті: 16.07.2025

Дата прийняття статті: 25.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025

ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВИХ І ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

*Малетова О. С.,**доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства
Сумського державного університету*

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВООХОРОННИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ¹

Анотація. У статті досліджено сучасні тенденції реформування організаційних структур правоохоронних органів провідних країн світу з акцентом на їхню роль у забезпеченні національної безпеки через інтеграцію передових технологій і посилення міжвідомчої координації. Актуальність дослідження обумовлена появою нових загроз національній безпеці, таких як кіберзлочинність, міжнародний тероризм і транскордонна організована злочинність, які вимагають від правоохоронних органів переходу від традиційних централізованих ієрархічних структур до більш гнучких та адаптивних моделей управління. Особливої актуальності тема набуває для України в умовах воєнного стану, де ефективність правоохоронної системи безпосередньо впливає на національну стійкість.

Автор проводить комплексний аналіз досвіду реформування правоохоронних систем у Сполучених Штатів Америки, європейських країнах (Франція, Великобританія, Німеччина, Естонія, Нідерланди) та країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону (Японія, Сінгапур, Австралія). На прикладі США продемонстровано трансформацію правоохоронної системи після подій 11 вересня 2001 року, що включала створення нових координаційних структур, розширення повноважень ФБР у сфері національної безпеки та формування об'єднаних оперативних груп з боротьби з тероризмом. Досвід Франції ілюструє важливість чіткого організаційно-правового механізму імплементації реформ через встановлення процедурних рамок для швидкого впровадження законодавчих змін.

Особливу увагу приділено розвитку спеціалізованих підрозділів кіберполіції як відповіді на зростання кіберзагроз. Детально розглянуто досвід Естонії, яка після масштабних кібератак 2007 року створила ефективну систему кіберзахисту з міжнародною координацією через НАТО; Японії, що у 2022–2025 роках провела комплексну реформу кіберполіції з прийняттям історичного Закону про активну кіберзахист; та Німеччини, де функціонує розгалужена система протидії кіберзлочинності, хоча розкриваність таких злочинів залишається низькою (32%).

Значна частина дослідження присвячена цифровій трансформації правоохоронних органів. Проаналізовано впровадження технологій штучного інтелекту, аналітики великих даних, біометричних систем та прогнозової аналітики в Сінгапурі (ініціатива Smart Nation, система PolCam 2.0), Австралії (National Criminal Intelligence System, біоме-

трична ідентифікація в реальному часі) та Нідерландах (платформа Data-driven Policing, система Sense).

У висновках автор наголошує на комплексному характері модернізації правоохоронних систем, що охоплює структурні, функціональні, технологічні та правові аспекти. Підкреслюється необхідність збалансованого підходу, який поєднує вимоги ефективності та безпеки з дотриманням демократичних принципів і прав людини. Для України запропоновано рекомендації щодо формалізації інтегрованих команд безпеки, впровадження систем прогнозової аналітики та вдосконалення міжвідомчої координації з урахуванням викликів воєнного стану та необхідності забезпечення національної стійкості.

Ключові слова: правоохоронні органи, національна безпека, міжвідомча координація, транскордонна злочинність, національна стійкість.

Постановка проблеми. Сучасні загрози національній безпеці, такі як кіберзлочини, тероризм і транскордонна злочинність, вимагають від правоохоронних органів переходу від традиційних ієрархічних структур до гнучких, адаптивних моделей, які інтегрують передові технології та посилюють міжвідомчу координацію. Відсутність ефективних організаційно-правових механізмів для впровадження реформ і координації між різними відомствами ускладнює швидке реагування на загрози та захист критичної інфраструктури. В Україні, де воєнний стан підкреслює потребу в стійких правоохоронних системах для забезпечення національної безпеки, аналіз міжнародного досвіду реформування може сприяти вдосконаленню організаційних структур і міжвідомчої взаємодії, враховуючи виклики, пов'язані з етичним використанням технологій і захистом прав громадян.

Стан дослідження. Проблематика реформування правоохоронних органів у контексті забезпечення національної безпеки активно досліджується зарубіжними вченими. Американські дослідники Б. Фрідман, Р. Хармон та Ф. Гейдарі аналізують еволюцію ролі федерального уряду США в локальній поліцейській діяльності, а З. Лауб вивчає трансформацію ФБР у сфері національної безпеки. Європейський досвід висвітлено в офіційних документах урядів Франції та Великобританії. Питання кіберзахисту досліджують С. МакЛеллан та Н. О'Лірі на прикладі Естонії, А. Добелл і Г. О'Ніл аналізують японський досвід, а М. Шуленбург та М. Судійн вивчають використання великих даних поліцією Нідерландів. Технологічні аспекти модернізації розглянуто в роботах Б. Пірсалла про прогнозу поліцейську діяльність та звітах

¹ Робота виконана в рамках проєктів «Засади діяльності правоохоронних органів у сфері контролю за системою залучення і використання МТД: глобалізаційний вимір» (номер державної реєстрації 0124U000635) та «Інституційна консолідація через правову синергію: забезпечення національної безпеки в кризових умовах» (номер державної реєстрації 0125U001542)

Graduate Institute щодо цифровізованої міської безпеки. Водночас бракує комплексних порівняльних досліджень, які б систематизували глобальні тенденції та визначали їх застосовність для країн в умовах військового конфлікту, зокрема для України.

Мета статті є аналіз сучасних тенденцій у реформуванні організаційних структур правоохоронних органів провідних країн світу з акцентом на їхню роль у забезпеченні національної безпеки через інтеграцію передових технологій і посилення міжвідомчої координації.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції в організаційному будівництві правоохоронних органів характеризуються переходом від централізованих ієрархічних структур до більш гнучких, адаптивних моделей управління. Провідні країни світу демонструють різноманітні підходи до структурної реорганізації правоохоронних систем, що відображає специфіку їх національних особливостей та історичних традицій. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки, як зазначають Б. Фрідман, Р. Хармон і Ф. Гейдарі, спостерігалася незначна роль федерального уряду у вдосконаленні поліцейської діяльності, що була обумовлена його фрагментарним і реактивним підходом, який здебільшого обмежується переслідуванням окремих поліцейських у випадках порушень або розслідуванням системних проблем у діяльності окремих департаментів силами Відділу з громадянських прав [1].

Натомість зараз, у Сполучених Штатах Америки спостерігається інша тенденція до посилення координаційних механізмів між федеральними, штатними та місцевими правоохоронними агентствами, особливо в контексті протидії тероризму після подій 11 вересня 2001 року. Діючи на рекомендації Комісії з питань 11 вересня, Конгрес і президент Дж. Буш-молодший помістили шістнадцять відомств розвідувального співтовариства Сполучених Штатів Америки, включаючи ФБР, ЦРУ, Агентство національної безпеки та різні військові відомства, під егідою нещодавно створеного Офісу директора національної розвідки з допоміжними органами для заохочення міжвідомчого обміну інформацією з питань боротьби з тероризмом та контррозвідки [2].

Створення Департаменту внутрішньої безпеки та розширення повноважень ФБР у сфері національної безпеки свідчать про інтеграцію традиційних правоохоронних функцій з завданнями забезпечення національної безпеки. З 2001 року штат ФБР зріс більш ніж на десять тисяч осіб, особливо серед лінгвістів та аналітиків розвідки, і розширив свою присутність за кордоном. У 2005 році було створено відділ національної безпеки для централізації роботи ФБР з питань боротьби з тероризмом, контррозвідки, зброї масового знищення та збору розвідувальних даних.

Об'єднані оперативні групи з боротьби з тероризмом (JTTF), у яких агенти ФБР працюють разом із правоохоронними органами штату та місцевого самоврядування, зросли з двадцяти п'яти у 2001 році до понад ста у 2017 році. Кожен із п'ятдесяти шести польових офісів ФБР отримав команду спецназу з бойовою зброєю та спорядженням, що демонструє мілітаризацію традиційних правоохоронних структур у відповідь на нові загрози національній безпеці [2].

Цей приклад свідчить про те, що навіть у країні з традиційно децентралізованою правоохоронною системою, як-от США, нові виклики, зокрема тероризм, спонукають до посилення міжвідомчої координації, інтеграції функцій безпеки та

трансформації організаційних структур. Україна також активно застосовує подібні підходи до міжвідомчої взаємодії, зокрема через координацію між правоохоронними, розвідувальними та аналітичними структурами в умовах воєнного стану. Водночас подальше вдосконалення таких механізмів може відбуватися шляхом формалізації інтегрованих команд безпеки, які працюють у межах єдиної стратегії національної безпеки та забезпечують системний обмін інформацією і спільне реагування на загрози.

Європейські країни демонструють схожі тенденції, хоча з урахуванням специфіки континентальної правової системи та традицій державного управління. Аналіз досвіду Франції ілюструє, як організаційно-правовий механізм може забезпечувати національну стійкість через чітко структуровану імплементацію реформ. У Франції, подібно до України, сучасні виклики, такі як тероризм і кіберзлочинність, спонукали до реформування правоохоронних структур, зокрема Національної поліції та Жандармерії. Циркуляр від 27 грудня 2022 року встановлює процедурний каркас для швидкого впровадження законів, вимагаючи розробки імплементаційних постанов протягом шести місяців після їх публікації в Офіційному віснику, якщо не передбачено відстрочки. Генеральний секретаріат Уряду координує міжвідомчий моніторинг, включаючи організацію зустрічей для визначення відповідальних міністерств і підготовку звітів через три місяці після прийняття закону, з подальшими оцінками через чотири-п'ять місяців. Цей механізм забезпечує ефективну координацію, подібну до українських зусиль, таких як Указ Президента України № 479/2021 [3], спрямований на створення системи національної стійкості [4]. Реформи Є. Макрона 2021 року, які передбачають подвоєння присутності поліцейських і жандармів на вулицях, створення резервних сил і модернізацію обладнання, таких як пістолети SIG Sauer Pro SP 2022, демонструють, як Франція інтегрує організаційні та технологічні зміни для підвищення безпеки [5].

Щодо досвіду Англії та Уельсу, то реформи правоохоронних органів, запроваджені за уряду лейбористів та коаліційного уряду, спрямовувалися на підвищення ефективності поліції в умовах бюджетних обмежень та зміцнення взаємодії з громадами. За лейбористів було введено партнерство на місцевому рівні, створено цивільних помічників поліції (PCSO) та нові національні органи, такі як Агентство з покращення роботи поліції (NPIA), Агентство з боротьби з організованою злочинністю (SOCA) та Незалежна комісія зі скарг на поліцію (IPCC). Коаліційний уряд замінив поліцейські ради на обраних комісарів з питань поліції та злочинності (PCC), створив Національне агентство зі злочинності (NCA) та Коледж поліції, а також реформував оплату праці за рекомендаціями огляду Вінсора. Однак скорочення фінансування на 20% у 2010–2015 роках призвело до зменшення кількості офіцерів поліції на 11% та PCSO на 25%, що поставило під загрозу місцеве патрулювання. Незважаючи на добру адаптацію до фінансових викликів, як зазначила Інспекція Її Величності, пропозиції щодо реформування структури 43 територіальних сил та системи скарг свідчать про необхідність подальших змін для забезпечення ефективної взаємодії з громадами та боротьби з транскордонною злочинністю [6].

Розширення спектра загроз національній безпеці обумовлює необхідність диверсифікації функціональних повноважень правоохоронних органів. Традиційні завдання з підтримання громадського порядку та розслідування злочинів доповню-

ються новими функціями, пов'язаними з протидією кіберзлочинності, економічним злочинам, організованій злочинності та тероризму.

Особливої уваги заслуговує розвиток спеціалізованих підрозділів, що займаються кіберзлочинністю. Провідні країни світу створюють спеціалізовані кіберполіцейські підрозділи, які поєднують традиційні правоохоронні методи з сучасними технологічними можливостями. Ці структури не лише розслідують кіберзлочини, але й здійснюють превентивні заходи з захисту критичної інфраструктури держави. Досвід Естонії, Японії та Німеччини демонструє, як організаційно-правові та інформаційно-технологічні механізми інтегруються для протидії кіберзагрозам, що є важливим для порівняльного аналізу з українськими зусиллями в умовах воєнного стану.

Естонія, відома своєю передовою цифровою інфраструктурою, створила кіберполіцейський підрозділ у складі Центрального кримінального департаменту Поліцейсько-прикордонної служби (PBGV). Цей підрозділ, як відмічають С. Маклеллан Н. О'Лірі, відомий як Cybercrime Unit (C3), зосереджений на зборі та аналізі інформації про кіберзагрози, розслідуванні кіберзлочинів і превентивній роботі, включаючи проєкт No More Ransom для надання інструментів дешифрування після атак ransomware [7]. Після кібератак 2007 року, які паралізували банківські та державні системи, Естонія розвинула міжвідомчу координацію, співпрацюючи з NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence у Таллінні. Цей центр проводить щорічні навчання Locked Shields, які об'єднують кіберекспертів із 25 країн для моделювання захисту критичної інфраструктури, що сприяє підвищенню національної стійкості через технологічні та організаційні інновації [8].

Японія у 2022 році реформувала свою кіберполіцію, створивши Бюро кіберсправ при Національному поліцейському агентстві (NPA), яке координує боротьбу з кіберзлочинами та кібертероризмом на національному рівні. Ця реформа об'єднала кіберпідрозділи з кількох бюро, включаючи підрозділи планування кіберполітики та розслідування кіберзлочинів, для ефективного захисту критичної інфраструктури, такої як енергетичні та транспортні системи [9].

У 2024 році NPA оголосило про створення Telecom Scam Allied Investigation Team (TAIT) для боротьби з шахрайством, що свідчить про адаптацію до нових викликів. Японія також співпрацює з США в рамках U.S.-Japan Cyber Defense Policy Working Group, що дозволяє обмінюватися розвідданими та вдосконалювати кіберзахист. Ці заходи, на думку А. Добелла та Г. О'Ніл демонструють інтеграцію організаційно-правового механізму з інформаційно-технологічним [10], подібно до українських зусиль із розбудови кіберзахисту.

Важливою подією у контексті посилення кібербезпеки у Японії стало ухвалення у травні 2025 року історичного Закону про активну кіберзахист, що ознаменував собою кардинальну зміну в стратегії кібербезпеки країни. Сфера застосування законодавства значно виходить за межі його назви, охоплюючи низку положень, спрямованих на модернізацію державних установ та вдосконалення загальної системи кібербезпеки Японії. Закон також зобов'язує операторів критичної інфраструктури, які були визначені відповідно до Закону про сприяння економічній безпеці 2022 року, повідомляти уряду про інциденти кібербезпеки, хоча те, що і коли потрібно повідомляти, залишається незрозумілим [10].

У Німеччині кіберполіцейські функції виконує Федеральне управління кримінальної поліції (БКА) через спеціалізований відділ кіберзлочинності, який співпрацює з земельними поліцейськими управліннями та Федеральним управлінням із захисту інформації (BSI). Аналіз положень німецького законодавства та звіту Федерального кримінального відомства (БКА) щодо кіберзлочинності у 2024 році демонструє стійко високу загрозу для внутрішньої безпеки, що вимагає системної реакції з боку правоохоронних органів. Дані про понад 130 тисяч кіберзлочинів на території Німеччини, а також майже 202 тисячі злочинів, скоєних з-за кордону, підтверджують транснаціональний характер кіберзлочинності, що зумовлює необхідність міжнародної співпраці та координованих операцій, як-от Operation Endgame. Особливу увагу приділено загрозі від програм-вимагачів (ransomware), які, попри часткове зменшення кількості атак унаслідок поліцейських дій, залишаються однією з головних небезпек. Проблемною залишається низька розкриваність кіберзлочинів – лише 32% у порівнянні з загальною кримінальною статистикою (58%), що свідчить про виклики, пов'язані з технічною складністю, анонімністю та розподіленістю таких злочинів. Зростання хактивізму, DDoS-атак, фішингу, особливо через SMS (smishing), та використання штучного інтелекту для скоєння злочинів вимагає від правоохоронних органів посилення експертизи, кібероперативних спроможностей і міжвідомчої взаємодії, а також впровадження превентивних технологій і відповідного правового регулювання [11]. Ця модель міжвідомчої та міжнародної взаємодії підкреслює важливість організаційно-правового механізму для національної стійкості, що може бути прикладом для України у вдосконаленні координації між Радою національної безпеки і обороною України, Службою безпеки України та іншими органами.

Цифрова революція кардинально змінює методи роботи правоохоронних органів. Впровадження штучного інтелекту, аналітики великих даних, біометричних технологій та систем автоматизованого розпізнавання створює нові можливості для превентивного виявлення загроз та оперативного реагування на них. Досвід Сінгапуру, Австралії та Нідерландів демонструє, як інтеграція цифрових технологій у правоохоронну діяльність сприяє створенню цілісних організаційно-правових та інформаційно-технологічних механізмів, що можуть бути прикладом для України в умовах воєнного стану.

У Сінгапурі цифрова трансформація поліції здійснюється через ініціативу Smart Nation, яка включає використання штучного інтелекту та аналітики великих даних для прогнозування злочинності. Поліція Сінгапуру (SPF) застосовує систему PolCam 2.0, що об'єднує камери відеоспостереження з технологіями розпізнавання облич для моніторингу громадських місць у реальному часі [12]. З 2020 року SPF співпрацює з Home Team Science and Technology Agency (HTX), яке розробило платформу для аналізу даних із соціальних мереж і сенсорів для виявлення потенційних загроз, таких як масові заворушення чи терористичні акти [13]. Ці технології дозволяють поліції оперативно реагувати на інциденти, а також координувати дії з іншими відомствами, що відображає інтеграцію інформаційно-технологічного механізму з організаційно-правовим, подібно до українських зусиль із розбудови систем раннього попередження.

В Австралії Федеральна поліція (AFP) активно використовує біометричні технології та штучний інтелект у рамках про-

грами National Criminal Intelligence System (NCIS). З 2023 року AFP впровадила біометричну ідентифікацію для боротьби з транскордонною злочинністю, зокрема торгівлею людьми та кібершахрайством, використовуючи бази даних для зіставлення відбитків пальців і ДНК у реальному часі [14]. Система Predictive Policing, яка як зауважує Б. Пірсолл застосовує аналітику великих даних, дозволяє прогнозувати злочинні «гарячі точки» на основі історичних даних і соціальних індикаторів [15]. Ця модель забезпечує міжвідомчу координацію через Australian Criminal Intelligence Commission (ACIC), що сприяє обміну інформацією між федеральними та місцевими органами, зміцнюючи національну стійкість. Досвід Австралії підкреслює важливість інтеграції технологій у правоохоронну діяльність, що може бути корисним для України у вдосконаленні кіберзахисту.

У Нідерландах Національна поліція (Politie) використовує платформу Data-driven Policing, яка базується на штучному інтелекті та аналітиці великих даних для прогнозування злочинів і управління ресурсами. З 2021 року поліція впровадила систему Sense, яка інтегрує дані з камер відеоспостереження, сенсорів і відкритих джерел для виявлення загроз у реальному часі, наприклад, підозрілих моделей поведінки в аеропортах чи вокзалах [16]. Крім того, Нідерланди активно застосовують біометричні технології, такі як розпізнавання облич, у рамках програми SATCN для ідентифікації підозрюваних у громадських місцях, що викликало дискусії щодо приватності, але підвищило ефективність превентивних заходів [17]. Співпраця з Еуропол через Європейський центр кіберзлочинності (EC3) забезпечує обмін розвідданими, що підкреслює значення міжвідомчої та міжнародної взаємодії для національної стійкості, подібно до українських зусиль із координації між СБУ та іншими органами.

Таким чином, системи прогнозової аналітики дозволяють правоохоронним органам ідентифікувати потенційні загрози національній безпеці на ранніх стадіях, що значно підвищує ефективність превентивних заходів. Водночас, використання цих технологій порушує важливі питання щодо захисту приватності та недопущення дискримінації.

Висновки. Модернізація систем правоохоронних органів у провідних країнах світу є комплексним процесом, що охоплює структурні, функціональні, технологічні та правові аспекти їх діяльності. Головні тенденції включають диверсифікацію функцій, технологічну трансформацію, посилення міжнародного співробітництва та розвиток механізмів демократичного контролю.

Зв'язок між модернізацією правоохоронних органів та національною безпекою є очевидним і багатоаспектним. Правоохоронні структури відіграють центральну роль у забезпеченні внутрішньої безпеки держави, протидії новим формам загроз та підтриманні стабільності демократичних інститутів. Їх ефективність безпосередньо впливає на здатність держави захищати свої національні інтереси та забезпечувати безпеку громадян.

Успішна модернізація правоохоронних систем потребує збалансованого підходу, що враховує як вимоги ефективності та безпеки, так і необхідність дотримання демократичних принципів та прав людини. Важливим є забезпечення адекватного фінансування, розвиток людських ресурсів та створення сприятливого правового середовища для впровадження інновацій.

Література:

1. Friedman B., Harmon R., Heydari F. The federal government's role in local policing. *Virginia Law Review*. 2023. № 109(8), 1527. URL : <https://virginialawreview.org/articles/the-federal-governments-role-in-local-policing/> (date of appeal: 21.07.2025)
2. Laub Z. The FBI's Role in National Security. *Council on foreign relations : website*. URL : <https://www.cfr.org/backgrounder/fbis-role-national-security>. (date of appeal: 21.07.2025)
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: указ Президента України №479/2021 від 27 вер. 2021 р. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181> (дата звернення: 21.07.2025)
4. Application des lois : ce que dit la circulaire du 27 décembre 2022. *Via publique : website*. URL : <https://surl.li/wwihna> (date of appeal: 21.07.2025)
5. Renforcer la présence des forces de l'ordre sur la voie publique : créer 200 brigades de gendarmerie en milieu rural et doubler le nombre de policiers sur le terrain d'ici 2029. *EM : website*. URL : <https://surl.li/wwxovc> (date of appeal: 21.07.2025)
6. Police reform in England and Wales. *UK Parliament : website*. URL : <https://surl.li/xpruqy> (date of appeal: 21.07.2025)
7. MacLellan S., O'Leary N. Doing Battle in Cyberspace: How an Attack on Estonia Changed the Rules of the Game. *Centre of International Governance Innovation : website*. URL : <https://surl.li/cc/vpbyx> (date of appeal: 21.07.2025)
8. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. *Republic of Estonia Defence Forces : website*. URL : <https://mil.ee/en/landforces/ccdcoe/> (date of appeal: 21.07.2025)
9. National Center of Incident readiness and Strategy for Cybersecurity (NISC). Overview of Cybersecurity 2022 : June 17, 2022. National Center of Incident readiness and Strategy for Cybersecurity (NISC). Tokyo : NISC, 2022. 68 p. URL : https://www.nisc.go.jp/eng/pdf/CS2022_EN.pdf
10. Dobell A., O'Neill G. Japan's new Active Cyber Defense Law: A Strategic Evolution in National Cybersecurity. *Cybersecurity and Law : website*. URL : <https://surl.li/tdmars> (date of appeal: 21.07.2025)
11. Bundeslagebild Cybercrime 2024 : BKA setzt anhaltend hoher Cyberbedrohung zahlreiche Ermittlungserfolge entgegen. *BKA : website*. URL : https://www.bka.de/DE/Home/home_node.html (date of appeal: 21.07.2025)
12. Shreeyaa K. With an eye on safety and security, PolCam has played a vital policing role in our neighbourhoods. *Singapore Police Force : website*. URL : <https://www.police.gov.sg/Media-Room/Police-Life/2024/12/Vigilant-Guardians-Safer-Streets> (date of appeal: 21.07.2025)
13. Jain S., Rall J., Santarpia A., Haltmeier D. Graduate Institute of International and Development Studies. Urban Digitised Security: Final Report. URL : <https://surl.li/xhzkjo> (date of appeal: 21.07.2025)
14. Taylor J. Australian federal police using AI to analyse data obtained under surveillance warrants. *Guardian*. 2023. Sep 22. URL : <https://surl.li/kgohvx> (date of appeal: 21.07.2025)
15. Pearsall, B. Predictive Policing: The Future of Law Enforcement. *National Institute of Justice Journal*. 2010. Issue 266. P. 16. URL : <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/230414.pdf>. (date of appeal: 21.07.2025)
16. Schuilenburg M., Soudijn M. Big data policing: The use of big data and algorithms by the Netherlands Police. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, Volume. 2023. № 17. URL : <https://doi.org/10.1093/policing/paad061> (date of appeal: 21.07.2025)
17. Catch A Serial Offender (Catch) Program. SAPRO : *website*. URL : <https://surl.li/gevvit> (date of appeal: 21.07.2025)

Maletova O. Modernizing law enforcement systems in the context of national security: international experience and ukrainian perspectives

Summary. The article examines contemporary trends in reforming the organizational structures of law enforcement agencies in leading countries worldwide, with an emphasis on their role in ensuring national security through the integration of advanced technologies and enhancement of inter-agency coordination. The relevance of the research stems from the emergence of new threats to national security, such as cybercrime, international terrorism, and transnational organized crime, which require law enforcement agencies to transition from traditional centralized hierarchical structures to more flexible and adaptive management models. The topic holds particular significance for Ukraine under martial law conditions, where the effectiveness of the law enforcement system directly impacts national resilience.

The author conducts a comprehensive analysis of law enforcement system reform experiences in the United States, European countries (France, United Kingdom, Germany, Estonia, Netherlands), and Asia-Pacific region countries (Japan, Singapore, Australia). Using the United States as an example, the transformation of the law enforcement system following the events of September 11, 2001, is demonstrated, which included establishing new coordination structures, expanding FBI powers in national security, and forming joint terrorism task forces. France's experience illustrates the importance of a clear organizational-legal mechanism for implementing reforms through establishing procedural frameworks for rapid legislative implementation.

Particular attention is given to the development of specialized cyber police units as a response to growing

cyber threats. The article provides detailed examination of Estonia's experience, which created an effective cyber defence system with international coordination through NATO following the major cyberattacks of 2007; Japan, which conducted comprehensive cyber police reform in 2022-2025 with the adoption of the historic Active Cyber Défense Law; and Germany, where an extensive cybercrime prevention system operates, although the clearance rate for such crimes remains low (32%).

A substantial portion of the research is devoted to the digital transformation of law enforcement agencies. The implementation of artificial intelligence technologies, big data analytics, biometric systems, and predictive analytics is analysed in Singapore (Smart Nation initiative, PolCam 2.0 system), Australia (National Criminal Intelligence System, real-time biometric identification), and the Netherlands (Data-driven Policing platform, Sense system).

In the conclusions, the author emphasizes the comprehensive nature of law enforcement system modernization, encompassing structural, functional, technological, and legal aspects. The necessity of a balanced approach is underscored, combining efficiency and security requirements with adherence to democratic principles and human rights. For Ukraine, recommendations are proposed regarding the formalization of integrated security teams, implementation of predictive analytics systems, and improvement of inter-agency coordination, considering the challenges of martial law and the need to ensure national resilience.

Key words: law enforcement agencies, national security, inter-agency coordination, transnational crime, national resilience.

Дата надходження статті: 21.07.2025

Дата прийняття статті: 31.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Ванджурак Р. В.

ВОЛЬОВА СКЛАДОВА РОЗСУДУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ..... 4

Давидова І. В., Кривенко Ю. В.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ВОЇНА
В РИМСЬКОМУ ПРАВІ: МІЖ ПРАВОМ І ОБОВ'ЯЗКОМ..... 12**

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Голов О. В.

**ПОНЯТТЯ СЕРВІСНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН..... 18**

Мазепа С. О.

**РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ: ПРАВОВИЙ СТАТУС
ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ..... 21**

Нікітінський О. П.

ПОДАТКОВЕ РЕЗИДЕНТСТВО ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ..... 25

Рудик М. М.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ..... 30

Чердинцев Ю. Г.

**ПРАВО НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ В МИТНИХ ОРГАНАХ:
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 35**

Юнін О. С.

ПРИНЦИПИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 41

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Кардашевський Ю. Р., Панченко Є. В.

ІНСТРУМЕНТИ ТА РИЗИКИ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ В КРИМІНАЛЬНОМУ КІБЕРСЕРЕДОВИЩІ..... 46

Riabykh N. V.

**FEATURES OF CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMES RELATED TO VIOLATION
OF TRANSPORTATION RULES..... 52**

Riabykh N. V., Grabovets V. V.

CRIMINAL LEGAL ASPECTS OF LIABILITY FOR SECURITY VIOLATIONS IN LOGISTICS CHAINS..... 64

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Бондар В. С.</i> ПРО ОСНОВИ МЕТОДИКИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ.....	74
<i>Зінковський І. П.</i> НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ: СУБ'ЄКТНА ТА ПРОЦЕДУРНА СКЛАДОВІ.....	85
<i>Melnichuk R. V.</i> PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCESS IN UKRAINE: PROBLEMS OF LEGISLATIVE DEFINITION AND ENFORCEMENT.....	90

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

<i>Боровик А. В., Кравченко О. С.</i> МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗАЛУЧЕННЮ ДІТЕЙ ДО УЧАСТІ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ.....	96
<i>Дусановський С. К.</i> ДОКТРИНА «FORUM NON CONVENIENS» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ BREXIT.....	100

ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВИХ
І ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

<i>Малетова О. С.</i> МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВООХОРОННИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ ¹	106
---	-----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

Vandzhurak R. V.

THE VOLITIONAL COMPONENT OF THE DISCRETION OF LAW ENFORCEMENT ENTITIES.....4

Davydova I. V., Kryvenko Yu. V.

LEGAL REGULATION OF WARRIOR STATUS IN ROMAN LAW: BETWEEN RIGHT AND DUTY.....12

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

Holov O. V.

THE CONCEPT OF SERVICE ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN THE SPHERE OF ENSURING
THE IMPLEMENTATION OF THE ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS.....18

Mazepa S. O.

THE ROLE OF INFORMATION SECURITY SUBJECTS IN LAW ENFORCEMENT: LEGAL STATUS
AND FUNCTIONAL POWERS.....21

Nikitinskyi O. P.

TAX RESIDENTIALITY OF INDIVIDUALS IN UKRAINE.....25

Rudyk M. M.

STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEM OF PROVIDING SAFETY IN ROAD TRANSPORT.....30

Cherdyntsev Yu. H.

THE RIGHT TO CIVIL SERVICE IN CUSTOMS BODIES: CERTAIN ASPECTS OF THE DEFINITION
OF THE CONCEPT AND LEGAL REGULATION.....35

Yunin O. S.

PRINCIPLES OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN MARTIAL STATE CONDITIONS.....41

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Kardashevskyy Yu. R. Panchenko Ye. V.

TOOLS AND RISKS OF FINANCIAL FLOWS IN THE CRIMINAL CYBER ENVIRONMENT.....46

Riabykh N. V.

FEATURES OF CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMES RELATED TO VIOLATION
OF TRANSPORTATION RULES.....52

Riabykh N. V., Grabovets V. V.

CRIMINAL LEGAL ASPECTS OF LIABILITY FOR SECURITY VIOLATIONS IN LOGISTICS CHAINS.....64

**CRIMINAL PROCEDURE, FORENSIC SCIENCE,
OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY**

Bondar V. S.
ON THE BASIC METHODOLOGY OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF TREASON.....74

**THE BEST INTERESTS OF THE CHILD AND THE SPECIFICS OF EVIDENCE IN PRE-TRIAL INVESTIGATIONS:
SUBJECTIVE AND PROCEDURAL COMPONENTS..... 85**

**PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCESS IN UKRAINE: PROBLEMS OF LEGISLATIVE DEFINITION
AND ENFORCEMENT.....90**

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

**THE INTERNATIONAL LEGAL MECHANISM FOR THE PREVENTION AND COUNTERACTION
OF THE INVOLVEMENT OF CHILDREN IN ARMED CONFLICTS..... 96**

THE DOCTRINE OF «FORUM NON CONVENIENS» THROUGH THE BREXIT PERSPECTIVE.....	100
--	-----

ORGANIZATION OF JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES

**MODERNIZING LAW ENFORCEMENT SYSTEMS IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY:
INTERNATIONAL EXPERIENCE AND UKRAINIAN PERSPECTIVES.....106**

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 76, 2025

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Молодецька О.І.

Підписано до друку 25.09.2025 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 13,49, ум. друк. арк. 13,72.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення 0925/742.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)

Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua